T.C
PAMUKKALE ÜNİVERİSTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÂŞİD'İN KÜLLİYÂT-I KAVÂİD-İ LİSÂN-I OSMÂNÎ ADLI ESERİNİN METİN ÇEVİRİSİ VE İNCELEMESİ

Ali KARATAŞ

Denizli - 2016

T.C
PAMUKKALE ÜNİVERİSTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RÂŞİD'İN KÜLLİYÂT-I KAVÂİD-İ LİSÂN-I OSMÂNÎ ADLI ESERİNİN METİN ÇEVİRİSİ VE İNCELEMESİ

Ali KARATAŞ

Danışman

Öğr. Gör. Dr. Mevlüt Metin TÜRKTAŞ

Denizli - 2016

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Bu çalışma, Türkçe Eğitimi. Anabilim Dalı, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı'nda jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	İmza
Başkan: Doç.Dr.Bedri SARICA	....
Üye : Öğr.Gör.Dr.Mevlüt Metin TÜRKTAŞ	....
Üye : Doç.Dr.Nihat BAYAT	....

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 22/07/2016 tarih ve 26/10 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof.Dr.Ramazan BAŞTÜRK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYANNAMESİ

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

İmza

Ali KARATAŞ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında bana her türlü desteği veren tez danışmanım Dr. Mevlüt Metin Türktaş'a, tez konusunu belirlememde yardımcı olan değerli hocam Doç.Dr. Bedri Sarıca'ya, bilgi ve birikimiyle bize her zaman yön gösteren Prof.Dr. Nurettin Öztürk hocama ve yüksek lisans ders dönemi boyunca üzerimde emeği geçen bütün hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Çalışmanın hazırlanması sırasında bana teknik olarak destek veren İsmail Bey'e ve değerli fikirlerini her zaman benimle paylaşan Ekrem Bey'e de ayrıca teşekkürü bir borç biliyorum.

Eşime, çocuklarıma ve anne-babama tezimin neticelenmesi için bana verdikleri moral ve destekten dolayı şükranlarımı arz ediyorum.

"Oğlum tezin ne âlemde" diyerek bana sürekli sorular sorarak çalışmam gerektiğini hatırlatan fakat tezimin sonunu göremeden aramızdan ayrılan babam Hüsamettin Karataş'a ithaf olunur.

ÖZET

Binbaşı Râşid'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseri 1899 yılında yazılmış ve askerî rüştiye ve idadîlerde okutulması tavsiye edilmiştir. 324 sayfa olarak basılmış olan eserin muhtevası da oldukça geniştir. Hem Osmanlı lisânının sarfına hem de nahvine dair malumatlar oldukça detaylı ve bir o kadar da sade bir üslupla anlatılmıştır.

Eserin günümüz Türkçesine çevrilmemiş olması bizim böyle bir çalışma içerisine girmemize vesile olmuştur. Çalışmada öncelikle Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserin metin çevirisi yer almaktadır. Çeviri esnasında eserin orijinaline sadık kalınmaya çalışılmıştır. Herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmamıştır. Eserin çevirisinden sonra ise dil, biçim ve içerik açısından incelemesi yapılmıştır.

Türkçe eğitimi açısından önemli olduğuna inanılan "değerler eğitimi" konusuna da ayrıca değinilmeye çalışılmıştır. Kapsamlı bir çalışma olmasa da, en azından daha sonraki yapılacak çalışmalara ışık tutabilecek mahiyette bulunan eserdeki bazı değerler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Binbaşı Râşid, Kavâid-i Lisân-ı Osmânî, Türkçe Eğitimi, Değerler Eğitimi, Sarf - Nahiv

ABSTRACT

Major Rashid's work, called The Grammar of Ottoman Turkish, was written in 1899 and was recommended to be taught in military secondary and high schools. The content of the work, which was published in 324 pages, is quite extensive. The information regarding the grammar of Ottoman Turkish is explained in quite a detailed way as well as in a simple style.

That such a precious work has not been translated into contemporary Turkish led us to embark on this study. In our study, the text translation of the work The Grammar of Ottoman Turkish primarily takes place. During the translation, the original text has been tried to be stuck by. No insertion or deletion has been made. The work has been scrutinized in terms of language, style, and content after the translation.

Moreover, we tried to mention "Ethics Education", which we believe to be important in Turkish Language Education. Although not a comprehensive study, at least some values discussed in the work have been scrutinized within a nature that can shed light on forthcoming studies.

Keywords: Major Rashid, the Grammar of Ottoman Turkish, Turkish Language Education, Ethics Education, Grammar

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ

8000 yıllık bir tarihe sahip olan Türkçe çok geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Bu sınırlar Balkanlardan Adriyatik'e, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan bir çizgi olarak ifade edilse de günümüzde bu sınırların çok daha ötesinde konuşulduğu aşikârdır.

"16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye "Osmanlı Türkçesi" veya "Osmanlıca" denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler" (Barın ve Demir, 2006: 51) Ele alınacak eser, "Osmanlıca" diye tabir edilen Osmanlı Türkçesinin dil bilgisini anlatan bir eserdir. Esasen Türkçenin dil bilgisi tarihi Kaşgarlı Mahmut'a kadar dayanır. Ancak batılı anlamda ilk eserler Tanzimat sonrasında verilmiştir. "Tanzimat'ın getirdiği yeniliklere paralel olarak yeni düşüncelerin halka aktarılmasında aracı olan dil önem kazanarak gazete dili, tiyatro dili, öğretim dili gibi kavramlar konuşulmaya başlanmıştır. 1851 yılında Ahmet Cevdet ve Mehmet Fuat Paşaların Batıdaki örneklere bakıp kaleme aldıkları Medhal-i Kavâid ile 1865 yılında ortaya koydukları Kavâid-i Osmâniyye adlı eserleri daha sonra Abdullah Ramiz Paşa'nın Emsile-i Türkiyye (1866), Ali Nazîma'nın Lisân-ı Osmânî (1884)'si takip etmiş ve bu alanda epeyce yayın yapılmıştır." (Usta H.İ, 1993: 283)

Râşid'in ele alınan Külliyat-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseri 1899 yılında basılmıştır. Meşrutiyet sonrası yazılan eserlerdendir. Kendisi de bir asker olan Râşid'in bu eserinin askerî rüştiye ve idadîlerde okutulması tavsiye edilmiştir. Tanzimat sonrasında dil bilgisi alanında pek çok eser yazılmıştır. Bu eserlerin pek çoğu günümüzde Türkçeye çevrilmiştir. Çevirisi yapılıp incelenen bu eserler Türkçenin, özellikle de gramerciliğin geçirdiği aşamalar hakkında bilgi vermektedir. Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî'nin her hangi bir çevirisi ise bulunmamaktadır. Askerî rüştiye ve idadîlerde okutulması tavsiye edilen bu eserin literatüre kazandırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu kazanım neticesinde 1800'lü yılların sonu ve 1900'lerin başında askerî okullarda nasıl bir dil bilgisi öğretimi yapılmış olduğu görülecektir. Bu çalışma günümüz askeri okullarında yapılan dil bilgisi öğretimi ile yüzyıl önceki dil bilgisi öğretimini kıyaslama imkânı sunacaktır. Bu kıyaslama dil bilgisi öğretimini planlarken geçmişin tecrübeleri üzerine bina etme imkânı sunacağından daha isabetli ve verimli programlar oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışma neticesinde yüz yıl önce fiil, fiilimsi, edat, zamir, isim, tamlamalar vs. konular hakkında bilgi sahibi olarak günümüzle karşılaştırma yapma imkânı bulunacaktır. Türkçenin dil bilgisi terimleri hakkında araştırma yapanlara farklı bir kaynaktan da çalışma yapma imkânı sunulmuş olacaktır.

Eserin günümüz Türkçesine çevirisi esnasında yazarın çok yoğun bir şekilde temel insani değerlere, kültürel ve etik değerlere de değindiği görülmüştür. Türkçe Eğitimi açısından henüz yeni bir kavram olan değerler eğitiminin, aslında bir dil bilgisi kitabında da öğrenciye aktarılmasının mümkün olacağı düşünülmektedir. Eser üzerinde atıfta bulunulan değerler ayrıca incelenmiştir.

Ayrıca üslup ve içerik açısından günümüz dil bilgisi öğretimiyle kıyas yapma imkânı da bulunacaktır. 324 sayfa gibi devrine göre hacimli sayılacak eserin çevirisinin yapılması, daha sonra bu eser üzerinde yapılacak araştırmalara ışık tutabilir.

1.1. Problem Durumu

1.1.1. Problem Cümlesi

- Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserde işlenen konular ile günümüz dil bilgisi kuralları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

1.1.2. Alt Problemler

- 18.yüzyılda Kavâid-i Osmânî dil açısından nasıldır?
- Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eser eğitim açısından nasıl değerlendirilebilir?
- “Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî” nin metin çevirisi nasıldır?

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Râşid’in daha önce çevirisi yapılmamış Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserinin metin çevirisi ve metin incelemesi yapılmıştır. Dil bilgisi öğretimi ve tarihi açısından daha sonraları yapılacak çalışmalara ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ayrıca Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî'de geçen dil bilgisi terimlerine de değinilmiştir. Osmanlı dilinin grameri üzerine yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi hedeflenmiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma daha önce çevirisi yapılmamış bir gramer kitabının çevirisinden oluşmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Türkçesine ait incelemeler yapan kişilere, inceledikleri diğer dil bilgisi kitaplarının yanında farklı bir yazarın eserini daha inceleme fırsatı sunacaktır. Karşılaştırmalı olarak dil bilgisi üzerine araştırma yapanlara bir kaynak daha sağlanmış olacaktır. Gerek içerik, gerekse de dil bilgisi terimleri açısından zengin olduğuna inanılan eserin araştırmacılara faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırma Râşid'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseriyle sınırlıdır. İçerik itibariyle bir dil bilgisi kitabı olduğu için yazıldığı dönem ve yazıldığı döneme yakın tarihlerde kaleme alınmış olan diğer dil bilgisi kitapları da inceleme alanı içindedir. Ayrıca eserde ele alınan dil bilgisi kurallarını günümüz ile karşılaştırdığımızda pek çok konunun benzer olduğu görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini Râşid'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserinin Türkçe eğitimi açısından değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu amaçla ilk olarak metin günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Râşid'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eseri, temel olarak dil bilgisi öğretimini konu edinmektedir. Bu yönüyle Türkçe programındaki dil bilgisi öğretimi ile karşılaştırılmıtır. Ayrıca eser; değerler eğitimi, yer verdiği terimler yönüyle de incelenmiştir.

2.2. İlgili Araştırmalar

2.2.1. Cumhuriyetten Önce Dilbilgisi Öğretimi

- Halil İbrahim Usta "Türk Gramerciliğinin Tarihinde Kavâid Kitaplarının Yeri" isimli çalışmasında Türk Gramer tarihiyle ilgili bilgiler vermiştir.
- Işıksalan, N. "İdadilerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi" adlı çalışmasında askeri okulların Türkçe ve Edebiyat eğitimi ile ilgili bilgiler sunmaktadır.
- İlhan Erdem, "Mikyâsu'l-Lisân Kıstâsu'l-Beyân'daki Dil Bilgisi Terimleri" adlı çalışmasında dilbilgisi terimleri üzerine bir çalışma yapmıştır.
- Kazım Köktekin'in "Tanzimat Döneminde Yazılan Türk Gramerleri ve Abdullah Ramiz Paşanın "Lisân-ı Osmânîyenin Kavâid'ini Havi Emsile- i Türkiyedir" Adlı Eserinin Metin Çeviri ve İncelemesi" isimli yüksek lisâns tezinde meşrutiyet sonrası yazılan kavaid kitaplarıyla ilgili çalışmalar yapmıştır.
- Mehmet Emin Ağar "Türkçe Öğretiminin Tarihçesi" (Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi ISSN: 1303-5134,www.insanbilimleri.com) isimli yazısında Türkçe Öğretiminin tarihi ile ilgili bilgiler vermektedir.

- Mustafa Ergün ve Tayyip Duman "19.Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları" adlı çalışmalarında askerî okulların programları hakkında bilgiler vermektedir.
- Namık Kemal Şahbaz "2. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Okuma Yazma Öğretimi"
- Namık Kemal Şahbaz "Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar(1839–1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi" Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005, Ankara.
- Prof. Dr. Nâzım H. Polat "Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa" isimli bir çalışmasında kavâid kitaplarının tarihi ile ilgili bilgiler vermektedir.
- Umut Başar "Yüzbaşı İhsan'ın Kavāʿid-İ İmla ve Tahrįr'inin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" Yüksek Lisans Tezi, Temmuz, 2014, Afyonkarahisar

2.2.2. Türkçe Öğretimi ve Değerler Eğitimi ile İlgili Çalışmalar

Türkçe Öğretimi ve Değerler Eğitimi ile ilgili aşağıdaki kaynaklar incelenmiştir. Bazılarından doğrudan alıntı yapılmıştır. Bazıları ise doğrudan alıntı yapılmasa dahi bilgi ve birikimimize ciddi katkıda bulunmuştur. İncelenen çalışmalar şunlardır.

- Eyyup Coşkun ve Seda Taş "Ders Kitaplarına Metin Seçimi Açısından Türkçe Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi" Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute Yıl/Year: 2008, Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 10
- Biçer, Seçil, Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy'a Ait Safahat Adlı Eserin İncelenmesi, Yüksek lisan Tezi, Uşak Üniversitesi, Ekim, 2013
- Doğanay, A. (2006). Değerler Eğitimi. (Ed. C. Öztürk). Hayat Bilgisi Ve Sosyal Bilgiler Öğretimi "Yapılandırmacı Bir Yaklaşım. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.
- Erdem, A.R. (2003). Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler. Değerler Eğitimi Dergisi, 1, (4), 55-72.
- Güngör, E. (1993). Değerler Psikolojisi. Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları
- Halstead, J. M. ve Taylor, M. J. (2000). Learning And Teaching About Values: A Review Of Recent Research. Cambridge Journal Of Education, 30(2), 169-202.

- Kağıtçıbaşı, Ç. Kuşdil, M. E.(2000). Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı, Türk Psikolojisi Dergisi, Sayı:45, Cilt:15, Ankara
- Kaygana Mehmet, Yapıcı Şenay, Aytan Talat, Türkçe Ders Kitaplarında DeğerEğitimi, International Journal of Social Science Volume 6 Issue 7, p. 657-669, July 2013
- MEB, (2006). İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8.Sınıflar). Ankara: Meb Yayınları
- Northwiev Publıc Schools, Grand Rapids, MI.,1970, s. 2 (Akt. Dilmaç,1999, s. 24)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Araştırma tarama modelindedir. Çalışma Râşid'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserini ortaya koymayı; eseri dil bilgisi öğretimi ve değerler eğitimi yönüyle incelemeyi amaçlamaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem / Çalışma Grubu

Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eser, 1899 yılında Raşid tarafından yazılmıştır. Eser konu olarak dil bilgisi kurallarını içermektedir. Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî, Raşid'in tek dil bilgisi eseridir. Bu yönüyle, örneklem belirleme yoluna gidilmemiş; tüm evrene ulaşılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak doküman analizi kullanılmıştır. "Doküman analizi ya da belgesel tarama, belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerinin kapsamaktadır (Karasar, 2000, 183). "yapılacak olan çalışma ile ilgili mevcut kayıt ve belgeleri, belirli norm veya sisteme göre kodlayıp inceleme işlemi olan doküman analizi; belgesel gözlem ya da belgesel tarama olarak da tanımlanmaktadır (Çepni, 2010: 106).

3.4. Veri Toplama Yöntemi ve Süreci

Doküman analizinin veri toplama aracı olarak kullanıldığı çalışmada, ilk olarak kullanılacak dokümanlar kütüphaneden, satın alma yoluyla veya internet aracılığıyla temin edilmiştir. Teze esas teşkil eden Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserin orijinal nüshalarından bir tanesi de www.archive.org.tr adresinden temin edilmiştir.

Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserin orijinal metinine ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserin taranmış iki farklı örneği mevcuttur. Her iki eserde de eksik sayfalar vardır. Eksiklikler birbirinden tamamlanarak giderilmeye çalışılmıştır. Daha sonra konuyla ilgili yapılmış çalışmalar doküman inceleme yöntemiyle taranmış ve sınıflandırılmıştır. Ayrıca teze dolaylı veya doğrudan katkıda bulunacak pek çok kaynak incelenmiş, literatür gözden geçirilmiştir.

Çalışmanın daha sıhhatli olması açısından özellikle eserin yazıldığı dönem incelenmiştir. Bu dönemde yazılan diğer dil bilgisi kitaplarından bazılarına göz atılmıştır. Bazı eserlerin metin çevirisi ve incelemeleri de ele alınmıştır. Bunlarla ilgili birtakım bilgiler çalışmada sunulmuştur.

Eserin çevirisi kitabın orijinaline sadık kalınarak yapılmıştır. Herhangi bir ekleme veya çıkarma yapılmamıştır. Metine ait eleştiriler ve olumlu tespitler metin inceleme kısımlarında yapılmıştır. Eserden faydalanmak isteyenlerin aradığını orijinal metinde rahatlıkla bulabilmesi için çeviri metinine ayrıca numara verilmiştir. Daha sonra eserin çevirisi yapılmıştır. Çeviri uzman görüşleri ve onların düzeltmeleri eşliğinde son halini almıştır. Ardından eser, dil bilgisi öğretimi, değerler eğitimi yönüyle incelenmiştir. Ayrıca günümüzdeki yaklaşımlarla karşılaştırılmıştır.

Metin inceleme çalışmasında örneklerin tamamı eserden seçilmiştir. Her bir konu için birden fazla örnek sunulmaya dikkat edilmiştir. Ayrıca gramer terimleri günümüz karşılıklarıyla verilmeye çalışılmıştır.

3.5.Verilerin Analizi

Elde edilen veriler betimsel analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Betimsel analizde, elde edilen veriler öncelikli olarak okunup özetlenerek betimlenir. Daha sonra bu betimlemeler açıklanır, yorumlanır. Neden-sonuç ilişkileri incelenir. Elde edilen verilerden hareketle tahminlerde bulunulması, betimlemeler sonucunda ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi araştırmacıdan beklenen davranışlardandır. Betimsel analiz dört aşamadan oluşur:

- Çerçeve oluşturma
- Verilerin tematik çerçeveye göre işlenmesi

- Bulguların tanımlanması
- Bulguların yorumlanması

Analize başlamadan önce çerçeve oluşturulmuştur. Çerçeve, araştırmanın alt problemlerinden hareketle oluşturulmuştur. Çeviriden sonra metinden elde edilen veriler, dil bilgisi öğretimi, değerler eğitimi ve terimler etrafında işlenmiştir. Tematik şekilde işlenen verilerin desteklenmesi için eserden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Alıntılarda, anlaşılırlığa özen gösterilmiştir. Son olarak temalar arasındaki ilişkilendirme ve karşılaştırmalar yapılmış, bulgular yorumlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR VE YORUM

4.1. Bulgular ve Yorum

1 - Eserde konular tümdengelim yöntemiyle işlenmiştir. Önce konunun tanımı yapılmış; ardından da bolca örnek verilmiştir. Kitabın yazıldığı / okutulduğu döneme yakın olduğunu düşündüğümüz 1924 ilk mektepler müfredat programında ise şu şekilde bir tümevarım yöntemi tavsiye edilmiştir: "Sarf derslerinde daima misallerden kaidelere gidilecektir." Görüldüğü üzere daha sonraları tümevarım yöntemi kullanılırken eserin yazıldığı dönemde yazar tümdengelim yöntemini benimsemiştir.

2 – Eserde sarf, nahiv, ilmi gibi dil bilgisi yanında Türkçe eğitimi açısından önemli olan okuma, yazma, konuşma becerisi bölümlerine de değinildiği görülmüştür. Örneğin: yazım kuralları açısından hangi harfin bitişik hangi harfin ayrı yazılacağına dair Arap alfabesinden örnekler verilmiştir. Okuma eğitimi ile ilgili ise kitabın sonunda yer alan "dad" ile yazıldığı halde "zı" gibi okunan 51 adet kelimenin örnek olarak verildiği bölümü gösterebiliriz.

3 – Eserde dil bilgisinin yanında öğrencilere çok daha farklı tutum ve davranışların kazandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Örneğin okumak ve ilim sahibi olmak bir erdemdir. Bu erdem eserin geneline özenle yayılmış ve örnekler üzerinden öğrenciye bu erdem aşılanmaya çalışılmıştır. Ahlaki birtakım değerler de öğrencilere kazandırılmak istenmiştir. Toplum tarafından kabul görmüş pek çok ahlak kuralının eserde özenle işlendiği görülmüştür.

4 – İçerik açısından değerlendirildiğinde eserin sade bir üslubla yazıldığı görülmektedir. Ayrıca rüştiye öğrencisinin yaş grubuna uygun olarak somut örnekler üzerinde durulmuş; idadi öğrencileri için de zaman zaman soyut kavramlar ele alınmıştır.

5 – Eserin dil bilgisi terimleri bakımından oldukça zengin olduğu görülmüştür. Gramer terimleri üzerine araştırmalar yapan kişilere faydalı olabilir.

6 - Yazar Türkçeye ait olmayan unsurların dil bilgisi kuralları açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna da değinmiştir. Türkçe karşısındaki durumlarına açıklık getirmiştir. Örneğin: yabancı kelimelerin hangi usulde çoğul yapılacağı konusu bunlardan birisidir.

7 - Okul çağındaki çocuklar için hazırlanan ders kitapları biçimsel açıdan hedef yaş kitlesine uygun olarak hazırlanmalıdır. Kitapların ebatları, görsellerle desteklenmiş olması, uygun kâğıt kalitesi ve sayfa düzenine sahip olması gerekmektedir.(Gürel, Temizyürek, Şahbaz, 2007: 35) Bu bağlamda çalışmamıza konu olan eser görsellerle desteklenmesi açısından değerlendirildiğinde gerekli kıstaslara sahip olmadığı görülmektedir. Eserin herhangi bir yerinde resim veya eskiz bulunmamaktadır. Bu da eserin hitap ettiği yaş grubuna uygunluk açısından eksiği bulunduğunu gösterir. Elbette bir eseri yazıldığı dönemden çok sonraları ortaya konan kıstaslara göre değerlendirmek doğru değildir. Ancak eserin yazıldığı tarihe yakın bir dönemde Midhat Sadullah'ın Resimli Sarf Dersleri isimli dördüncü ve beşinci sınıflarların sarf derslerinde okutulmak için onay alan eserinin var olduğunu ele alırsak, o dönemde çocuk kitaplarının resimlerle desteklenmesinin öneminin anlaşıldığı görülmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM: TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

8000 yıllık geçmişe sahip olan Türkçenin modern anlamda ilk dil bilgisi kitabı 1851 yılında yazılmıştır. Kaşgarlı Mahmut'u ve aradaki zaman diliminde yazılan birkaç dil bilgisi kitabını saymazsak Türkçenin gramer tarihinin, konuşma dili kadar köklü bir maziye sahip olmadığını görürüz. Oysa böylesi köklü bir maziye sahip olan dilin, aynı zamanda zengin bir dilbilgisi tarihine de sahip olması beklenmektedir. Bu bakımdan 1851 sonrasında yazılan her bir dil bilgisi kitabının çevirisinin yapılması ve günümüz dil bilgisi kitaplarındaki kurallarla karşılaştırılarak incelenmesi dil bilgisi kültürüne katkıda bulunması açısından çok önemlidir. 1851 sonrasında yazılan dil bilgisi kitaplarının çevirisi ve incelenmesi bize yazıldıkları dönemdeki eğitim-öğretim anlayışını anlamamız açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca tarihi süreç içerisinde bu eserlere göz atıldığında dil bilgisi öğretimi sisteminin nereden nereye geldiği konusunda da faydalı bilgilere sahip olunmaktadır. Bu değişim sürecinin bilinmesinin geleceğe ışık tutacağına inanılmaktadır. Dolayısıyla çevirisi yapılan bu eserin de dil bilgisi literatürüne ciddi katkıda bulunacağına inanılmaktadır.

5.2. Öneriler

- Dil bilgisi öğretimine katkıda bulunmuş her bir eserin günümüz Türkçesine aktarımı önem arz etmektedir.
- Osmanlı askerlerinin dil bilgisi öğretimine önemli katkı sağladıkları görülmüştür. Gerek yazdıkları eserlerin günümüz Türkçesine aktarımı gerekse de aktarımı yapılmış eserlerin incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Osmanlı Türkçesinde dil bilgisi öğretimi için yazılmış eserlerin yöntem açısından değerlendirilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.
- Değerler eğitimi konusunun Türkçe eğitiminde daha yaygın hale getirilmesi için bu konu üzerine daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Özellikle eğitimcilerin bu konuda dah fazla bilgilendirilmesi ve bilinçlendirimesi gerektiğine inanılmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM: KÜLLİYÂT-I KAVÂİD-İ LİSÂN-I OSMÂNÎ'NİN İNCELENMESİ

6.1. 18.Yüzyılda Kavâid-i Osmânînin Durumu

6.1.1. Dil

Var olduğu günden bu yana dil, insanoğlunun en büyük iletişim aracı olmuştur. Dilin doğuşu da insanoğlunun var olmasıyla eş zamanlıdır. Bir iletişim aracı olarak doğan dil, zaman içerisinde gelişmiş resme, sonra yazıya dönüşmüş; edebiyata aracılık etmiştir. Hatta insanlardan doğan bu dil zamanla doğduğu insanın malı olmaktan çıkmış; umumiyet kazanıp topluma mal olmuştur.

Dil üzerine yüzyıllardır araştırmalar yapılıp birçok tanımlama yapılmıştır. Z. Korkmaz dili, "İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem" (Korkmaz, Z.1992: 75) olarak tanımlar. Noam Chomsky "Bir dil, her biri sonlu uzunlukta ve sonlu bir üyeler kümesinde oluşturulan sonlu ya da sonsuz cümleler kümesi" (Chomsky, N.1957: 13) olarak ifade eder. Edward Sapir ise "Dil, yalnızca insana özgü olan; düşüncelerin, duyguların ve isteklerin, istençle (irade göstererek) üretilmiş semboller kullanarak iletilmesini sağlayan ve içgüdüsel olmayan bir yöntemdir" (Sapir E.1921: 8) şeklinde açıklar. TDK ise insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisân, zeban (TDK Güncel Türkçe sözlük) tanımlamasını yapar.

Hiç şüphesiz "Moğolistan ve Çin içlerinden Orta Avrupa'ya, Sibirya'dan Hindistan ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alanda varlık gösteren bir dil" (Ercilasun, A. 2011: 13) olan Türkçe ise dünyanın en önemli dillerinden bir tanesidir. Öyle ki Nihat Sami Banarlı Türkçeyi dünya tarihinde imparatorluk dili olmuş en önemli 4 dilin içerisinde zikreder. (Banarlı, N.S. 2013: 35)

6.1.2. Türk Dilinin İsim Sorunu

Yaklaşık 8 bin yıllık tarihi olan Türkçe çok çeşitli dönemlerden geçmiştir. Türkçenin geçirmiş olduğu dönemleri Karahanlı dönemi Türkçesi, Harezm dönemi Türkçesi, Kıpçak dönemi Türkçesi, Çağatay dönemi Türkçesi, Selçuklu dönemi Türkçesi ve Osmanlı dönemi Türkçesi diye sınıflandırmak mümkündür.

16.yüzyılın başlarından 20.yüzyılın başlarına kadar geçen dönem Osmanlı Türkçesi dönemidir. Bu dönem "20. yüzyıl başlarında Genç Kalemler hareketinin yarattığı terkipsiz Türkçeyle sona erer" (Ercilasun, A. 2011: 457). Bu çalışmada ele alınan dönem Tanzimat öncesini ve sonrasını içeren dönem, 18.yüzyıl, olacaktır. Aynı zamanda metin çevirisi ve incelemesi yapılacak olan "Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî" adlı eser de bu dönem içerisinde yazılmıştır.

18. yüzyıl, özellikle de Tanzimat sonrası incelendiğinde, aydınlar arasında Türk Dilinin ismi konusunda bir mutabakat bulunmadığı görülmektedir. Bazıları Türk Dilini "Lisân-ı Osmânî" bazıları ise "Lisân-ı Türkî" olarak tanımlamışlardır. Bu karışıklık çalışmamıza konu olan "Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî" de de göze çarpmaktadır. Eserin bazı kısımlarında lisân-ı Osmânî, bazı kısımlarında ise lisân-ı Türkî ifadeleri kullanılmaktadır. Yazar Râşid dil konusundaki düşüncesini ise şöyle ifade etmektedir: *"Lisânımızın aslı Türkçedir. Fakat sonradan Arabî ve Farisî'den pek çok kelimât ve kavâid-i lâzıme karışarak revnak ve letafet bulmuş bu cihetle başka bir reng-i latif ahz ederek "Osmanlı" unvan-ı celalet iktiranıyla tevsim ve tebcil edilmiştir."* Türk Dilinin adının ne olduğu hakkında Ali Suavi "Lisân-ı Osmânî (Osmanlı dili) siyasal bir deyimdir. Osmanlı sözcüğü dilin ne olduğunu anlatmaz, doğrusu lisân-ı Türkîdir (Türk dili)" dir der. (Karal, E. Z. 1994: 56). Tanzimat döneminde, aydınların "Lisân-ı Osmânî" tanımını kullanıyor olmalarının aslında bir de siyasi boyutu bulunmaktadır. Nitekim o dönemde devletin, Osmanlı bayrağı altında yaşayan ama farklı etnik ve dinî cemaatlere mensup kitleleri "Osmanlılık" şuuru etrafında toplamak istemesi, kuşkusuz dil etrafındaki tartışmalara kadar yansımıştır.(Başar, U. 2014: 9)

Dilin isminin Türkçe olduğunu savunanlar karşıt iddiaları şu şekilde çürütmektedirler:

1- Devletin, hükümetin adının "Osmanlı" olması, dilimizin de adının "Osmanlı" olmasını gerektirmez. Devlet kurucusuna atfen "Osmanlı Devleti" denilebilir; ancak Türkçeyi kuran

Osman Gazi değildir. O da bu dili atalarından tevarüs etmiştir. (Ağar, M.E. "Türkçe Öğretiminin Tarihçesi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi ISSN: 1303-5134)

2- Dilimizde Arapça ve Farsça kelimeler bulunması ve üç dilden oluşmuş olması düşüncesi de "Osmanlıca" adlandırmasına bir neden oluşturmaz. Çünkü dünyada hiçbir dil birden fazla dilden oluşmuş olamaz. Bir dilin başka bir dilden kelime alması da dil birliğine halel getirmez. Her dil, ait olduğu ulusun uygarlık ilerlemesi ve ihtiyaçlarının çoğalması ölçüsünde bir takım kelimelere muhtaç olur ve bu kelimeleri bir yandan kendisi, kendi köklerinden meydana getirirken, diğer yandan -en az emek kanununa uyarak- daha kolay bir çare olarak başka dillerden alır. Alınan bu kelimelerden dolayı dilin adı değişmez. Birkaç dilden oluşmuş denemez. (Ağar, M.E. a.g.y.)

3- "Osmanlılık uyruk anlatır sözcüktür. Emeviye dili, Abbasi dili, Selçuk dili denemeyeceği gibi, Emeviye ulusu, Abbasi ulusu, Selçuk ulusu da denmez, bunun gibi ne Osmanlı milleti, ne de Osmanlı dili demek doğru değildir. Osmanlı halkı çoğunlukla Türkçe konuşur. Ama içlerinde başka dilleri de konuşanlar vardır. Osmanlılar Osmanlıca konuşur demek anlamsızdır" (Karal, E. Z. 1994: s 66)

4- Süleyman Paşa da Recaizâde Ekrem'e yazdığı bir mektupta konuyla ilgili şu cümleleri sarf etmektedir: "Osmanlı edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki lisânımıza Osmanlı lisânı ve milletimize Osmanlı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı ta'biri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin unvânı ise, yalnız Türk'tür. Binâ'enaleyh lisânımız da Türk Lisânıdır, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır" (İdben, 1999: 16).

6.1.3. Dilbilgisi Öğretimi

Yaklaşık 8000 yıllık bir geçmişe sahip olan Türkçenin dil bilgisi öğretimi de oldukça eskilere dayanmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un 900 yıl önce yazdığı, *Kitâbu Cevâhirü'n-nahv fî Lugâti't-Türk* adlı eseri bilim adamlarınca bir başlangıç eseri kabul edilir. "Batıda ise Oğuz grubu Türkçesini esas alan Bergamalı Kadri'nin *Müyessiretü'l Ulûm* adlı eseri gramer kitaplarının ilki olarak bilinir ve 1530 tarihinde Veziriazam İbrahim Paşaya sunulmuştur." (Usta, H.İ 1993)

Türk dilinin eğitimini ve öğretimini amaçlayan pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu tür eserlere verilen çeşitli adlar arasında dilin yapı bilgisini esas alanlar "sarf", kelime gruplarını ve cümle bilgisini hedef edinenler ise "nahiv" terimini kullanmışlardır. Bu iki grup gramer kitapları arasında eğitim ve öğretim amacını taşıyanlar ise genellikle "Kavâid" terimini tercih etmişlerdir. (Usta, H.İ 1993)

18.yüzyıl Osmanlı Devleti açısından çok önemli olaylara sahne olmuştur. Bu dönemin en önemli olaylarından biri de hiç şüphesiz Tanzimat Fermanının ilanıdır. Bu

ferman özünde Batı ile bir uyum sürecidir. 3 Kasım 1839'da ilan edilen bu fermanla pek çok alanda yenilikler yapılmış; dilin gramerinin öğretimi hususu da bu yeniliklerden nasibini almıştır.

18.yüzyıl, özellikle de Tanzimat sonrası, dil bilgisi öğretimi açısından pek çok çalışmaya sahne olmuştur. Örneğin Türkiye Türkçesine ait ilk dil bilgisi kitabı 1851 yılında "Medhal-i Kavâid" adıyla, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından bu dönemde kaleme alınmıştır. Daha sonraları pek çok eser kaleme alınmış fakat bunlar da Türkiye Türkçesinden ziyade Osmanlı Türkçesini işlemişlerdir. Arapça kuralların yoğunluğu ise gözden kaçmamaktadır. Örneğin hurûf-ı kameriyye, hurûf-ı şemsiyye, muttasıl, munfasıl, fiil-i muzari vs. gibi. Yine bu dönemde ilk kez rüştiyelerde nahiv dersleri okutulmaya başlanmıştır. Tanzimat sonrası yazılan gramer kitaplarından bazıları ise şunlardır:

Medhal-i Kavâid, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuad Paşa

Kavâid-i Osmâniye, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuad Paşa

Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniye, Ahmet Cevdet Paşa

Kavâid-i Türkiye, Ahmet Cevdet Paşa

İlm-i Sarf-ı Türkî, Süleyman Paşa

Sarf-ı Osmanî, Selim Sabit

Nahv-i Osmanî, Selim Sabit

Lisân-ı Osmanî, Ali Nazima

Külliyat-ı Kavâid-i Osmânîye, Mehmet Rıfat

Mutavvel Sarf-ı Osmanî, MİhrÎ

Zübde-i Nahv-i Osmanî, Mihrî

Amelî ve Nazarî Talim-i Lisân-ı Osmanî, Ahmet Rasim

Tecrübeli Sarf, Ahmet Rasim

Nev Usul Sarf-ı Türkî, Şemsettin Sami

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Tahir Kenan

Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî, Ömer Sıtkı

Hâce-i Lisân-ı Osmâni, Mehmet Rıfat

Kavâid-i İmla ve Tahrir, Yüzbaşı İhsan

Kavâid-i Lisân-ı Türki, Halit Ziya Uşaklıgil

Nev-usûl Sarf-ı Osmânî, Fazlı Necib

Kavâid-i Osmânîye, A.Atıf, M. Remzi

Türkçe Sarf ve Nahv, Hüseyin Cahid

Lisân-ı Osmânî, A.Cevad

Yeni Tertib Muhtasar Osmanlı Sarfı, Necib Asım

Mükemmel Osmanlı Sarfı, Mehmet Rıfat

Yeni Sarf-ı Osmânî, Şeyh Vasfî, Mufassal

Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî, Râşid

6.2. Eserin Türkçe Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

6.2.1. Eserin Biçimsel Açıdan Değerlendirilmesi

Okul çağındaki çocuklara okutulacak kitaplar seçilirken şüphesiz en önemli özelliklerden birisi görsel olarak öğrencinin yaş grubuna uygun olmasıdır. 1924 İlk Mektep Türkçe Müfretat Programı ile 2006 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (6-8) arasında kalan yıllar üzerinde detaylı yapılan çalışmada 30 nitelik tespit edilmiştir. Bunlardan en başta yer alan özellik seviyeye uygun olmaktır. (Coşkun E., Taş S. 2008: 66)

Râşid'in bu eseri hem rüştiyeler hem de idadîlerde okutulması tavsiye edilmiştir. Hem ortaokul hem de lise seviyesine uygun bir eser ortaya koymak oldukça zordur. Fakat genel olarak bakıldığında Râşid'in bu eserinin hem ortaokul hem de liselerde okutulmaya uygun olduğu görülür. Kitabın boyutları, yazı puntosu ve kâğıdın kenar boşlukları biçim

açısından uygundur (Gürel, Temizyürek ve Şahbaz, 2007: 35). Eserde kullanılan yazı puntosu 12 puntoya yakındır. Eserde konuların işleniş şekli de okuyucu açısından kolaylık sağlamaktadır. Öncelikle anlatılmak istenen kavramın tanımı yapılmıştır. Alt başlıklara ayrılacaksa maddeler halinde sıralanmıştır. Bu da konuyu takip etmek ve anlamakta kolaylık sağlamaktadır. Her konunun sonuna örnekler konulmuştur. Bu örnekler sayı itibariyle gayet yeterli örneği barındırmaktadır. Ayrıca her ünite sonunda ilgili konunun tekrarı yapılmış ve alıştırmalarla öğrencinin konuyu daha iyi kavraması sağlanmıştır.

Eserde biçim açısından zenginlik kazandıran bir diğer unsur ise şema şeklinde veya maddeler halinde anlatımın ve örneklendirmelerin bolca yapılmasıdır. Bu özellik anlatılan konunun göz ile takibinde çok ciddi bir kolaylık sağlamıştır.

6.2.2. Eserin Dil Bilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi

Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî'de Râşid dil bilgisini, lisânını doğru söyleyip yazmak için o dilde bulunan kelimelerin asıllarıyla o kelimeden türeyenlerin imlalarını bildiren bir fen olarak tanımlar (1899: 3). Osmanlı lisânının aslının Türkçe olduğunu söyler. Fakat Arapça ve Farsçadan da aldığı kelimelerle daha bir zenginleşip letafet kesbettiğini ve Osmanlının celalet namıyla tesmiye olunduğunu belirtir. "*Bir lisânı bilmek demek o lisân ile gerek şifahen ve gerekse tahriren maksat ve meramını güzelce anlatmak iktidarını haiz olmak demek olduğundan kavâid-i lisânını tahsil etmek herkese elzemdir"* sözüyle konuştuğu dilin kurallarını bilmenin herkese şart olduğunu ifade eder. (1899: 2)

Râşid dil bilgisi öğretimine harfleri tanıtmakla başlamıştır. Dilimizin harf olarak Arap alfabesinden oluşması bir takım Arapça kuralların da açıklanmasını gerektirmektedir. Râşid bu kurallara da sadık kalarak uzunca bir harfler bahsi konusunu işlemiştir. İnce sesliler, kalın sesliler, başka harf yardımıyla bazen ince bazen kalın okunanlar üzerinde titizlikle durmuştur. Ayrıca bazı seslerin farklı yazılış ve okunuşlarına da değinmiştir. Örneğin kâf harfinin beş farklı okunuşuna değinilmiştir.

Dil bilgisi öğretiminde hazır, soyut bilgilerden kaçınılmalı, bilgiler öğrencilerin yaşamından hareketle verilerek somutlaştırılmalıdır (Özbay, 2007: 153). Bu bağlamda eserde verilen örneklerin pek çoğunun öğrencinin hayatından veya gündelik yaşamdan seçilmesi konuların anlaşılması açısından önemlidir. Örneklerden bazıları şöyledir:

Hoca sana ne söyledi?

Mektupta ne yazıyor?

Hangi kitabı okuyorsun?

Hangi mektebe devam ediyorsun?

Mektebde ne öğrendin?

Kaç kitap okudun?

Kaç yaşındasın?

At, eşek, deve, koyun dört ayaklıdır.

İnsan, kuş iki ayaklıdır.

Bilişsel gelişim dönemleri yaklaşımına göre çocuklarda soyut işlemler döneminin 11-12 yaşından sonra başladığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda eserin aynı zamanda lisede de okutulması yönüyle zaman zaman soyut kavramlara ve örneklere de rastlanmaktadır. "peri, cehennem, okuyan azizdir, bir kimse ki zahir ve batınını libas-ı şeriatla tezyin eder iki cihanda aziz olur" misallerinde olduğu gibi.

Konular işlenirken öncelikle o konuya ait tanımlamalar ve kurallardan bahsedilmiştir. Özellikle vurgulanmak istenen bir kural var ise "kaide" başlığı altında ayrıca işlenmiştir. "Faide" başlığı da yararlı diğer bilgileri içermektedir. Daha sonra sırasıyla temrin ve ardından sual bölümü gelmektedir. Konuların işleniş sırası neredeyse eserin tamamında bu şekildedir. Tanımlamalar ve kuralların detaylı anlatılması dikkat çekmektedir. Temrin kısımlarında ise örneklerin çokluğu ve dilin sadeliği göze çarpmaktadır. Örneklerin günlük hayattan seçilmiş olmaları da ayrıca dikkat çekmektedir.

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden isim olanları, ism-i tasgir ve ism-i tasgir olanları dahi isim yapınız:

Testi, tepsicik, yer, ovacık, adem, kuzu, oğlancık, baş, diz, dudacık, dolap, kayacık, kulak, bardak, yatak, elma, bebek, kaz, bel.(1899: 35)

Eser günümüz dilbilgisi kuralları ile karşılaştırıldığında ise neredeyse aynı konuların işlendiği görülür. İsim, sıfat, zamir, fiil vs. Zarflar konusu ayrı bir bölüm olarak ele alınmamasına rağmen farklı konu başlıkları altında değinildiği görülmektedir.

6.2.3. Eserin İçerik Açısından İncelenmesi

Medhal (Giriş)

Râşid esere medhal (giriş) kısmıyla başlar. Bu kısımda önce "lisân"ın ve "yazı"nın tanımını yapar. 18.yüzyılda meşhur bir tartışma konusu olan Türk Dilinin ismi konusuna değinir. Râşid bu konuda şöyle der: *"Lisânımızın aslı Türkçedir. Fakat sonradan Arabî ve Farisî'den pek çok kelimât ve kavâid-i lâzıme karışarak revnak ve letafet bulmuş bu cihetle başka bir reng-i latif ahz ederek "Osmanlı" ünvan-ı celalet iktiranıyla tevsim ve tebcil edilmiştir."* (1899: 2) Râşid kitabın üç bölümden oluştuğundan bahseder. Daha sonra nezaketli bir üslupla hatalarının ve eksiklerinin mazur görülmesini istirham ederek giriş kısmına son verir.

> *"Vuku'u tabî olanın sehv ve hatanın erbâb-ı fazl ve kemal tarafından dâmen-i afvla mestur buyurulması müsterhamdır"*

Eser üç kısımdan oluşmaktadır. Kısm-ı Evvel Sarf-ı 0smânî, Kısm-ı Sâni Nahv-i 0smânî, Kısm-ı Sâlis ise İlm-i Belâgattan bahseder. Kitabın sonunda "dad" ile yazıldığı halde "za" olarak okunan 51 adet kelimeyi örnek olarak sunmuştur. Fakat bunlardan "ba'ş" kelimesi bu örneklemeye uymamaktadır.

KISM-I EVVEL

Kısm-ı Evvelde sarf-ı Osmânî ele alınmaktadır. Râşid kısm-ı evvelin başında sarf-ı Osmânîyi şu şekilde tanımlamıştır: *Sarf-ı 0smânî, Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak için Osmanlıca kelimelerin asıllarıyla suret-i iştikak ve imlalarını bildiren bir fendir.* (1899: 4)

Bu bölümün başında henüz birinci makale ve onun altındaki bâblara geçmeden evvel yazar hece, harf ve kelimenin tanımlarıyla beraber onlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Sadece hece, harf ve kelime bahsine 21 sayfa ayrılmıştır. Kitap esasen Türkçe bir dilbilgisi kitabı olmasına rağmen henüz daha başta çok kapsamlı bir Arapça gramer

bilgisiyle başlanmıştır. Örneğin: hurûf-ı şemsiyye, hurûf-ı kameriyye, hurûf-ı munfasıla, hurûf-ı muttasıla vs. gibi.

Bizim kanaatimize göre Türkçeyi oluşturan unsurlar arasında Arapça ve Farsça ibarelerin çokça yer alması, yazarı bu konulara da girmeye sevk etmektedir. Zira ilerleyen fasıllarda Farsçaya da önemli birkaç bölüm ayrıldığını görmekteyiz. Hacim olarak 324 sayfadan oluşan böylesine bir eser içerisinde Arapça ve Farsça kaidelerin de bulunması gayet doğal olarak görülebilir. Fakat rüştiyelerde (ortaokul) okutulan bir eser olduğunu düşünürsek bu kadar yoğun bir kaide işleyişinin öğrenci üzerinde olumsuz bir tesiri de olabilileceği gözardı edilmemelidir.

Râşid kitabın harfler bölümüne kâf harfinin çeşitli okunuşlarını sayarak başlamıştır.

1 – Kâf-ı Arabîdir. Kemik, ekmek, kâtib, kelimelerindeki kâflar gibi.

2 – Kâf-ı Farisîdir. Görgü, gel, gevher kelimelerindeki kâflar gibi.

3 – Kâf-ı Yâyi dir ki “ye” gibi okunur. Değirmi, beylik, değil kelimelerindeki kâflar gibi.

4– Kâf-ı Vavî “vav” gibi okunur. Övgü baba, övünmek kelimelerindeki kâflar gibi.

5 – Kâf-ı Nûnî yahut izafettir ki sağır kâf denmekle meşhurdur. Bu Kâf da “nun” gibi okunur. Deñiz, seniñ, soñ kelimelerindeki kâflar gibi.

Harflerin aslî hallerini, başta, ortada ve sondaki şekillerini birer örnekle açıklayan bir tablo verir. Daha sonra hurûf-ı munfasıla (kendinden sonraki harfe bitişmeyen), hurûf-ı muttasıla (kendinden sonraki harfe bitişen), hafif telaffuz olunan harfler (ince okunan harfler), sakil telaffuz olunan harfler (kalın okunan harfler), başka harf yardımıyla bazen hafif, bazen sakil telaffuz olunan harfler hakkında bol miktarda örnekler verir.

Harfleri yukarıdaki taksimat dışında ayrıca beş kısma daha ayırır. Bunlar da: hurûf-ı mütekâribe (dad, zı gibi mahreçleri birbirlerine yakın olan harfler), hurûf-ı mütebâide (be, ayın gibi mahreçleri uzak olan harfler), hurûf-ı fem (be, mim gibi telaffuzları dudak vasıtasıyla olan harfler), hurûf-ı zelaka (ra, fe gibi lisâna sürat ve keskinlik veren harfler), hurûf-ı halk (ha, hı, ayın, gayın, he, hemze harfleridir.), hurûf-ı müteşâbihe (elif, ayın gibi sadaları birbirine benzeyen harfler) dir. Son olarak hurûf-ı şemsiyye ve hurûf-ı kameriyye bahislerine değinerek harfler kısmını bitirir.

Râşid harfleri ayrıntılı anlattıktan sonra hareke ve zavabıt (şedde, med vs.) kısmına geçer. Yazar harekeyi şu şekilde tanımlar: *"Harflerin ağızdan çıktığı gibi okunmalarına hizmet eden bir takım işaretler vardır ki işte onlara "hareke" denir."* (1899: 16)

Kısm-ı evvelin birinci bâbına geçmeden önceki son konusu da kelimedir. Kelime *"manası olan her bir lafza kelime denir"(*1899: 22), lafız ise "*insanın ağzından nutuk tarîkiyle çıkan şeye denir."* (1899: 22) dedikten sonra lafzın manaya delaletini iki kısma ayırır: vazi' (insan, taş, meyve gibi), tabi'i (öksürük gibi). Lafızları manaya delaletinin yanında ayrıca beş kısma daha ayırır. Bunlar da: elfâz-ı müterâdife (eş anlamlı kelimeler), elfâz-ı mütebâyine (uyuşumsuz/ayrık, yani hem lafızları hem de anlamları farklı olan) elfâz-ı müşteka (türemiş kelimeler), elfâz-ı müttefika (eş sesli kelimeler), elfâz-ı münferidedir. (sadece bir manaya delalet eden kelimeler)

BİRİNCİ MAKALE / İSİM

BÂB 1

İsm-i Mutlak

Birinci makale "İsim" bahsidir. Dört bâbdan meydana gelmektedir. Birinci bâb "ism-i mutlak" bahsi, ikinci bâb "sıfat" bahsi, üçüncü bâb "kinayat" bahsi, dördüncü bâb ise "masdar" bahislerinden oluşmaktadır. Başta da belirttiğimiz gibi Râşid her bâbda mutlaka Arabî ve Farisî kurallara da değinmiştir. İsim bahsinde de "Esma-i Arabiyye" ve "Esma-i Farsîyye" başlıkları altında hususi birer bölüm oluşturmuş; Arapça ve Farsça dil bilgisi kuralları üzerinde de durmuştur.

Eserde isimler öncelikle iki kısımda değerlendirilmiştir. Birincisi ism-i ayn veya ism-i zat (somut isimler), ikincisi ise ism-i mana (soyut isim) dır. İsm-i ayn baş, taş, ağaç gibi isimlerdir. İsm-i mana elem, keder, akıl gibi isimlerdir. Daha sonra ism-i mutlakı "alem" (özel isim) ve "ism-i cins" (cins isim) olarak iki şekilde ele alır. Bir başka sınıflandırma ise "kemmiyyet" ve "keyfiyyet" olarak karşımıza çıkmaktadır. Kemmiyyet Türkçe bir ismin müfret (tekil) ve cem' (çoğul) olmasını ifade eder. Keyfiyyet isimlerin müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmasıdır. Kemmiyyet kısmı günümüz dil bilgisi kuralları içerisinde hala varlığını sürdürmekte fakat keyfiyyet kısmı yaşamamaktadır.

İsimler konusunda ism-i mekân (yer isimleri), ism-i tasgir (isimlerde küçültme), ism-i alet (alet isimleri), ism-i mensub (bağlılık, aitlik bildiren isimler) konularına ayrı ayrı

değinilmiş ve bol miktarda örnekle de izah edilmiştir. Bu kurallara aykırı durumlar ise bazen ihtar başlığı altında bazen de ayrı bir paragrafla açıklığa kavuşturulmuştur. Örneğin:

İsm-i mekân: diken – dikenlik, kömür – kömürlük, çalı – çalılık, odun – odunluk

İhtar: Kuş isimleri olan (keklik, çulluk) gibi kelimelerin ahirindeki "lek, lak" nefs-i kelimeden olduğu için bunlar ism-i mekân olmaz. (1899; 32)

Her bir konunun sonuna mutlaka temrin konulduğu gibi sual kısmı da ihmal edilmemiştir. Sualler başlığı altındaki sorular özenle seçilmiş. Kişiyi tekrara sevk etmektedir. Ayrıca bu sual bölümleri her bir konunun adeta içeriklerini gösteren birer özet mahiyetindedir

Örneğin:

Sual – Müfret neye derler? Cem neye derler? Türkçe isimler nasıl cem yapılır? İsm-i mekân neye derler? Kaç kısımdır? Bir ismi, ism-i mekân yapmak için kâide nedir? (1899: 33)

Ahvâl-i Esma

İsimler başlığı altında ele alınan bir diğer konu ise "Ahvâl-i Esma" (ismin halleri) dır. Yazar Ahvâl-i esmayı 4 başlık altında izah etmiştir. Mücerred (yalın hali), mef'ûlün bih (belirtme hali), mef'ûlün ileyh (yönelme hali), muzâfun ileyh (tamlayan) şeklinde sıralanmıştır. Yazar bu konuya çok kısa değinmekle beraber günümüz dil bilgisi kuralları ile karşılaştırdığımızda bir takım eksiklikler göze çarpmaktadır. Mesela bulunma hali (-de,-da,), ayrılma hali (-den,-dan) konularına değinilmeyip, bunların yerini tutabilecek başka bir örnek de verilmemiştir.

Esma-i Arabiyye

Esma-i Arabiyye için de müstakil bir bölüm ayıran Râşid "aslî" ve "zü-ziyade" olarak bu bölümü iki kısımda ele almıştır. Sülasî, rubaî ve humasî isimlere örnekler verilmiştir. Zü-ziyade isimler tarif edildikten sonra, zü-ziyade isimlerin kamustan nasıl bulunacağı anlatılıyor. Zü-ziyade isimleri bulmak için onların asıllarını mutlaka bilmek gerekmektedir. Eserde bu konu şu şekilde örneğiyle anlatılmaktadır.

> Elfâzın mevadd-ı aslîyyesinin birinci harfiyle nihayetki harfine riayet olunup zaid olan harfler nazar-ı itibara alınmamıştır. Bu iki harften nihayetki harf "bâb" ve evvelki harf "fasl" itibar olunmuş ve

> her bâb hurûf-ı hece adetince fasıllara taksim edilmiştir. Mesela: yukarıdaki misallerden "cevher" kelimesini kamusta bulmak için mezkûr kelimenin aslı olan cehr kelimesini taharri etmeli bunu bulmak için de (asl-ı mezkûrenin nihayeti "ra" ve evveli "cim" olduğundan) ra bâbının cim faslına ve keza "ikram" ve "tekrim" kelimelerini bulmak için mim bâbının kâf faslına müracaat etmelidir. (1899; s44)

Esma-i Arabiyye bahsi cem konusuyla sürdürülmektedir. Cem konusu iki başlık altında ele alınmıştır. Birisi "cem-i salim" diğer "cem-i mükesser" dir. Cem-i salim, cem-i müzekker-i salim ve cem-i müennes-i salim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Cem-i mükesser de iki kısımda ele alınmıştır. Üçten ona kadar delalet eden çoğul isimlere "cem-i kıllet" ve ondan yukarısına delalet esen isimlere "cem-i kesret" ismi verilmiştir. Örneğin: on kadar kılıca "asyaf", ondan fazla olan kılıca "suyuf" denildiği gibi. Günümüz Türkçesinde bu kural kullanılmamaktadır. Tekil olanına "kılıç", çoğul olanına "kılıçlar" denilmektedir. Cem-i kılletin vezinleri çoktur. Fakat burada en çok bilinen 11 adet vezin örnek olarak verilmiştir. Râşid Arapça isimlerin Arabî kaidelere göre çoğul yapıldıktan sonra tekrar Türkçe –ler, -lar ekleriyle çoğul yapılamayacağı hatırlatmasıyla cem kısmına son vermektedir. Örnek: eşcar (ağaç), eşcarlar, kütüb (kitaplar) kütübler demek doğru değildir.

Bir diğer bölüm ise "Keyfiyyet-i Esma-i Arabiyye" dir. Bu kısımda "müzekker (eril)" ve "müennes (dişil)" isimler üzerinde durulmaktadır. Müennesler "hakiki" ve "gayr-i hakiki" olarak ikiye ayrılır. Müennes-i gayri hakiki de ikiye ayrılır. Birisi "lafzî" diğeri "manevî" dir. Müennes isimler bazen müennes bazen de müzekker olurlar. Bu kısmın sonunda iki ayrı başlık altında bu isimlere de örnek verilerek "Keyfiyyet-i Esma-i Arabiyye" faslı sonlandırılır. Günümüzde keyfiyyet-i esma-i Arabiyye hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.

İsm-i mekân ve ism-i zaman bahsinde öncelikle isimlerin dört vezin (mef'al, mef'il, mef'ale, mef'ile) üzere geldiğinden bahsedilmiştir. Matbah, meclis, matbaa kelimeleri buna örnek olarak verilmiştir. Ortasında ve sonunda (vav, ye) olan veya sonu şeddeli olan kelimelerin vezinlerinin ne şekilde olacağına da ayrıca değinilmiştir.

İsm-i tasgir başlığında Arabî isimlerin 3 vezin üzere geldiği örnekleriyle açıklanmıştır. Üç harflilerde "füal" veznine abd, ubeyd (kulcağız), dört harflilerde "füay'il" veznine defter, düfeytir, beş harfli "füay'îl" veznine tarih, tüveyrih örnekleri verilmiştir. İsm-i alet başlığında ise yine vezinler (mif'al, mif'âl, mif'ale) sayılmış ve örnekler verilmiştir. Gerek ism-i tasgir kısmında gerekse de ism-i alet kısmında Arabî

isimlerin Türkçe –ler ekiyle de çoğul yapılabileceği hatırlatmasında bulunulmuştur. Örneğin: mızraklar, miftahlar gibi.

Esma-i Farsiyye

Esma-i Farsiyye bölümü "Kemmiyyet-i Esma-i Farsiyye ve "Keyfiyyet-i Esma-i Farsiyye" olarak iki kısımdan oluşmaktadır.

Kemmiyyet-i Esma-i Farsiyye bölümünde yazar Farisî isimlerin nasıl çoğul yapılacağı konusu üzerinde durmaktadır. Sonunda "elif, vav, he" harfleri olan Farisî isimlerin nasıl çoğul yapılacağı hususunu ayrı ayrı ele almaktadır. Ayrıca bir de uyarı yapmaktadır. Farisî isimlerin Arapça kurallar ile çoğul yapılamayacağını fakat gerektiği hallerde Türkçe –ler ekiyle çoğul yapılabileceği vurgulanmaktadır. Örneğin: Farisî olan cihan kelimesini Arabî olarak çoğul yapıp "cühûn" diyemeyiz. Fakat Türkçe –ler ekiyle "cihanlar" olarak çoğul yapabiliriz. Bu bahiste yazar Farisî olan "peşin" kelimesinin "peşinat", "peşinen" gibi Arapça kaidelerle çoğul yapmanın doğru olmadığını söylese de günümüz Türkçesinde bu kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Keyfiyyet-i Esma-i Farsiyye kısmında öncelikle müzekker ve müennes olan kelimelerin ayrımı için kullanılan lafızlara değinilmiştir. *"Nev'-i insandan olanların müzekkeri için (merd) müennesi için (zen) lafızları ve nev'-i hayvandan olanların müzekker ve müennesi için dahi (ner, made)"* lafızları kullanılır. (1899: 66) Pir merd (ihtiyar adam), pir zen (ihtiyar kadın), şir ner (erkek aslan), şir made (dişi aslan) örneklerinde olduğu gibi. Keyfiyyet-i Esma-i Farsiyye bahsinin bir diğer konusu olan ism-i zaman konusuna kısaca değinerek ism-i mekân hususuna geçilmiştir. İsm-i mekân hususunda –gâh (ârâm-gâh), -gede (meygede), -stan (gülistan), -zâr (lalezâr), -dan (kalemdan), -lah senglah), -sar (çeşmesar), -saray (mihmansaray), -hane (misafirhane) ekleri ele alınarak örnekleriyle açıklanmıştır. Son olarak ism-i tasgirin Farisî isimlere –kâf ve –çe ilavesiyle yapıldığını fakat Türkçede –çe ile yapılanların kullanıldığı konusuna örnekleriyle değinerek Esma-i Farsiyye bölümü sonlandırılmıştır.

Esma-i Ecnebiyye

Esma-i ecnebiyyenin (yabancı isimlerin) Türkçedeki kullanımıyla ilgili 3 kural ele alınmıştır.

1 - Bu isimler çoğul yapılacağı zaman ne ait olduğu dilin ne de Arapça, Farsça gramer kurallarına göre değil, Türkçenin kurallarına göre çoğul yapılmasının doğru olacağı vurgulanmaktadır. Örneğin: vapur kelimesi Arapça kaidelere göre vapurât diye çoğul yapılamaz.

2 - Yabancı isimlerin, ismin hallerine uğradıklarında ne vaziyet alacakları anlatılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yazar ismin hallerinden bazı hususlara değinmemiştir. Bu isimlerin yine Türkçenin kurallarına tabi olması gerektiği üzerinde durmuştur.

3 – Yabancı isimlerin Arabî ve Farisî kurallarla tamlama oluşturamayacağı, Türkçenin kurallarına göre tamlama yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

BÂB 2

Sıfat

Sıfat bahsine sıfatın tanımı yapılarak başlanmıştır. Eserde sıfat "*Bir ismin hal ve şanını yani ne halde ve ne şekilde bulunduğunu bildiren kelimeye*" (1899: 69) denilir şeklinde izah edilmiştir.

Sıfatlar "semâî" ve "kıyasî" olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir. Semâî sıfatlar bir kural üzerine yapılmayan, kıyasî sıfatlar ise kuralla yapılanlardır şeklinde tanımlanmıştır. Sıfat-ı semâiyye ikiye ayrılmıştır. Birisi "elfâz-ı vasfiyye" (niteleme sıfatı) diğeri "esma-i a'dât" (sayı sıfatları) tır. Esma-i a'dât da dört alt başlık altında ele alınmıştır. Aslîyye (asıl sayı sıfatı), kesriyye (kesir sayı sıfatı), rütbiyye (sıra sayı sıfatı), tevzi'iyye (üleştirme sayı sıfatı) dir. Bunlardan sıfat-ı rütbiyye ve sıfat-ı tevzi'iyye, sıfat-ı kıyasînin a'dât-ı vasfiyye başlığının altında ele alınmıştır. Sıfat-ı kıyâsî ise isimlere ve bazı sıfatlara eklemeler yapılarak sıfatlardan ve a'dât -ı vasfiyyeden oluşmaktadır. Ayrıca sıfat-ı kıyâsî başlığı altında sıfatların tasgiri (küçültme), te'kidi (pekiştirme), mübalağası (aşırılık) ve tafdili (üstünlük) de ele alınmıştır.

"A'dât-ı aslîyye birden dokuza kadar olan sayılara denir; dokuzdan yukarı olanları ise a'dât-ı aslîye-i basita ilavesiyle hâsıl olur" denmiştir. Bunların tamamına da ism-i adet denildiği ifade edilmiştir. A'dât kesriyye ise dörtte üç, ikide bir, yarım gibi kesir sayı sıfatlarıdır. Bu bölümün sonuna iki adet alıştırma konulmuştur.

Sıfat-ı kıyâsî bahsinde ise öncelikle ekler yardımıyla isimlerden yapılan kıyâsî sıfatlara değinilmiştir. –li, -lü (İstanbullu, heybetli), -ce, -ci (insanca, ekmekci), -deş, -daş

(pirdeş, yoldaş), -msi (abdalımsı), -lek, -lak (yirmilik, bir günlük) eklerine bu şekilde örnekler verilmiştir. Sonra sıfatları tasgir etmek (küçültme) bahsine değinilmiştir. Küçültme eki olarak –ce, -mtrak, -msi, -cek eklerine yer verilmiştir. Günümüz dil bilgisi kurallarıyla kıyaslama yaptığımızda aynı eklere değinildiği görülmektedir. Sıfatların te'kidi bahsinde "p, s, m, r" harfleriyle yapılan sıfat-ı müekkedeye (pekiştirme sıfatı) sapsarı, simsiyah, mosmor, sırsıklam kelimeleri örnek olarak verilmiştir. Sıfatların mübalağası (aşırılık) bahsinde pek, çok, ziyade, gayet, pek çok kelimelerine, tafdil (sıfatlarda üstünlük) bahsinde ise "den, daha" sözcüklerine örnekleriyle yer verilmiştir. Sıfat-ı kıyâsî bahsi a'dât-ı tevzi'iyye (üleştirme sayı sıfatı) ve a'dât-ı rütbiyye (sıra sayı sıfatı) bahislerine değinilerek son bulmaktadır.

Eserin genelinde gördüğümüz tembih, mühim bir kaide, ihtar, faide kısımlarının gerçekten çok faydalı kısımlar olduğu görülmüştür. Konunun özünü kavratma açısından çok ince noktalara özenle temas edilmiştir. Örneğin sıfat bahsinin sonunda faide parantezi içinde bir kelimenin sıfat olup olmadığını anlamak için sonuna "kimse, şey" sözcüklerinden birinin getirilmesi tavsiye edilmiştir. Örneği ise eserde şu şekilde verilmiştir: *"(güzel, kötü) kelimeleri sıfattır. Zira: güzel kimse, kötü şey denilmek sahih olur. Lakin (kapı, at) kelimeleri sıfat değildir. Zira: kapı kimse, at şey denilmek sahih olmaz yani bir mana hâsıl olmaz."(1899: 77).*

Sıfat-ı Arabiyye

Sıfat-ı Arabiyye kısmı "kıyâsî" ve "semâî" olarak iki başlığa ayrılmıştır. Kıyâsî kısmı fiil bahsine havale edilmiştir. Semâî sıfatları eserde "sıfat-ı müşebbehe" (niteleme sıfatlarının bir türü) olarak isimlendirmiştir. Bir kısmı elvan-ı uyuba dair, bir kısmı değildir. Elvan-ı uyuba dair olanlara örnek olarak ahmer, ahdar, esved, a'rac, a'ma, a'ver verilebilir. Elvan-ı uyuba dair olmayanlara ise örnek olarak sulb, hasen, saab, ceban, uryan kelimeleri verilebilir. Sonra esma-i a'dât (sayıların isimleri) bahsine değinilmiştir. Bu bölümde Arapçadan Türkçeye geçmiş Osmanlı lisânında kullanılan bol miktarda sayı sıfatına yer verilmiştir. Bu kelimeleri incelediğimizde günümüz Türkçesinde neredeyse hiçbirinin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin: sülüs (üçte bir), südüs (altıda bir), semen (sekizde bir), sâni (ikinci), sâlis (üçüncü), râbi' (dördüncü), âşir (onuncu) gibi.

Sıfat-ı Arabiyyenin son kısmında ism-i mensub ve ism-i tafdil üzerinde durulmuştur. İsm-i mensub, sonunda nisbet ya'sı bulunan kelimedir. Örneğin Bağdadiy gibi. Bağdadiy ism-i mensub, Bağdad ise mensub-u ileyhtir. Türkçede bunun yerine –li, -lü ekleri kullanılmaktadır. Örnek: İstanbullu, Bursalı, Egeli, Bolulu gibi

Sıfat-ı Farisî

Bu bâbın son konusu olan sıfat-ı Farisî de semâî ve kıyâsî olarak ikiye ayrılmıştır. Semâî sıfatlara örnek olarak Farisî'de kullanılan –ter, -in, -mend, - ver, -nak eklerine ait şu örnekler verilmiştir: bâlâter (en bâlâ), kemin (en az), behrement (behreli), hünerver (hünerli), gamnak (gamlı) gibi. Sıfat-ı kıyâsîye bahsinde ise sıfat-ı nisbiyye (ümitvâr, bahtiyar), sıfat-ı levniyye (anberfâm, lalegûn), sıfat-ı muhafazat (bağbân, bahçıvan, sipahsâlar), sıfat-ı fa'iliyyet (kimyager, perhizkâr) konularına değinilmiştir. Son olarak dörtte bir demek olan "çeharik" lafzının hafif söylenişi olan "çarık" ın halk arsında galat-ı meşhur olarak "çeyrek" diye telaffuz edildiğinden bahsederek sıfat-ı Farisî başlığını da sonlandırır.

BÂB 3

Kinayat

Kinayat üç kısma ayrılmıştır: zamir, ism-i işaret ve mübhemat. Ayrıca her bâbda olduğu gibi bu bâbda da Arabî ve Farisî kurallara yer verilmiştir. Kinayat-ı Farsiyye ve Kinayat-ı Arabîyye şeklinde iki ayrı başlıkta ele alınmıştır.

Zamir

Zamir eserde *"bir ismin yerini tutan kelimelerdir ki yerini tuttuğu isme de "merci' denir"* şeklinde tarif edilmiştir. Zamirler konusu günümüz dil bilgisi kitaplarında kelime durumundaki ve ek durumundaki zamirler olarak ayrılmıştır. Fakat Râşid eserinde bunları beraber ele almıştır. Eserde zamirler 5 kısma ayrılmıştır.

1- Zamir-i Şahsi" yani şahıs zamiridir. "Zamir-i şahsi, şahs-ı muayyen iş'ar eden zamirlerdir" yani bilinen bir şahsı gösteren zamirlerdir diyerek anlatılmıştır.(Ben, sen, o).

2- Zamir-i İzafi (iyelik – aitlik zamiri): benim evim, senin evin, onun evi

3- Zamir-i Vasfi (ilgi zamiri): benimki, seninki, pederinki, benimkiler, sizinkiler gibi.

4- Zamir-i Nisbi: Zamir-i nisbi, bazı fiilerle haberlere ilhak olarak nisbet manası iş'ar eder. Onlar da:

Müfret-i mütekellim: m,yım = ben kâtibim- yazarım – yazayım

Müfret-i muhatab: sin = sen kâtibsin - yazarsın gibi. (1899: 93)

5- Zamir-i Fi'li: Zamir-i fi'lî, mazi-i şuhudîlerle fi'lî hikâye ve şartîlerin ahirine gelerek faillerini gösterir. Bunlar da: mütekellim, muhatab zamirlerinden ibaret olup gaibleri yoktur.

Müfret-i mütekellim	m	Geldim (3)	Yazdım	Gelsem	Yazsam
Muhatab	n	Geldin	Yazdın	Gelsen	Yazsan
………..		Geldi	Yazdı	Gelse	Yazsa
Cem-i mütekellim	ke, ka	Geldik	Yazdık	Gelsek	Yazsak

İsm-i İşaret

İşaret isimleri kendileriyle bilinen bir şahsa veya bir şeye işaret olunan "bu" ve "şu" kelimelerinden ibarettir denilerek tarif edilmiştir.

Zat ism-i işaretleri: bu kitap, şu ev

Temsil ism-i işaretleri: böyle kitap, şöyle gemi

Mekân ism-i işaretleri: bu yer, şu yer

Tenbih ism-i işaretleri: işte, işbu

Miktar ism-i işaretleri: bu kadar para, şu kadar masraf örnekleriyle tarif edilmiştir.

Mübhemat

Eserde *"Belli etmeyerek bir şahsı veya bir şeyi bildiren sözlerdir"* şeklinde tarifi yapılmıştır. İsm-i tecrid, kelimât-ı istifhamiyye ve ism-i mevsul olarak üçe ayrılmıştır. İsm-i tecrid kısmında "kendi" lafzı, kelimât-ı istifhamiyye kısmında "kim, ne , kaç, hangi vb., ism-i mevsul kısmında ise "o, ol, şu, şol" kelimeleri ele alınmıştır.

Kinayat-ı Arabiyye ve Farsiyye

Kinayat-ı Arabiyye ve Kinayat-ı Farsiyye bölümünde zamir, ism-i tecrid, ismi işaret ve kelimat-ı istifhamiyye kısımları ele alınmış; Osmanlı lisânında kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durulmuştur. Örneğin Arabî ism-i işaretleri Osmanlı lisânında kullanılmazlar. Yalnız birkaç tanesi müstesna: kezalik (bunun gibi), ba'de zalik (bundan sonra), hakeza (işte böyle) gibi. Örneğin Farisî zamirler (ba'de ezin – bundan sonra, binabirin – buna binaen) Osmanlı lisânında kullanılmadığı halde, Farisî ism-i tecridler (rey-i hodiyle - kendi reyiyle, hod be hod - kendi kendine) Osmanlı lisânında kullanılır.

BÂB 4

Masdar

Eserde masdar *"kendisinde zat ve zaman mülahaza olunmayarak bir işe delalet eden kelimelerdir ki ahirlerinde ekseriyetle (-mek, -mak) veya bunlara bedel aşağıda görülecek olan diğer hurûf ve edevat bulunur: bilmek, yazmak gibi"* (1899: 105) şeklinde tarif edilmiştir. Faide başlığı altında "masdar-ı mücerred" ve "masdar-ı mezid-i fih" kavramlarına değinilmiştir. Masdar-ı mücerrede "gül" ve masdar-ı mezid-i fihe de "güldürmek" örneği verilmiştir. Bu bölümde ayrıca madde-i fiil (Gel, kır, oku, acı, ağla, öde) ile madde-i aslîyyeye (gez, ağla) tablo halinde örnekler verilmiştir.

Masdar başlığı altında emr-i hazırın müsbet (gel, oku, öde) ve menfi (gelme, okuma, ödeme) şekillerine de değinilmiştir. Bir başka değinilen kavram ise "fiil-i has" ve "fiil-i âmm" dır. *"Madde-i fiil, bir mahsus iş veya keyfiyyet beyan ederse "fiil-i has" denir: gez, yürü, kes, kır gibi. Ve eğer umum işlere veya ahvâle şamil olursa "fiil-i âmm" denir ki: (ol, et, kıl, eyle) madde-i fiillerinden ibarettir."* (1899: 109) şeklinde tanımlanmıştır.

Üzerinde durulan bir diğer konu da "lazım" ve "müteaddî"dir. Lazım özneden başka herhangi bir şeyde veya bir şahısta eseri görülmeyen fiildir. Ağla, çık gibi. Müteaddî ise özneden başka bir şeyde veya bir şahısta eseri görülen fiildir. Ağacı kes, kardeşini sev, kelemi kır gibi. Ayrıca bir fiilin lazım mı müteaddî mi olduğunu anlamak için evvellerine kimi ve neyi sorularının getirilmesi tavsiye edilmiştir. Eğer mana doğru olursa müteaddî, olmazsa lazım olduğu anlaşılır. Lazımı müteaddî yapmak için ise (-dir, -t, -ır, -ür) eklerinin getirilebileceğinden bahsedilmiştir. Gez – gezdir, üşü – üşüt, gül – güldür gibi. Ayrıca isimlerden ve sıfatlardan fiil yapma yolları üzerinde durulmuştur. Güzel – güzelleş, geniş –

genişlet gibi. Fiil-i müteaddî malum ve meçhul olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Malum öznesi zikrolunan fiildir. “Ahmet Hasan’ı dövdü” cümlesindeki gibi. Meçhul ise öznesi zikredilmeyen fiildir. “Hasan dövüldü” gibi. Daha sonra madde-i fiiller basit ve mürekkeb olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Fiil-i mürekkeb dahi “iktidarî (yeterlilik), ta’cilî (tezlik), ta’limî isimleriyle üç kısma ayrılmıştır. İktidarî (gel – gelebil, oku – okuyabil), ta’cilî (gel – geliver, oku – okuyuver) örneklerinde olduğu gibi. Ta’limi ise madde-i fiilerin öncesine bir isim veya sıfat ilavesiyle yapılan fiillerdir. “Su iç”, “uslu otur” gibi. Ayrıca siga-i mutâ’vaat (sev – sevin, gör – görün) ve siga-i müşareket (Kamil Efendi Salih Efendi ile dövüştü, çık – çıkış, söz - sözleş) bahislerinden söz edilmiştir.

Eserde masdarlar edat ve mana itibariyle üç kısma ayrılmıştır: masdar-ı aslî, hâsıl-ı masdar, masdar-ı nev’i. Masdar-ı aslîler -mek, -mak ilavesiyle yapılırlar: gelmek, gelmemek, yazmak, yazmamak gibi. Hâsıl-ı masdar iki kısımdır. Birincisi masdar-ı tahfifidir: Ahmet’in sorması, Hasan’ın gülmesi gibi. İkincisi semâî ve kıyâsî olarak kendi içinde ikiye ayrılır. Semâî olanlar sızıntı, akıntı, üzüntü gibi madde-i fiile “ntı” ilavesiyle yapılanlardır. Kıyâsî olanlar ise çatırdamak – çatırtı, tkırtı örneklerinde olduğu gibidir.

Masdarlar asılları itibariyle “fiilî”, “ismî”, “vasfî” olarak sınıflandırılmıştır. *“Eğer masdarların alındığı madde-i fiil, fiil-i aslî ise yani zatında hads beyan ederse ona “masdar-ı fiilî” ve eğer madde-i fiil, fiil-i ismî yani bir isimden yapılmış ise ona “masdar-ı ismî” ve eğer madde-i fiil vasfî ise ona da “masdar-ı vasfî” denir: kırmak, tuzlamak, yeşillenmek gibi”*(1899: 127)

Masdarlar mana itibariyle âmm, has, müsbet, menfi isimlerini alarak dört kısma, nisbet itibariyle de masdar-ı lâzım, masdar-ı müteaddî, masdar-ı mâlum, masdar-ı meçhul olmak üzere dörde ayrılmışlardır. Aynı zamanda eserde masdarlar basit ve mürekkeb kısımlarına da ayrılmışlardır.

İKİNCİ MAKALE

Fiil

Eserde fiil şu şekilde tanımlanmıştır*: “Zat ve zamana delalet etmek şartıyla bir işin vukuu veya adem-i vukuunu bildiren kelimeye “fiil” denir.”* (1899: 129) Yazdı, yazıyor,

yazacak gibi. Ef'al-i basita altında emir, nehiy, mazi, muzari, hal, iltizâmî, istikbal, vücûbî isimleriyle 8 çeşit ele alınmıştır.

Mazi iki şekilde ele alınmıştır: mazi-i şuhûdî, mazi-i naklî. Fiil-i muzari, fiil-i hal, fiil-i iltizamî, fiil-i istikbal, fiil-i vücûbî hakkında yazar çok detaylı örneklemelerde bulunmuştur. Her birerleri için ayrı ayrı tablolar halinde örnekler verilmiştir. Gerek olumlu gerekse olumsuz örneklemeler işlenmiştir. Fakat soru kalıpları üzerine herhangi bir örnek verilmemiştir. Fiiller konusuna genel hatlarıyla baktığımızda hem anlatım açısından hem de konu başlıkları açısından günümüz dil bilgisi kurallarına çok yakın olduğu görülmektedir.

Eserde mürekkeb fiiller iki çeşide ayrılmıştır: mürekkeb-i âmm, mürekkeb-i has. Fiil-i mürekkeb-i âmm iktidarî, ta'cilî, ta'limî maddelerinin mazi, muzari, hal, iltizâmî, istikbal ve vücûbî kalıpları yine ayrı ayrı maddeler altında örneklendirilmiştir. Bu örneklerde hem tekil hem çoğul hem de olumsuz kelime kalıpları üzerinde durulmuştur. (bkz. 1899: 145) Fiil-i mürekkeb-i âmm bol örnekle ve gayet anlaşılır bir dil kullanılarak anlatılmıştır. İçeriğin maddeler halinde bölünmüş olması ise konunun kavratılması adına çok yararlı olmuştur. Fiil-i mürekkeb-i has da aynı usulle anlatılmıştır.

Fiiller konusunda ayrıca ef'al-i rivayet, ef'al-i şartiyye, siga-i istifhamiye, ef'al-i rabtiye konuları da bolca örnekler verilerek işlenmiştir. Ef'al-i *rabtiye "kelamı birbirine bağlamak için kullanılan sigalara "siga-i rabtiye* (zarf fiil*)"* denir." denilerek açıklanmış ve altı madde halinde ele alınmıştır.

> 1 – incisi " siga-i atfiyye" dir ki madde-i fiilin ahiri sakin ise bir (üb) ve eğer müteharrik ise yani harf-i imla ise bir (yüb) getirilerek teşkil olunur.
>
> Made-i fiil – gel, oku, acı, ağla, inle
>
> Siga-i atfiyye – gelip, okuyup, acıyıp, ağlayıp, inleyip gibi.
>
> 2 – ncisi "siga-i ibtidaiyye" dir ki fiil-i iltizâmînin müfret-i gaibine "li" ilhak olunarak yapılır: geleli, gideli gibi. Bunda gaib, muhatab, mütekellim ile müfret, cem müsavidir. Ben geleli- sen geleli- o geleli- biz geleli- siz geleli- onlar geleli gibi.
>
> 3 – üncüsü "siga-i intihaiyye" dir ki madde-i fiilin ahiri sakin ise hareke-i resmiye ile meksur kılındıktan sonra (nce) ve eğer harf-i imla ise (ince) ilhakıyla yapılır: gelince, gidince, söyleyince gibi.

> 4 – üncüsü “siga-i takibiyye” dir ki madde-i fiilin ahiri sakin ise (icek, ıcak) ve eğer müteharrik yani harf-i imla ise (yecek, yecak) getirilerek yapılır: gelecek, ölecek gibi.
>
> 5 – incisi “siga-i tevkıtiyye” dir ki mazi-i şuhûdînin cem-i mütekellimi ahirine (ce) getirilerek teşkil olunur: geldikçe, okudukça gibi.
>
> 6 – ncısı “hal terkibi” sigasıdır ki bir işi yaparken failin ne halde bulunduğunu bildirir. Bu siga fiil-i iltizâmînin müfret-i gaibine hafiflerde “rek” ve sakillerde “rak” ilhak edilerek teşkil edilir: gülerek geldi, ağlayarak gitti cümlelerindeki (gülerek, ağlayarak) sigaları gibi. (1899: 156)

Eserin en çok dikkat çeken kısımlarından birisi de hiç şüphesiz “sual” kısımlarıdır. Yazar soruları özenle seçmiş, tekrar ettirerek öğreticilik yönü olan sorular sormuştur. Örneğin siga-i rabtiyye bahsinin sonundaki şu sorular gayet özenle hazırlanmış sorulardır:

> *“Sual – Siga-i rabtiyye ne için kullanılır? Siga-i atfiyye nasıl yapılır? Siga-i ibtidaiyye nasıl teşkil edilir? Siga-i intihaiyye kimden yapılır? Siga-i takibiyye ve tevkıtiyye ile hal terkibi sigasının usul-u teşkili nasıldır?”*

Fiiller bölümünde ele alınan bir diğer kısım ise hususi sigalardır. Bunlar da ikiye ayılmıştır: siga-i istimrari, siga-i sıla. Siga-i istimrariye örnek olarak “ede gördü, ede gör, ola gelmiş, gide dur, bekleyedursun, bakakaldı”, siga-i sılaya örnek olarak ise “ektiği, yazdığı, çekeceği, yazacağı” gibi belli başlı örnekler verilmiştir. Her bâbda olduğu gibi bu bâbda da Arabî ve Farisî kaidelerden bahsedilmiştir. Masâdır-ı Arabiyye bahsinde sırasıyla sülasi mücerred (katl, fısk, selam), rubai mücerred (terceme, fezleke, velvele), sülasi mezid-i fih (eser – işar, vücud – icad) ve rubai mezid-i fih (tabasbus, tezebzüb, itminan) den bahsedilmiştir. Osmanlı lisânında kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca kalıpların hangi amaç için geldiğinden de bahsedilmiştir. Örneğin:

> *Tef’il – Bu vezinde ekseriya ta’diyye için olur: tekmil, ta’lim gibi.*
>
> *Müfa’ale – Bu vezin müşareket için gelir: muzarebe, mücadele, muhavere, münazaa gibi. Bazen müşareket için olmayıp aslının manasına gelir: müsafera gibi. (1899: 165)*

Bir diğer başlık ise “Masâdır-ı Farisîyye” dir. Konunun en başında Farisî masdar-ı aslîlerinin Osmanlı lisânında katiyen kullanılmadığından bahsedilir. Örneğin: fermudan, reften gibi. Bu konuyu yazar Farisî dil bilgisi kitaplarına havale ederek kısa kesmiştir. Kanaatimizce rüştiyye ve idadîlerde okutulan bu eserde Osmanlı dilinde hiç kullanılmayan

Farisî kuralların anlatılması gereksiz bulunmuş, ilgililerine müracaat için gerekli kaynak gösterilip konu kapatılmıştır.

Kanaatimizce de bu usul gayet yerindedir. Ortaokul ve lise seviyesindeki öğrenciyi gereksiz malumatla meşgul etmek hem öğrenciyi sıkacak hem de asıl öğrenmesi gereken konudan uzaklaşmasına sebep olacaktır. Râşid'in bu eseri içerik olarak 324 sayfa olması hasebiyle benzerleriyle kıyas edildiğinde yoğun bir içeriğe sahip olduğu kanaati oluşabilir. Fakat verilen örnekler ve üslup açısından değerlendirildiğinde gayet başarılı bir eser denilebilir.

FASIL 2

Füru-ı Ef'al

Bu bahse sıfat bölümünde atıfta bulunulmuş ve buraya havale edilmiş idi. Füru-ı ef'al: ism-i fail, ism-i mef'ûl, mübalağa-i fail, sıfat-ı müşebbehe kısımlarından oluşmaktadır. Bunlar fiillerden yapıldığı için "fer-i fiil" ismini almışlardır. Eserde ism-i fail, ism-i mef'ûl ve mübalağa-i fail şu şekilde tanımlanıp örneklendirilmiştir:

> İsm-i fail, bir işi işleyeni bildiren kelimedir. Bekleyen, ağlayan gibi
>
> İsm-i mef'ûl, işin kendisi üzerine vaki olan zatı bildiren isimdir. Çekilen, kırılan, görülen gibi
>
> Mübalağa-i fail, bir işin failden çok zuhur ettiğini bildiren sigalardır. Sırıtgan, unutkan, üşengeç, bilgiç, utangaç gibi
>
> Sıfat-ı müşebbehe, bir hal ve sıfatın bir şeyde veya bir şahıstasabit ve müstemir olduğunu bildiren sigalardır. Titrek, çürük, aksak, delik, deşik, donuk gibi (1899: 173)

Eserin kısm-ı evvelinin son konusu da füru-ı ef'al-i Arabiyye bahsidir. İsm-i fail, sülasi mezid-i fihlerin ism-i failleri, ism-i mef'ûl, mübalağa-i fail bahisleri üzerinde özenle durulmuştur. Her biri için kullanılan vezinler ayrı ayrı ele alınmış ve örneklerle mesele açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca bu bahsin içinde ikinci bir mübalağa-i fail başlığı görmekteyiz. Bu bahis ise Farisî ism-i failleri konu edinmektedir. Farisî olanlar ayrıca bir başlık altında ele alınmamıştır.

KISM-I SÂNÎ

NAHV-İ OSMÂNÎ

Bu ikinci kısma ilm-i nahv, kelam ve terkib kavramlarının tanımlarıyla başlanmış. Eserde bu kavramlar şöyle tanımlanmıştır:

"İlm-i Nahv: Kelamın terkib ve telifiyle kelimelerin mevki-i isti'mallerini beyan eden bir fendir.

Kelam: maksadı beyan için irad olunan nutuk ve ibareye denir.

Terkib: iki veya daha çok kelimelerin bir araya gelmesinden hâsıl olan "hey'et"e denir."(1899: 192)

Nahv-i Osmânî bölümüne ilm-i nahv, kelam ve terkib tanımları yapılarak girildikten sonra terkib iki kısma ayrılmıştır. Birisi terkib-i nâkıs, diğeri terkib-i tâm. Terkibi nâkıs dinleyene tam bir mana ifade edemeyen tamlamalara denir. Örneğin "efendinin evi" Bu tamlamada dinleyen tam olarak bir anlam çıkaramayıp sorular sormak durumunda kalır. Mesela efendinin evi büyük mü küçük mü? Yüksek mi alçak mı? Terkib-i tâm ise dinleyene tam bir mana ifade eden tamlamalardır. Örneğin: hava güzeldi. Bu tamlamayı duyan kişi tam olarak ne anlatılmak istendiğini anlamış olur. Eserde terkib-i nâkıslar 4 kısma ayrılmıştır. Bunlar da terkib-i mezci (Tahta kale, Orta köy, Kuru çeşme), terkib-i ittibai (simsiyah, bembeyaz, kupkuru), terkib-i tazammuni (akşam sabah, görür görmez, benek benek), ve terkib-i izâfî (mescidin mihrabı, bahçenin gülü, mektebin bahçesi) dir. Ayrıca yazar terkib-i nâkıs kısmında kaide başlığı altında üç ayrı dil bilgisi kuralından da bahsetmiştir. İstisnai bazı örnekler üzerinde de durulmuştur.

İzafet

İzafet eserde üç başlık altında ele alınmıştır. İzafet-i lâmiye (efendinin fesi, evin pencreresi), izafet-i beyâniye (çınar ağacı, asma dalı, taş duvar) ve izafet-i teşbihe (gönül kuşu, ecel kılıcı) şeklinde ele alınmıştır. Ardından Osmanlı lisânında kullanılan izafet dört üslup üzeredir denilerek üslûb-ı Türkî, Üslûb-ı Arabî, üslûb-ı Farisî ve üslûb-ı muhtelit isimleriyle dört başlık altında ele alınmıştır. Üslûb-ı Türkî bahsi daha evvel geçtiği için değinilmemiştir. Üslûb-ı Arabîye bahsine örnek olarak "dar'ül ta'lim, şems'ül maarif", Üslûb-ı Farisî kısmına ise "pertev-i hurşid, bağ-ı cihan" verilen belli başlı örneklerdendir.

Ayrıca Üslûb-ı muhtelitten de bahsedilmiştir. Üslûb-ı muhtelit Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin birleşmesinden meydana gelirler. Örneğin:

Dar'ül mualliminin te'sisi

Te'sisi darü'l muallimîn

Ta'mimi maarifin çaresi

Müdir-i darüşşafakanın ikdamı

Bu bölümde ayrıca terkib-i tâmlar başlığı altında isnad, nisbet-i nâkısa, nisbet-i tâmme, kelam, cümle, cümlelerde müsned ve müsnedün ileyh, cümle-i ismiye ve mübteda ve haberden bahsedilmiştir.

Cümle-i Fiiliye

Bir diğer konu ise cümle-i fiiliye konusudur. Bu başlık altında fiil, fail ve nâib-i fail kavramları üzerinde durulmuştur. Fail ve nâib-i fail bahisleri gerek tanımlamalar gerekse de örneklemeler açısından ele alındığında günümüz gramer kitaplarında anlatılan şekle çok yakın olduğu görülmüştür.

Mütemmimât-ı Cümle

Mütemmimât-ı cümle bir başka konu başlığıdır. Eserde mef'ûller, hal ve temyiz olmak üzere üçe ayrılmıştır. Mef'ûller ise (mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh, mef'ûlün meah, mef'ûlün minh) olmak üzere altı adet olarak işlenmektedir. Eserde şu şekilde tanımları yapılmıştır:

> Mef'ûlün bih – Failden sadır olan iş, kendisi üzerine vaki olan şeydir ki sarfta beyan olunduğu üzere ism-i mücerredlerin ahirlerine (ye, yi) ilavesiyle yapılır ve terkibde ekseri failden sonra gelir. Ahmet kitabı okudu gibi ki Ahmet "fail" kitabı "mef'ûlün bih" dir.
>
> Mef'ûlün ileyh – İşin sonunu iş'ar eden lafızdır ki sarfta beyan olunduğu üzere ism-i mücerredlerin ahirine (he, ye) ilavesiyle yapılır ve ekseriya terkibde mef'ûlün bihten sonra gelir. Ahmet kitabı hocaya verdi cümlesinde olduğu gibi.
>
> Mef'ûlün fih – Fiilin mahallini ve zamanını yani nerede ve ne zaman vuku bulduğunu bildiren lafızdır ki ahirine bir "de" zamme ilavesiyle yapılır: haftada kaç defa kaleme gidiyorsun, evde kim ile oturdun cümlelerinde olan haftada, evde lafızları gibi.

Mef'ûlün leh – Fiilin sebep ve illetini bildiren lafızlardır ki ahirine "için" ilavesiyle yapılır: Bu kitabı çocuklar için yazdm cümlesinde "çocuklar için" gibi.

Mef'ûlün meah – Fiilin kim ile veya ne ile icra olunduğunu bildiren lafızdır ki ahirine "ile" ilavesiyle yapılır: kalem ile yazdım, Ahmet Efendi ile gezdim cümlelerindeki "kalem ile" "Ahmet Efendi ile" mef'ûlleri gibi.

Mef'ûlün minh – Fiilin başlangıcını bildiren lafızdır ki ahirine "den" ilhakıyla yapılır: Edirne'den geldim cümlesindeki "Edirne'den" mef'ûlü gibi.

Mütemmimât-ı cümlenin bir başka konusu olan "hal (zarf)" bahsi eserde *"fiilin icrası esnasında failin veya mef'ûlün ne hal ve hey'ette bulunduğunu bildiren lafızdır ki hal ve hey'etini bildirdiği faile veya mef'ûle "zî hal" denir."* (1899: 237) şeklinde tarif edilmiştir. Örnek:"Ahmet gülerek geldi, oynayarak gitti.", "Ahmet'i kaçar iken gördüm." cümlelerindeki gülerek, oynayarak, kaçar iken kelimeleri gibi. Temyiz ise *"terkibde mübhem olan bir şeyin ibhâmını gidererek bir hükmün cihetini beyan eyleyen isme temyiz denir."(*1899: 239) şeklinde tarif edilmiştir. –ce eki getirilerek yapılır. Örnek: "Ahmet Efendi Mehmet Efendiden yaşça küçük, ama akılca büyüktür" cümlesinde olduğu gibi. Yazar diğer başlıklarda olduğu gibi burada da Arabî ve Farisî masdarlardan Osmanlı lisânında kullanılanlarına örnekler vermiştir. "Ahmet, Salih'ten sinnen büyüktür. Sen benden rütbeten küçüksün. Kemal tahriren pek güzel ifade-i meram ediyor" cümlelerinde olduğu gibi. Ayrıca mütemmimat-ı cümle içinde temyiz bahsine de değinilmiştir. Osmanlı lisânında temyiz teşkil etmek için masdarlarla isimlerin sonuna –ce eki getirilir. "Ahmet Efendi Mehmet Efendiden yaşça küçük ama akılca büyüktür" örneğinde olduğu gibi. Sarfta geçen nispet edatıyla temyiz edatının karışmaması için –ce yerine "cihetiyle" sözcüğünün getirilmesi tavsiye edilmiş. Mana anlamlı olursa temyiz edatıdır. Örneğin "Ahmet Efendi dirayetçe akranına faiktir" cümlesindeki (ce) edatının yerine "cihetiyle" sözcüğü konulduğunda "Ahmet Efendi dirayet cihetiyle akranına faiktir" gibi anlamlı bir cümle ortaya çıkacağından temyiz edatıdır denilir. "Ahmet Efendi iyi Arapça bilir" cümlesindeki –ce edatı yerine cihetiyle sözcüğü konulduğunda "Ahmet Efendi iyi Arap cihetiyle" gibi manasız bir cümle ortaya çıkacağından edat-ı nisbettir denilir.

Cümle-i Aslîye – Cümle-i Fer'iye

Terkib-i tâm bahsinde bahsedilen cümleler keyfiyyet cihetiyle iki kısma ayrılmıştır. Birisi cümle-i aslîye diğeri cümle-i fer'iyedir. Cümle-i aslîye iki türlüdür. Birincisi cümle-i ibtidaiye ikincisi cümle-i cezaiyedir. Cümle-i fer'iyyenin cümle-i aslîyeyi takyid ve ika

eden cümleler olduğundan bahsedilmiş ve altıya ayrılmıştır. Cümle-i şartiye, cümle-i vasfiye, cümle-i istinafiye, cümle-i tafsiliye, cümle-i temsiliye, cümle-i muterize adıyla altı başlık altında değerlendirilmiştir.

Cümle-i Mutlaka – Cümle-i Mukayyide

Cümleler mana cihetiyle iki kısma ayrılmıştır. Birisi cümle-i mutlaka diğeri cümle-i mukayyidedir.

Sıla Cümleleri

Zamana delalet etmeleri cihetiyle siga-i sıla ve ism-i mevsul bahislerine Kısm-ı Evvelde değinilmişti. Burada ise sıla cümlelerine yani haber cümlelerine değinilmiştir. “Ahmet’in bana gönderdiği mektup bugün geldi”, “Hasan’ın söylediği meşkûktür”, “Salih’in beğendiği budur” cümleleri örnek olarak verilen cümlelerden bazılarıdır.

Makale – Fıkra

Makale *“Bir maddeyi etrafıyla muhataba anlatmak için irad edilen ibareye makale denir”* şeklinde tanımlanmıştır. Daha sonra fıkranın tanımı yapılarak iki kısma ayrılmıştır. Birincisi fıkra-i basita, ikincisi fıkra-i mürekkebedir. Fıkra-i basita dinleyene tam bir anlam veren basit cümlelerdir. Fıkra-i mürekkebe ise iki veya daha çok cümleyi içeren ibarelerdir. *“İnsanın sair hayvanlardan farkı ancak okuyup yazmakla olduğundan herkes okuyup yazmağa çalışarak kendini sair hayvanlardan tefrike çalışmalıdır”* örneğinde olduğu gibi. Ayrıca bu bahiste bilinmesi gerekli olan rabt, kelimat-ı rabtiye, rabıta tabirlerinin ne anlama geldiğinden de bahsedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MAKALE

Edevat

Edevat bahsinde tek tek her bir sözcük ele alınmış; ayrıca Osmanlıcada kullanılan Arapça ve Farsça edevattan da söz edilmiştir.

a – e – ya: “a canım, söylesene, sen benim ana bâba bir kardeşim değilsin ya”

ey – hey – behey- ya- aya- ay: “ey kardeş, hey gidi günler hey, ya resul”

aya: “aya şah-ı rasul”

ay: “ay sen burada msısn?”

be: “be kardeşim”

Edevat bahsinde yukarıda örneklerini verdiğimiz sözcükler dışında pek çok sözcük üzerinde daha tek tek durulmuştur. Bunlar: elif, ta, -ce, -ci, -çe, -li – lü – mend – nak – yar – ver – ye – yye – yet, ile, elbette, bile, nice, heman, bari, her, hep, bütün, dek, değin, kadar, ancak, amma, fakat, lakin, çünkü, zira, gibi, sanki, güya, âsâ – vâr – vâri – veş – ke – keen – kema, Lik – lık – dan – zar – sa – stan, daha – hiç – hem, dahi –de eğer, eğerçe, ne ne, illa, meğer, yoksa, şayet, belki, keşki, kah, ki, ki – mi – he – heyhat – en – den – ah – oh – vah – vay – hele, siz – göre – üzere – hatta – haniya – haydi – hay hay, haşa – evet – hayır sözcükleridir. Görüldüğü üzere yazar edevat bahsine çok geniş bir yer ayırmıştır. Zikri geçen her bir sözcüğün gerek hangi dilden alınmış olduğu gerekse de farklı kullanım şekillerini en ince ayrıntılarına varana kadar anlatmıştır.

İşârât yahut Usul-u Tenkit

Bu bölümde noktalama işaretleri üzerinde durulmuştur. Sırasıyla fasıla, müfreze, kâtı’a, şâriha, rabıta, fârika, istifhamiyye, ta’cibe, muteriza, nakkad-ı takdiriyye işaretleri şekilleriyle beraber verilmiştir. Daha sonra sırasıyla verilen bu işaretlerin nerelerde kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Kesme işareti, tırnak işareti, köşeli ayraç gibi işaretlere değinilmemiştir. Ayrıca TDK’nın nokatalama işaretleri ve kullanım yerlerinin açıklamasıyla kıyaslandığında yeterince detay açıklamanın olmadığı görülmüştür. Özellikle nokta ve virgül kısımları çok sığ kalmıştır.

KISM-I SALİS

İlm-i Belagat

Belagatın birçok tarifi vardır fakat en meşhuru *“kelamın mezayasını bildiren bir fendir”* yolundaki tariftir denilerek belagatin ne manaya geldiğinden bahsedilmiştir. Yazar ilm-i belagat kitaplarında “ilm-i maani”, “ilm-i beyan” ve “ilm-i bedi” fenlerinden bahsedildiğinden ancak burada ilm-i maani ve ilm-i beyandan ileride ilm-i bedi kitabına zeyl olmak için kısaca değineceğinden bahsetmiştir.

İlm-i Maani

Fesahatı kelimenin ve kelamın fesahati olarak iki vecihle ele almıştır.

Kelimenin Fesahati:

Tenafir-i Huruf: söyleyişte sıklet veren kelimelerdir. Kırkdırtdırmak gibi.

Garabet: Halk arasında kullanılmayan kelimeler. Tanık, od gibi

Muhalefet-i Kıyas: Halkın şivesine aykırı olması. Bilfuruhat gibi.

Kelamın Fesahati:

Tenafür-ü Kelimât: Cümleyi oluşturan kelimelerin birbirine yakınlığından dolayı dile ağır gelmesidir. “Karyeliler karadan karye be karye firara karar verdiler” cümlesi gibi.

Kesret-i Tekrar: Kelime tekrarı. “Bugün çarşıda gezerken Salih Efendi’ye Salih Efendi’nin muavini Kemal Efendi’ye ve Salih Efendinin pederi Cemal Efendi’ye rast geldim” cümlesinde olduğu gibi.

Za’f-ı Te’lif: Cümlenin içinde kelimelerin yerli yerinde kullanılmaması. “Bu vaziyetin size tasdik edemem hiçbir vakitte yakışır şey olduğunu” cümlesi gibi.

Ta’kid: Kelamın manasının açık ve anlaşılır olmamasıdır. “Pek ziyade seni gördükte memnun olurum” cümlesi gibi.

Tetabu-u İzafat: İkiden ziyade kelimenin bir araya gelip tamlama oluşturmasıdır. “Şükufe-i hadîga-i ısfahan, hikâye-i kitabe-i gülistan, efendinin evinin kapısının halkası” gibi.

Bu bölümde ayrıca nisbet-i tâmme ve nisbet-i nâkısa üzerinde de durulmuştur. Daha sonra ise cümle-i inşaiye bahsine geçilmiştir. Cümle-i inşaiye “sıdk ve kizb” e ihtimali olmayan cümle olarak tanımlanmıştır. İnşâi talebi ve inşâi gayr-i talebi olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. İnşâi talebi de kendi içinde “emir, nehiy, temenni, istifham, nida” kısımlarına ayrılmıştır. İnşâi gayri talebi de üçe ayrılmıştır. Bunlar da terci, taaccüb, umde- fazladır.

Bu bölümde ele alınan bir diğer başlık “müsnedün ileyhin ahvâli” dir. Müsnedün ileyhe arız olan haller tek tek ele alınmıştır. Bunlar da müsnedün ileyhin terki, müsnedün

ileyhin zikri, müsnedün ileyhin tarif ve tenkiri, müsnedün ileyhin tavsifi, müsnedün ileyhin takdim ve te'hiri şeklinde beş başlıktır.

Fasıl başlığı altında müsnedin ahvâli isimli bir başka bölüm daha ele alınmıştır. Bu bölümde de müsnede arız olan hallerden bahsedilmiştir. Bunlar: müsnedin hazfı, müsnedin zikri, müsnedin tarif ve tenkiridir. Mütealligat-ı fiil ve mütemmemat-ı cümle başlıkları ise ayrıca ele alınan konulardandır.

İlm-i maani başlığının altında 3 ayrı fasıl daha ele alınmıştır. Bu fasıllardan birinde "vasl, fasl" diğerinde "sebk ve inşa" bir diğerinde ise "icaz, ıtnâb, müsavât" konuları ele alınmıştır.

İlm-i Beyan

İlm-i beyan birinci bâbla başlamaktadır. Birinci bâb da bir fasılla açılmıştır. Birinci fasılda "hakikat, mecaz" konuları işlenmiştir. İkinci fasılda mecaz-ı mürsele değinilmiş; üçüncü fasılda ise kinaye üzerinde durulmuştur. Her bir konu işlenirken alt başlıklara ayrılmış ve her birerleri için örneklemelerde bulunulmuştur.

Bu bâbda ayrıca "tekemmüle" başlığı altında hemzenin imlası üzerinde durulmuştur. Arapçada hemzenin başta ortada ve sonda aldığı farklı kullanılış şekilleri üzerinde durulmuştur. Hemzenin imlası bahsinden sonra ise kitabın son konusu olan "za" gibi okunan "dad" lı kelimelere örnekler verilmiştir. Bu bahiste 51 kelime örnek olarak verilmiştir. Fakat bunlardan ba'ş kelimesi bu örneklere uymamaktadır.

Yazar ilm-i beyan bahsine birinci bâb adı altında başlamış, bölüm, birinci bâb ve altında yer alan fasıllarla son bulmuştur.

6.3. Eserin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi

Değerler eğitimi ilk defa 1995 yılında Brahma Kumaris tarafından yazılan; UNESCO tarafından da desteklenen "Daha İyi Bir Dünya İçin Değerlerimizi Paylaşalım" isimli projeyle bütün dünyanın gündemine girmiştir. Bu projede 12 ortak değer üzerinde durulmuştur.

Değerler eğitimi insanın daha iyi bir birey olmasını hedeflemektedir. İyi bir birey kavramı soyut bir kavram olup toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Mesela batı

toplumunda hak ve özgürlükler ön plana çıkarken, daha ilkel topluluklarda bu kavramlardan söz bile edilememektedir. Doğu toplumlarında cömertlik, misafirperverlik ön plana çıkarken, batı toplumlarında bu değerlerin çok daha gerilerde olduğunu görmekteyiz. Hatta toplumların içinde yaşayan etnik grupların değer algısı dahi değişkenlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla bu durum her toplumun kendi içinde bir değerler eğitimi sistemi kurmasını gerekli kılmaktadır.

Değerler eğitimi çok ortaklı ve uzun süreli bir eğitim sürecidir. Öğrenci, akran, öğretmen, müdür, veli ve daha pek çok paydaşa sahip bir süreçtir. Sınıf içi etkinliklerin, sınıf dışı etkinliklerin, sinemanın, tiyatronun, müziğin, sporun içine dâhil olduğu çok yönlü bir süreçtir. Zaman sınırlaması da yapılamaz. Zira bu süreç bir öğretim süreci değil bir eğitim sürecidir. Bireyde kalıcı olumlu davranışların edinimi hedeflenmektedir.

Değerler eğitimi günümüzde eğitimin bazı kademelerinde uygulanmaktadır. Özellikle eğitimciler anaokullarında yoğun bir şekilde değerler eğitimine yönelmektedir. Değerler Eğitiminin her geçen gün daha çok fark edildiğini, önemsendiğini görmekteyiz. Hatta bazı üniversitelerde değerler eğitiminin bir ders olarak okutulmasının dahi planlandığını bilmekteyiz.

Türkiye'de değerler eğitimi değişik derslerde doğrudan uygulanmaktadır. Türkçe derslerinde ise dolaylı olarak metinler üzerinden verilmektedir. Ömer Seyfettin'in, Mevlana'nın hikâyelerinde, Mehmet Akif'in, Yahya Kemal'in şiirlerinde ve daha pek çok edebi metinde kahramanlık, vatan sevgisi, dürüstlük, sevgi-saygı vb. kavramlar öğrencilere kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Tanım

İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince değerli olmak veya güçlü olmak anlamlarına gelen 'valere' kökünden türetilmiştir. (Bilgin, 1995: 83) "Değer" kelimesinin TDK'nın güncel sözlüğünde yer alan tanımı ise şöyledir: "Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü" (Güncel Türkçe Sözlük, 2012) şeklindedir.

Amaç

Değerler eğitiminin amacı, bireyin doğuştan getirdiği, kendisinde var olan en iyi tarafı ortaya çıkarmak; kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak; insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlaktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlakla donatmak ve devamını sağlamaktır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda değeler eğitimine şu şekilde atıfta bulunulmuştur: "Dinlediklerini, izlediklerini ve okuduklarını anlayan; duygu, düşünce ve hayallerini anlatan; eleştirel ve yaratıcı düşünen, girişimci, çevresiyle uyumlu, olay, durum ve bilgileri kendi birikimlerinden hareketle araştırma, sorgulama, eleştirme ve yorumlamayı alışkanlık haline getiren, estetik zevk kazanmış ve millî değerlere duyarlı bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. (MEB, 2006).

Ülkemizde sosyoloji, psikoloji, vatandaşlık ve insan hakları, din kültürü ve ahlak bilgisi gibi derslerde öğrencilere doğrudan değer ile ilgili bilgilerin verildiği görülmektedir. Bir de Tarih, Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı gibi derslerde doğrudan olmasa bile dolaylı veya örtük program içinde değer bilinci kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ancak 2004 yılında pilot uygulaması başlayan ve 2005–2006 eğitim öğretim yılında Türkiye'de uygulanmaya başlanan "sosyal bilgiler" dersi ve diğer derslerde doğrudan kazandırılacak değerler belirtilmeye başlanmıştır.

Bütün Dünyada Kabul Görmüş Ortak Değerler

Dünyada insanların inandığı tüm dinlerle ilgili, laik kurumlarla ve uluslararası kuruluşlarla ilgili dokümanları inceleyerek, evrensel, çekirdek ahlâki değerlerin bir listesi çıkarılmıştır. Herkes için ortak olarak kabul edilebilecek bu değerler şunlardır: Gerçeği arama, adaleti arama, kendini koruma ve kendine saygı gösterme, kendini övmeme veya ben merkezci olmama, davranışlarından sorumlu olma ve vicdanına göre hareket etme, tüm insanlar arasındaki bağımlılığa saygı duyma, başkalarına yardım etme, diğerleri için saygılı, hoşgörülü ve bağışlayıcı olma, başkalarına zarar vermeme, çevreyi ve diğer canlıları korumak şeklinde tespitlerde bulunulmuştur (Kinnier, Kernes, Dautheribes, 2000: 9).

Kavâid-i Lisân-ı Osmânîde İşlenen Değerler

Bu çalışmada öğrencilere dil bilgisi öğretimi için yazılmış bir eserin değerler eğitimi açısından da önem taşıdığını; özellikle de Râşid'in Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî adlı eserinde bol miktarda değerler eğitimine örnek teşkil edecek kavramların olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu inceleme tüm eserin detaylı bir araştırması şeklinde olmayacaktır. Sadece ileride yapılabilecek çalışmalara ışık tutması hedeflenmektedir. Belli başlı bazı değerler tespit edilmiş ve eserden örnekleri verilmiştir. Eserde tespit edilen belli başlı değerler şunlardır: dürüstlük, çalışmak, okumak, doğruluk, sevgi, saygı, cesaret, haylazlığı terk edip efendi olmak, iyilik, dostluk ve arkadaşlık, ümit, temizlik, kendini tanımak ve birtakım dini değerler. Bu değerlerin büyük bir kısmı anlatılan konunun örnek kısımlarında yer almaktadır. Dilbilgisi örnekleri yoluyla öğrencinin içinde yaşadığı topluma ait değerleri kazanması hedeflenmektedir.

- "Ahmet borcunu ödedi". s20
- "İnsan küçük iken mektebe gider, derse çalışır, okur, yazar ise âlim olur. İnsan âlim olursa onu herkes sever. Herkesin sevdiği adam aziz olur." s38
- "Okumayanı, yazmayanı cahil diye kimse sevmez, itibar etmez. Çocuklar! Siz de mektebinize güzelce gidiniz. Dersinizi okuyunuz, yazınızı yazınız ki büyüdüğünüz vakit size de âlimdir diye herkes itibar etsin." s39
- "Gel… Otur… Bu kitabı oku" s96
- "Hangi kitabı okuyorsun. Hangi mektebe devam ediyorsun. Mektebde ne öğrendin. Kaç kitap okudun." s99
- "Ben âlimim. Okumak iyidir." s219
- "Okuyan azizdir. Kitap bendedir." s219
- "Okumak hünerdir, hünerin iyisi okumaktır" s220
- "Çocukların vazifesi hem okumak hem yazmaktır." s220
- "Siz elbet hesap okumuşsunuzdur, bilirim siz bu fenni tahsil etmişsinizdir" s221
- "Okumak sanatların en güzelidir." s219
- "Okuyan kazanır. Okumayan kaybeder" s224
- "Cahili kimse sevmez" s225
- "Dersini oku." s226

- “Okumaya ne vakit başlayacaksın.” s227
- “Korkak bezirgân ne kar eder ne zarar” s180
- “Doğrular sevilir” s204
- “kardeşini sev” s110
- “Sevilen bahtiyardır” s219
- “Büyükleri ta’zim etmeli” s204
- “Büyük zatları ta’zim etmeli” s204
- “Büyükleri tanıyıp itaat etmek vacibdir” s222
- “Cuma namazını Nur-u 0smanîde eda edeceğim, yarın Süleymaniye’ye gideceğim” s212
- “İnsan yaşamak için yer, ilim ve ibadet için yaşar” s236
- “Gök ve ay ve gün Allah’ın birliğine şahittir” s219
- “Hasan Efendi hem usludur hem çalışkandır” s220
- “Sen uslusun. Kemal hem usludur hem çalışkandır” s220
- “Haylazlığı terk et” s226
- “Ahmet kabahatli olduğuçün sükût ediyor s232
- “Mektebe gitmek, derse çalışmak, hocadan aferin almak akıllı çocukların karıdır” s221
- “Oyun oynadıkça cahil kalırsın” s222
- “Çalışan âlim olur, çalışmayan cahil kalır” s223
- “Her iş say ve gayretle biter. Lakırdı ile iş bitmez.” s236
- “Kötülük etme.” s227
- “Mektepte Ahmet Efendiden gayri fenn-i hesabta meleke peyda eden yok” s 229
- “Okumakta, yazmakta fazilet çoktur.” s229
- “Salim bir yazış yazdı ki herkes beğendi” s236
- “Âleme ibretle bak. İyiler ile görüşen aziz, kötüler ile görüşen rezil olur.” s236
- “İyi arkadaş ile yola çıkana Bağdat yakın olur” s237
- “Kurt ile koyun kılıç ile oyun bir yerde olmaz.” s237
- “Ben derse çalışır iken o, oynuyordu” s239
- “Ağaç yaş iken eğilir. İnsan göçek iken ilim ve edeb öğrenir.” s239
- “Çocuklukta ben mektebe gülerek gider ve dersimi sevinerek ezber eder idim” s239
- “Bir kimse ki zahir ve batınını libas-ı şeriatla tezyin eder iki cihanda aziz olur.” s243

- “İlim ve hüneri ve edep ve hayâsı olmayan adam herkes indinde zelil olur zira insanın şerefi ilim ve hüner ve edep ve hayâ iledir.” s243
- “Zeki Efendi aldığı şeyi verir.” s248
- “Fukaraya iyi muamele etmek lazım ve hakaret ise layık değildir” s253
- “İnsan ümit ile yaşar” s261
- “Ümitsiz adam mı olur” s261
- “Yılanın başını düşman eliyle ez ki iki fâidenin birinden hali olmasın. . Bu galip gelirse yılanı öldürmüş, o galip gelirse düşmandan kurtulmuş olursun.” s275
- “İnsanın birçok kusuru ma’zur tutulabilir; nezafet hususundaki tekâsülü asla ma’zur olmaz; çünkü temizlik her şeyden ziyade elzemdir.” s276
- “İnsan sık sık hamama gitmeli; fakat çok durmayıp yarım veya bir saat zarfında çıkmalı.” s276
- “Tatlı ve rahat uyumak isteyen adam, midesi dolu iken yatmamalı. Ya biraz arâm ve hareket etmeli veya biraz işle meşgul olmalı. Bir de yüreği müsterih bulunmalı.” s278
- “Gece uzun müddet eğlenerek veya bir şeyle meşgul olarak vakit geçirip de gündüzün uyumayı adet etmemeli, zira bu hal vücuda zaaf getirir.” s278
- “Hazreti Ali (radıyallahu anh) buyurmuştur ki: edeb: zenginlikte zinet, hacet vaktinde tükenmez bir hazine, mürüvvet için muin ve şefik, meclislerde refik, yalnızlıkta sadakatli bir dosttur. Edeb ile boş yürekler ma’mur olur; ölmüş akıllar taze can bulur.” s280
- “Kibardan biri ukaladan bir zata: oğullarınızdan hangisini çok seversiniz? Diye sorar. O da: en ziyade edeb tahsiline rağıb, ar ve namusa dokunacak şeylerden mecanib, âli mevkii ihraz etmeye talip olanını severim. Cevabını vermiştir.” s280
- “Hükemadan birine: Âlemde en güç şey ile en kolay şey nedir? Diye sual etmişler: en güç şey bir adam kendi kendisini tanımak; en kolay şey, halka nasihat etmektir. Cevabını vermiştir.” s280
- “Çocuklar! Bir saat zamanın değerini hiç düşündüğünüz var mıdır? Saatin çaldığını işitiyor ve “oh! İşte bir saat daha geçti” diyorsunuz; fakat daha ötesini düşünmüyorsunuz. Bununla beraber sizin oynamakla boş yere geçirdiğiniz bir saat zarfında dünyada neler olmuş neler yapılmıştır.” s280

6.4. Eserde Kullanılan Dil bilgisi Terimleri ve Açıklamaları

Ahvâl-i Esma: İsmin halleri

Cem': Çoğul

Cem-i Kesret: 10'dan daha fazla sayıya tekabül eden isimlere denir.

Cem-i Kıllet: 3'ten 10' a kadar olan isimlere delalet eden sayılara denir.

Cem-i Müennes-i Sâlim: Müennes isimlerin tâ-i te'nisi hazf olunduktan sonra ahirine "ât" getirilerek yapılan cemdir: talebe (talebât)

Cem-i Mükesser: Müfredinin sigası bozularak hâsıl olan cemdir

Cem-i Müzekker-i Sâlim: Müfredin ahirine makablel mazmum "vav, nun" veya makablel meksur "ye, nun" getirilirse cem-i müzekker salim olur: müsellim (müslimûn, müslimiyn)

Cem-i Sâlim: Müfredinin sigası bozulmaksızın yapılan cem' dir.

Cümle-i Aslîye: Temel cümle, esas cümle, asıl cümle, baş cümle,

Cümle-i Cezâiye: Şart Cümlesi

Cümle-i İnşâiye: Mânası gerçekleşmemiş veya gerçekleşmesi şüpheli olan; emir cümlesi, nehy cümlesi, temennî cümlesi ve taaccüb cümlesidir.

Cümle-i İbtidâiye: Sözün başında bulunan ve öncesiyle ilişkisi olmayan cümle (anahtar cümle - giriş sözü)

Cümle-i İsmiye: İsim cümlesi

Cümle-i İstinâfiye: Beklenen soruya cevap olan cümle.

Cümle-i Muterize: Parantez içinde bulunan cümle, açıklayıcı mahiyetteki cümle. Ara cümlecik

Cümle-i Şartiye: Şart cümlesi

Cümle-i Tafsiliye: Açıklayıcı cümle

Cümle-i Temsiliye: Örnek cümle

Cümle-i Vasfiye: Cümle-i asliyenin erkân ve eczasından birinin manasını tavsif eden cümledir ki sıfat makamında kullanılır (1899, s 243)

Edevat: Tek başlarına anlamları olmayan, farklı tür ve görevdeki sözcükler ve kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yardımcı olan sözcüklerdir.

Ef'âl-i Basita: Basit fiil

Ef'âl-i Rabtiye: Zarf fiil

Ef'âl-i Rivayet: Rivayet fiilleri

Ef'âl-i Şartiyye: Dilek şart kipi

Elfâz-ı Münferide: Yalnız bir manaya delalet eden lafızlara denir.

Elfâz-ı Müşteka: Türemiş kelimeler

Elfâz-ı Mütebâyine: Uyuşumsuz/ayrık, yani hem lafızları hem de anlamları farklı olan

Elfâz-ı Müterâdife: Eş anlamlı kelimeler

Elfâz-ı Müttefika: Eş sesli kelimeler

Esma-i A'dât: Sayı sıfatları

Esma-i Ecnebiyye: Yabancı isimler

Fiil-i Âmm: Fiil kökü umum işlere veya ahvale şamil olursa fiil-i âmm denir.

Fiil-i Hal: Şimdiki zaman

Fiil-i Has: Fiil kökü mahsus bir iş veya keyfiyyet beyan ederse ona fiil-i has denir.

Fiil-i İktidâri: Yeterlilik fiili

Fiil-i İltizâmi: İstek kipi

Fiil-i İstikbal: Gelecek zaman kipi

Fiil-i Kıyâsi: Kurallı fiil

Fiil-i Lâzım: Geçişsiz fiil

Fiil-i Mazi: Geçmiş zaman kipi

Fiil-i Muzari: Geniş zaman kipi

Fiil-i Mürekkeb: Birleşik fiiller

Fiil-i Mürekkeb-i Âmm: Kurallı birleşik fiiller

Fiil-i Mürekkeb-i Has: Yardımcı fiille kurulan birleşik fiiller

Fiil-i Müteaddî: Geçişli fiil

Fiil-i Ta'cilî: Tezlik bildiren fiil

Fiil-i Ta'limî: Fiil köklerinin öncesine isim veya sıfat ilavesiyle yapılan fiillerdir: su iç, uslu otur gibi.

Fiil-i Vücûbî: Gereklilik kipi

Fürû-ı Ef'âl: Fiilimsi

Garâbet: Kelimenin, vahşi olan yani beynel üdeba me'nusü'listi'mal olmayan ve manası herkesçe zahir bulunmayan kelimâttan olmasıdır. Tanık, od kelimeleri gibi (s 283)

Hafif Telaffuz Olunan Harfler: İnce sesli harfler

Hal Terkibi Sigası: Durum zarfı

Hikâye: Ek fiilin görülen geçmiş zamanı (-idi)

Hikâye-i Hâl: Şimdiki zamanın hikâyesi

Hikâye-i Mâzi-i Naklî: Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi

Hikâye-i Mâzî-i Şuhûdî: Bilinen geçmiş zamanın hikâyesi

Hikâye-i Muzâri: Ek fiilin görülen geçmiş zamanıyla çekimlenmiş geniş zaman kipi, geniş zamanın hikâyesi

Hikâye-i Müstakbel: Gelecek zamanın hikâyesi

Hurûf-ı Fem: Be, mim gibi teleffuzları dudak vasıtasıyla olan harfler

Hurûf-ı Halk: Ha, hı, ayın, gayın, he, hemze harfleridir

Hurûf-ı Mütebâide: Be, ayın gibi mahreçleri uzak olan harfler

Hurûf-ı Mütekâribe: Dad, zı gibi mahreçleri birbirlerine yakın olan harfler

Hurûf-ı Müteşabihe: Elif, ayın gibi sadaları birbirine benzeyen harfler

Hurûf-ı Zelaka: Ra, fe gibi lisana sürat ve keskinlik veren harfler

İltizâmî: İstek

İsm-i Alem: Özel isimler

İsm-i Alet: Araç-gereç isimleri

İsm-i Ayn (ism-i zat): Somut isimler

İsm-i Cins: Cins isimler

İsm-i Fail: İsimden fiil yapan ekler alarak, fiilden türeyip, bir işi yapan kişiyi bildiren sözcük

İsm-i Mana: Soyut isimler

İsm-i Mef'ul: Sıfat fiil

İsm-i Mekân: Mekân ismi

İsm-i Mensub: Bağlılık, aitlik bildiren isimler

İsm-i Tafdil: İsimlerde üstünlük

İsm-i Tasgir: İsimlerde küçültme

İstifhamiyye: Soru anlamı

İzafet-i Beyâniyye: Belirtisiz isim tamlaması ve takısız isim tamlaması

Kelimât-ı İstifhâmiyye: Soru kelimeleri

Kemmiyyet: İsimlerde tekillik çoğulluk durumu, nicelik

Sıfat-ı Kesriyye: Kesir sayı sıfatı

Keyfiyyet: İsimlerde erkeklik dişilik

Kıyasî Sıfat: Kaide ile yapılan sıfatlar

Masdar-ı Mücerred: Yalın haldeki masdar

Mef'ûlün Bih: Yükleme hali

Mef'ûlün Bih: Belirtme hali

Mef'ûlün İleyh: Yönelme hali

Mübalağa-i Fail: Ken ve gan yapım ekleriyle türetilerek sıfat olan sözcükler

Mübhemat: Belli etmeyerek bir şahsı veya bir şeyi bildiren sözlerdir

Mübteda: İsim cümlelerindeki özne

Mücerred: Yalın hal

Müennes: Dişil kelime

Müfred: Tekil

Müsned: Bir başka şeye bağlanılan, onunla ilgili olarak söylenilen yargı, değerlendirme, hüküm, oluş…

Müsnedün İleyh: Bir yargı, değerlendirme, hükmün, oluşun kendisiyle ilgili olduğu söylenilen varlık

Müzekker: Eril kelime

Nâib-i Fâil: Sözde özne

Nisbet-i Nâkısa: Arkasının beklenmesi gerekli olan söz.

Nisbet-i Tâmme: Arkasının beklenmesi gerekli olmayan söz.

Sakil Telaffuz Olunan Harfler: Kalın sesli harfler

Semaî Sıfat: Herhangi bir kurala bağlı olmaksızın ek almadan kullanılan sıfat

Sıfat-ı Aslîyye: Asıl sayı sıfatı

Sıfat-ı Müekkede: Pekiştirme sıfatı

Sıfat-ı Müşebbehe: Niteleme sıfatlarının bir türü

Sıfat-ı Rütbiyye: Sıra sayı sıfatı

Sıfat-ı Tevzi'iyye: Üleştirme sayı sıfatı

Sıfatların Mübalağası: Sıfatlarda aşırılık

Sıfatların Tafdili: Sıfatlarda üstünlük

Sıfatların Tasgiri: Sıfatlarda küçültme

Sıfatların Te'kidi: Sıfatlarda pekiştirme

Siga-i Atfiyye: Fiilin -ıp/ -ip zarf fiil eklerini alması

Siga-i Fiil: fiil kipi

Siga-i İbtidaiyye: Fiilin -eli/ -alı zarf fiil eklerini alması

Siga-i İktidâri: Yeterlilik kipi

Siga-i İntihâiyye: Fiilin -ınca/ -ince zarf fiil eklerini alması

Siga-i Mutâ'vaat: dönüşlülük kipi

Siga-i Müşareket: işteşlik

Terkib: Tamlama

Terkib-i İzafi: İsim tamlaması

Terkib-i Mezci: Kuralsız olarak bir araya gelen tamlamalardır. Genellikle özel isimlerdir. "Tahta Kale", "Orta Köy" gibi

Terkib-i Nâkıs: Dinleyene tam bir mana ifade edemeyen tamlamalardır. "Efendinin evi" gibi

Terkib-i Tam: Dinleyene tam bir mana ifade eden tamlamalardır. "hava güzeldi" gibi

Üslûb-ı Muhtelit: Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin birleşmesinden meydana gelen tamlamalardır.

Zamir-i İzafî: İyelik, aitlik zamiri

Zamir-i Nisbî: Nisbet zamiri

Zamir-i Şahsî: Şahıs zamiri

Zamir-i Vasfî: İlgi zamiri

Noktalama İşaretleri

Fâsıla: Virgül

Müfreze: Noktalı virgül

Kâtı'a: Nokta

Şâriha: İki nokta üst üste

Ta'cibe: Ünlem

Rabıta: Kısa çizgi

Nakkâd-ı Takdiriyye: nokta nokta

Fârika: Ayırma çizgis

6.5. "Külliyât-ı Kavâid-İ Lisân-ı Osmânî" nin Metin Çevirisi

Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî

Meclis-i Maârif-i Askeriyye Cânib-i Âlisinden Umum Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdâdiyye-i Askeriyye Şakirdânına Tedrisi Tasvip ve Kabul Buyurulmuştur.

Eser

Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Kitâbet Muallimi Piyade Binbaşılarından

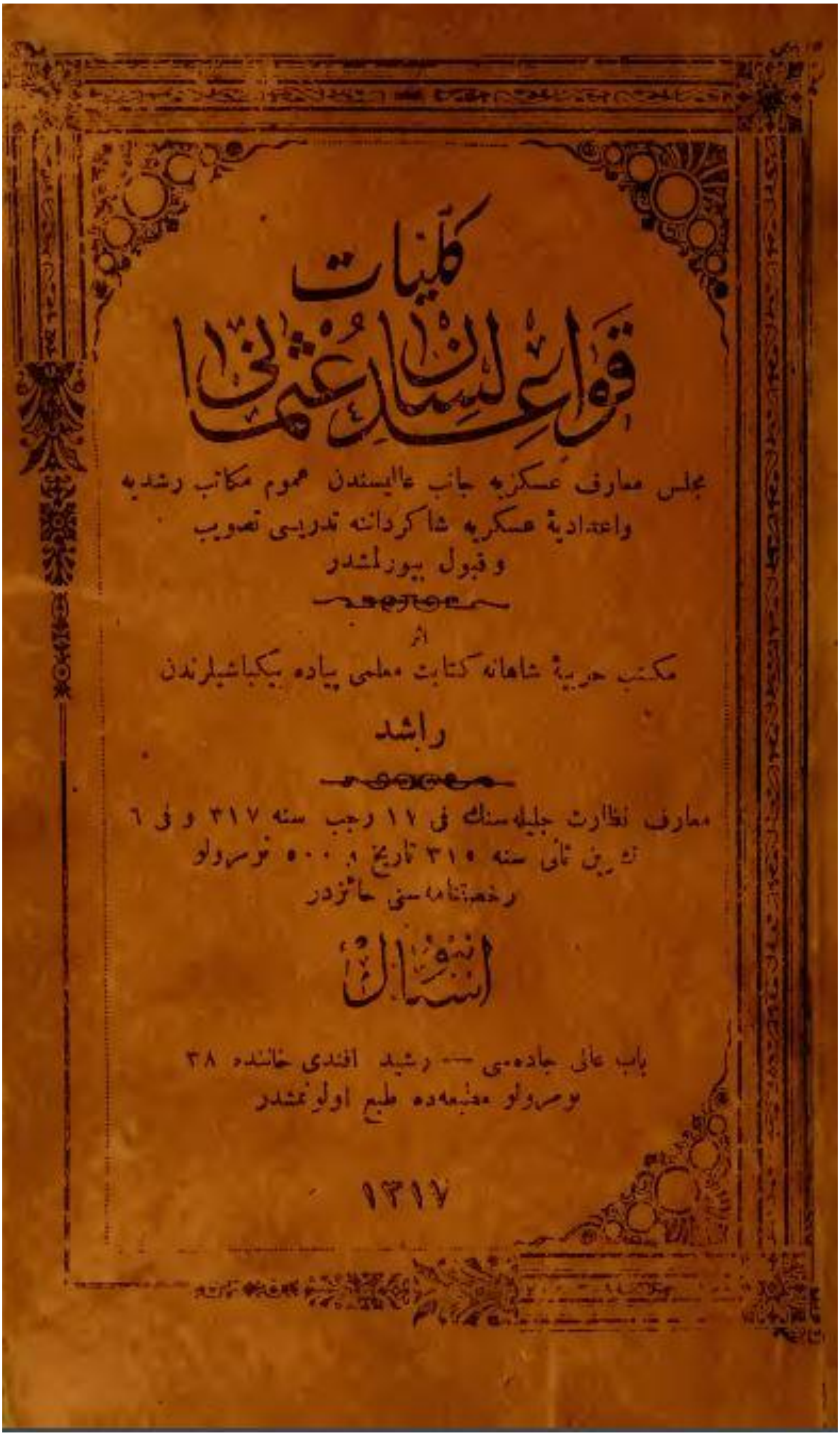
RÂŞİD

Maârif Nezâret-i Celîlesinin fî 17 Recep Sene 317 ve fî 6 Teşrînisânî Sene 315 Tarih ve 500 Numaralı Ruhsatnâmesini Hâizdir

İSTANBUL

Bâb-ı Âli Caddesi –Reşit Efendi Hanında 38 Numaralı Matbaada Tab Olunmuştur.

1317

کلیات

قواعد لسان عثمانی

مجلس معارف عسکریه جانب عالیسندن عموم مکاتب رشدیه
واعدادیهٔ عسکریه شاکردانه تدریسی تصویب
وقبول بیورلمشدر

اثر

مکتب حربیهٔ شاهانه کتابت معلمی پیاده بکباشیلرندن

راشد

معارف نظارت جلیله‌سنك فی ۱۷ رجب سنه ۳۱۷ و فی ٦
تشرین ثانی سنه ۳۱۵ تاریخ و ۵۰۰ نومرولو
رخصتنامه‌سنی حائزدر

استانبول

باب عالی جاده‌سی — رشید افندی خاننده ۳۸
نومرولو مطبعه‌ده طبع اولنمشدر

۱۳۱۷

Külliyât-ı Kavâid-i Lisân-ı Osmânî

Meclis-i Maârif-i Askeriyye Cânib-i Âlisinden Umum Mekâtib-i Rüşdiyye ve İdâdiyye-i Askeriyye Şakirdânına Tedrisi Tasvip ve Kabul Buyurulmuştur.

Eser

Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Kitâbet Muallimi Piyade Binbaşılarından

RÂŞİD

Maârif Nezâret-i Celîlesinin Ruhsatnâmesini Hâizdir

İSTANBUL

Bâb-ı Âli Caddesi – Reşit Efendi Hanında 38 Numaralı Matbaada Tab Olunmuştur.

1317

Medhal

Akvâm ve tavâif-i mütemeddinenin ifade-i maksat zımnında söyledikleri lafızlar mecmu'na “lisân” ıtlak olunur.

İşbu lafızlar ile insan yalnız karşısındakine maksadını ifade edebilip gaibte bulunan şahsa meramını tebliğ edemediğinden harflere alamet olmak üzere bir takım şekiller icad ve bunlar birbirlerine tavsil edilerek elfaz ve bu vasıta ile mânii beyan ve ifade olunmaya başlamıştır ki eşkâl-i mezkûreye harf, nokta işaret, denilmiş ve bunları birbirlerine rabt etmeye de “yazı” tesmiye olunmuştur.

Bir lisânı bilmek demek o lisân ile gerek şifahen ve gerekse tahriren maksat ve meramını güzelce anlatmak iktidarını haiz olmak demek olduğundan kavâid-i lisânını tahsil etmek herkese elzemdir.

Lisânımızın aslı Türkçedir. Fakat sonradan Arabî ve Farisî den pek çok kelimât ve kavâid-i lâzıme karışarak revnak ve letafet bulmuş bu cihetle başka bir reng-i latif ahz ederek “Osmanlı” unvan-ı celalet iktiranıyla tevsim ve tebcil edilmiştir.

Her lisânın kavâidi o lisânın müfretat-ı elfazının bilcümle kavâidiyle terkib-i kelam usulünden ve bir de fesahate riayetle beraber elfazı mukteza-i hale mutabık kalarak müzeyyen-i kelam ile edâ'-i meram etmek kavâidinden ibarettir ki birincisi “ilm-i sarf” ikincisi ilm-i nahv” üçüncüsü dahi “ilm-i belagat” demek oluyor. Binâi berîn biz de işbu kitabımızı lisân-ı Osmanînin kavâid-i sarfiyye ve nahviyesini mufassalan câmi olmak ve lüzumu kadar ilm-i belagattan dahi behseylemek üzere biavnillahi teâlâ üç kısım üzere tertip eyledik. Vuku’u tabî olanın sehv ve hatanın erbâb-ı fazl ve kemal tarafından dâmen-i afvla mestur buyurulması müsterhamdır.

Bismillâhirrahmânirrahim

Kısm-ı Evvel

Sarf-ı 0smânî

Sarf-ı 0smânî - Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak için Osmanlıca kelimelerin asıllarıyla suret-i iştikak(*) ve imlalarını bildiren bir fendir.

Hece - Bir veya birkaç harfle bir harekeden ibaret olarak birden söylenilen sadâya denir: (geldi) kelimesi iki hecelidir. Biri, gel, diğeri, di. (şu), (genç) bir heceden (İstanbul) kelimesi de dahi üç heceden ibarettir.

Heceler, harflerden mürekkebtir.

Harfler, hareke yardımıyla zahir olur.

(*) Aralarında lafzen, manen münasebet bulunmak şartıyla bir kelimeden diğer bir kelime çıkarmak

Külliyât (s. 4)

Harf

Harf, savta ârız olan bir keyfiyettir ki hiffet ve naklette kendine mümasil olan savt-ı ahirden o keyfiyyet vasıtasıyla kesb-i temeyyüz eder.

Türkçe sözleri yazmak için kullanılan harfler Arapçadan alınmıştır. Onlar da şekilleri aşağıda gösterilen yirmi sekiz harftir:

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه ى

Elif, be, te, se, cim, ha, hı, dal, zel, rı, ze, sin, şın, sad, dad, tı, zı, ayın, gayın, fe, gaf, kâf, lam, mim, nun, vav, he, ye

Bu harflerle Türkçe ve Farisî kelimelerin hepsi yazılmak mümkün olmadığından sonradan Farisî'ye mahsus olan je, çe, pe, sağır kâf harfleriyle Türkçeye mahsus olup (vav, nun, ye) gibi okunan kâf-ı Türkî ilave olunmuş ve bununla Türkçenin harfleri otuz beşe bâliğ olmuştur ki bunlara (hece harfleri) veya (elifba) denir.

Fâide – (Osmanlıcada beş türlü kâf vardır)

1 – Kâf-ı Arabîdir. Kemik, ekmek, kâtib, kelimelerindeki kâflar gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 5)

---

2 –Kâf-ı Farisîdir. Görgü, gel, gevher kelimelerindeki kâflar gibi.

3 – Kâf-ı Yâyidir ki “ye” gibi okunur. Değirmi, beylik, değil kelimelerindeki kâflar gibi.

4 – Kâf-ı Vavî “vav” gibi okunur. Övgü bâba, övünmek kelimelerindeki kâflar gibi.

5 – Kâf-ı Nûnî yahut izafettir ki sağır kâf denmekle meşhurdur. Bu kâf da “nun” gibi okunur. Deñiz, seniñ, soñ kelimelerindeki kâflar gibi.

Harfler imla cihetiyle ikiye ayrılır. Bunlardan bir kısmına “hurûf-ı munfasıla” ve diğerine “hurûf-ı muttasıla” denir.

Huruf-ı Munfasıla: Yazılışta alt tarafına bitişmeyen harfler olup onlar da işbu: (elif, dal, zel, ra, ze, je, vav) yedi harften ibarettir.

Hurûf-ı Muttasıla: Yazılışta alt tarafına bitişen harfler olup onlar da hurûf-ı munfasılanın gayri olan harflerdir

Hurûf-ı munfasıla ve muttasıla kelimenin evvelinde, ortasında, ahirinde bulunduklarına nazaran aşağıdaki şekillerde yazılırlar.

Külliyât (s. 6)

Harfin Okunuşu	Hurûfun Eşkâl-İ Asliyesi	Kelimenin Başında	Kelimenin Ortasında	Kelimenin Sonunda	Misal	Misal	Misal	Midal	Misal	Misal
Be	ب(*)	ب	بـ	بـ	بش	Beş	تبسي	Tepsi	حلب	Halep
Pe	پ	پـ	پـ	پ	پتك	Petek	سپت	Sepet	هپ	Hep
Te	ت	تـ	تـ	ت	تزك	Tezek	پتك	Petek	سپت	Sepet
Se	ث	ثـ	ثـ	ث	سواب	Sevap	مسوب	Mesub	عبپ	Abes
Cim	ج	جـ	جـ	ج	جويز	Ceviz	تنجتره	Tencere	چكيج	Çekiç
Çe	چ	چـ	چـ	چ	چبكن	Cepken	چيچك	Çiçek	هيچ	Hiç
Ha	ح	حـ	حـ	ح	حسد	Haset	محروم	Mahrum	فتح	Feth
Hı	خ	خـ	خـ	خ	خرار	Harar	بخت	Baht	متبخ	Matbah
Sin	س	سـ	سـ	س	سود	Süt	كستانه	Kestane	قفس	Kafes
Şın	ش	شـ	شـ	ش	شكر	Şeker	قيشلاق	Kışlak	قيش	Kış
Sad	ص	صـ	صـ	ص	صباح	Sabah	بصر	Basr	حالص	Halis
Dad	ض	ضـ	ضـ	ض	ضرر	Zarar	مضرت	Mazeret	فيض	Feyz
Tı	ط	ط	ط	ط	طرف	Taraf	تطهير	Tathir	غلط	Galat
Zı	ظ	ظ	ظ	ظ	ظهور	Zuhur	نظر	Nazar	حفظ	Hıfz

(*) Hurûf-ı muttasıla, son harfi hurûf-ı muttasıladan olan kelimenin sonunda bulunursa işbu eşkâlde resm olunup hurûf-ı munfasıla ile nihayet bulan kelimenin sonunda eşkâl-i asliyesini değiştirmez.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 7)

Ayın	ع	ع	ـعـ	ـع	عسكر	Asker	معقول	Makul	واسع	Vâsi’
Gayın	غ	غ	ـغـ	ـغ	غيب	Gayb	مغلوب	Mağlub	مبلغ	Mübelliğ
Fe	ف	فـ	ـفـ	ـف	فرق	Fark	نفر	Nefer	خلف	Hulf
Kâf	ق	قـ	ـقـ	ـق	قدر	Kader	مقدار	Miktâr	شفق	Şafak
Kâf	ك	كـ	ـكـ	ـك	كدر	Keder	مكدر	Mükedder	كپك	Kepek
Lam	ل	لـ	ـلـ	ـل	لقردئ	Lakırtı	بيلمك	Bilmek	دليل	Delil
Mim	م	مـ	ـمـ	ـم	ملك	Melek	ممنون	Memnun	اهم	Ehemm
Nun	ن	نـ	ـنـ	ـن	نسنه	Nesne	بنده	Bende	سن	Sen
He	ه	هـ	ـهـ	ـه	هر	Her	بهره	Bühre	عته	Ata
Ye	ى	يـ	ـيـ	ـى	ير	Yer	غيب	Gayb	ولي	Veli

Hurûf-ı Munfasılanın Resm-i Hattı (*)

ا	-	-	ا	بابا (baba)
د	-	-	د	پدر (peder)
ذ	-	-	ذ	لذت (lezzet)
ر	-	-	ر	هنر (hüner)

(*) Hurûf-ı munfasıla alt tarafına bitişmediği için kelimenin başında bulunduğu zaman şekl-i asliyesini değiştirmeyeceği gibi ortasında bulunduğu surette dahi üst tarafına bitiştiği şekilden maada hiçbir şekil ahz edemez.

Külliyât (s. 8)

ز	-	-	ز	كزر (gezer)
ژ	-	-	ژ	مژده (müjde)
و	-	-	و	سوز (söz)

Hurûf-ı hece, telaffuz olunmaları cihetiyle üç kısma ayrılır ki bir kısmı hafif diğeri sakil ve ahiri dahi başka harflerin yardımıyla hem hafif ve hem sakil okunanlardır ki bunlar da misalleriyle beraber ayrı ayrı aşağıda gösterilmiştir.

Hafif Teleffuz Olunanlar

Hurûf

Te	Tezkere	Ticaret	Tîşe
Se	Sevap	Seyyab	Semen
Cim	Cemal	Cilt	Cümle
Dal	Dere	Dil	Dert
Zel	Zerre	Zirae	Zünup
Ze	Zemberek	Ziyade	Zübde
Je	Jenk	Jiyan	Jul
Sin	Sepet	Sirke	Sükût
Şın	Şeker	Şifa	Şüphe
Kâf (Arabî)	Kelam	Kitap	Körük
Kâf (Farisî, Vavî, Yâyi)	Yeğen	Dövünmek	Övgü
	Beğenmek	Değirmi	

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 9)

Sakil Telaffuz Olunanlar

Hı	Haber	Tiham	Hutbe
Sad	Sayı	Sıcak	Soğuk
Dad	Dalalet	Dahk	Durub
Tı	Tarak	Tala’	Tuyur
Zı	Zafer	Zülal	Zuhur
Gayın	Gabavet	Gıyap	Gurup
Gaf	Kazak	Kıyamet	Kuud
Kâf (nunî)	Añlamak	Oña	Yañılmak

Başka Harf Yardımıyla Bazen Hafif, Bazen Sakil Teleffuz Olunanlar

Misal

Hurûf	Hafif	Sakil
Elif	Ekmek	Ak, Al
Be	Bekçi	Bulmak
Pe	Pekmez	Paçavra, Portakal
Çe	Çeki, Çekiç	Çalgı, Çukur
Ha	Haset	Hazır
Ra	Re’s	Rakım
Ayın	İffet	Âtıl
Fe	Fetha	Fasıl

Külliyât (s. 10)

Lam	Lezzet	Lokma
Mim	Mekân	Matbah
Nun	Nefes	Nâzır
Vav	Veled, vefa	Vâsıl, vâk'a
He	Himmet	Harun, Tahran
Ye	Yeşil	Yuvarlak

Otuz beş hurûf-ı heceden (je, çe, pe, sağır kâf) Arabîde olmayıp Türklerle acemler beyninde müşterek olduğu gibi (peltek se, ha, sad, dad, tı, zı, ayın, kaf) harfleri acemlerde ve (peltek se, ha, zel, sad, dad, tı, zı, ayın) harfleri Türklerde ve lisân-ı Türke mahsus olan üç türlü kâf dahi Arabî ve Farisîde yoktur. Binaen aleyh kelimelerin şu vasıta ile hangi lisâna mensub bulunduğu ve mesela: (hakîm, zâkir, jale, akl, değirmi, ravza, ön) kelimelerine nazar olundukta (hakîm, zâkir, akl, ravza) kelimelerinin Arabî ve (jale) kelimesinin Farisî ve (değirmi, ön) kelimelerinin dahi Türkî olduğu kolaylıkla anlaşılır. Ancak müşterek olan hurûfat için lügat kitaplarına müracaatla hall-i müşkül edilir.

Harfler taksimat-ı mezkûreden başka "hurûf-ı mütekâribe" , "hurûf-ı mütebâide", "hurûf-ı fem", "hurûf-ı zelaka", "hurûf-ı halk", "hurûf-ı müteşâbihe", hurûf-ı kameriyye", "hurûf-ı şemsiyye" gibi aksama ayrılırlar.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 11)

Hurûf-ı Mütekâribe: (dal, be) , (dal, zel), (dad, zı) gibi mahreçleri birbirlerine yakın olan harflerdir.

Hurûf-ı Mütebâide: (be, ayın), (mim, cim) gibi mahreçleri uzak olan harflerdir.

Hurûf-ı Fem: Teleffuzları dudak vasıtasıyla olan (be, mim, fe, vav) harfleridir.

Hurûf-ı Zelaka: Lisâna sürat ve keskinlik veren (be, ra, fe, lam, mim, nun) harfleridir

Hurûf-ı Halk: (ha, hı, ayın, gayın, he, hemze) harfleridir.

Hurûf-ı Müteşâbihe: Sadaları birbirine ziyade benzeyen işbu:

Elif	Hemze	Ayın	
Te	Tı		
Te	Sin	Sad	
Ha	Hı	He	
Dal	Dad		
Zel	Ze	Dad	Zı
Kâf (nûnî)	Nun		
Kâf (yâyi)	Ye		
Kâf (vâvi)	Vav		

Yirmi üç harften ibarettir ki bunlar imla hususunda birçok müşkülata bâdi olduğundan şurada bazı kavâid-i esasiyye ile mülahazat-ı beyanı münasip görüldü.

Külliyât (s. 12)

Elif - Harfi bir harf-i hevâîdir ki Arabîde harekelisine (hemze) (*) ve harekesiz olanına dahi (elif) denir. Fakat Osmanlı lisânında hemze denildiği zaman şu “ء” işaret fehm olunarak hemze hiçbir vakitte elif tanılmaz ve harfden dahi ma’dud olamaz. Türkçe elif iki türlüdür: biri “elif-i maksûre”diğeri “elif-i memdûde” dir. (Elif-i maksûre) harf olarak telaffuzda aşikâr olan elifdir. Ekşi, etli kelimelerinde olduğu gibi. Elif-i maksûre kelimenin evvelinde harekenin üç türlüsünü de alabilir. Ekmek, ısırgan, öküz kelimelerinde olduğu gibi

Elif-i Memdûde: Medli olarak yazılan eliftir. Akşam kelimesinde olduğu gibi

Elif-i maksûre kelimenin sonunda bulunursa elif-i memdûde hükmünü alır. Fakat med işareti yazılmaz. Ağla, bağla gibi.

Ayın – “Ayın” harfi yalnız lisân-ı Araba mahsustur. Farisî ve Türkîde bu harf yoktur. Gerçi Farisî’de bu harfle yazılmış bazı kelimeler varsa da onlar da sair lisândan nakl olunmuştur. Türkçede bu sadayı vermek için (elif) yazmalıdır: alaca, abla, ablak, atlamak gibi.

Te, Tı – Bu iki harfin mahreçleri farksız gibi olduğundan keskin ve kalın “te” ler ekseriyetle “tı” yazılmakta ise de “tı” harfi esasen Araba mahsus olduğundan Türkçe kelimelerin kalın ve keskin te’lerinde “te” ile yazılmalıdır. Mesela : يوطمق (yutmak) yerineيوتمق ve چاطى (çatı) yerine چاتى, طونج (tunç) yerine تونج yazmalıdır.

(*) Arabî kelimâttan bulunan hemzelerin suret-i imlası ileride fasl-ı mahsusunda beyan olunacaktır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 13)

Peltek se, Sin, Sad – “Peltek se” harfi lisân-ı Araba mahsus olup Türkçe kelimelerde asla mevcut değildir. Bunun yerine “sin” ve sin’in daha kabası “sad” ile yazılmak taammum etmiştir.

Araba mahsus olan (peltek se, ha, zel, sad, dad, tı, zı, ayın) harflerinden bazıları lisânımızın aslı olan Çağatay lisânında mevcut ise de onlar da Arapçadan alınma kırk elli kelimede mevcuttur. Bu harflerin Türkçede bulunduğu lafızlar Çağatay lisânında yoktur. Ezcümle: Türkçede ıslak (ايصلق) Çağatayî olan ıslağ (ايسلغ) dan (ايصلاتمق) ıslatmak “ايصلاتماكıslatmak” dan, (باصمقbasmak) “باسمقbasmak” dan, (صوكson) “سونكsönk” den, (صولsol) “سونغولsongul” dan, (طارdar) “تارtar” dan mübeddeldir. Lakin lisânımızın şive ve teleffuzuna tamamiyle mülayim olması cihetiyle sin’in kalın ve kabasını “sad” ile yazmakta tereddüt etmez.

Ha, Hı, He – “Ha” harfi dahi hurûf-ı Arabiyyeden olduğundan kelimât-ı Farisîye ile aslı Türkçe olan elfaz-ı 0smaniyede isti’mal olunmaz. Binaen aleyh: “خاچhaç” kelimesini (حاچ) haç, “هايقيرمقhaykırmak” kelimesini (حايقيرمق) haykırmak yazmayıp sadaları birbirinden fark için sakilleri “hı” ve hafifleri dahi “he” ile yazmalıdır.

Dal, Dad – “Dad” harfi lisân-ı Araba mahsustur. Türkçede yoktur. Bu sadayı vermek için “dal” harfi yazılır.

Kelimât-ı Arabîyede bulunan “dad” harfi Türkçede bazen, dad ve bazen zı gibi okunur: kadı, darb, dahk – rıza, arz, zarar gibi.

Lisânımızda kullanılan kelimât-ı Arabîye dad’larının hangisi “dad” ve hangisi “zı” gibi okunacağını göstermek lügat kitaplarının vazife-i esasiyesinden ise de bu vazifeyi ifa eder henüz bir lügat kitabımız mevcut olmadığından kitabın hatimesinde her iki suretle olan dad’lı kelimelerin bazıları yazılacaktır.

Külliyât (s. 14)

Zel, Zı, Ze – Türkçede (zel, zı) olmadığından bu harflerin sadalarını vermek için “ze” yazmalıdır.

Kâf – Üç türlü okunan kâf-ı Türkî yukarıda zikr ve beyan olundu.

(İmla) Türkçe bir kelimede mutlaka kâf’dan sonra “kâf-ı nûnî ” gelip iki kâf bir arada cem olursa olvakit kâf-ı nûnî “nun” resminde yazılır.

(geñiş)ككيش=كنيش (geniş)

(geñiz) ككز=كنيز (geniz)

Hurûf-ı Şemsiyye – Hurûf-ı Kameriyye

Çok kere Arabî isimlerin evveline harf-i tarif denilen şu: (ال) el) kelimesi gelir ve bu itibarla yirmi sekiz hurûf-ı hece-i Arabîye iki kısma ayrılıp bir kısmına “hurûf-ı şemsiyye” ve diğer kısmına dahi “hurûf-ı kameriyye” denir.

Hurûf-ı Şemsiyye: (te, peltek se, dal, zel, rı, ze, sin, şın, sad, dad, tı, zı, lam, nun) harflerinden ibarettir ki bunlardan birinin evveline “el” kelimesi dâhil olduğu zaman mezkûr kelimenin lam’ı okunmadığı gibi hurûf-ı mezkûrede teşdid ile okunur.

Misal:

التوبة (ettevbe) – الثبات(essebat) - الدّلالة (eddelaleh) – الذّكر (ezzikr)- الزّياده (ezziyade) – السّماء (essema)

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 15)

الشّمس(eşşems) - الصلاح (essalah)– الضّحى (edduha) -الطّواف(ettavaf) – الظّاهر (ezzahir) - اللازم(ellazım) - النّاس (ennas)

Hurûf-ı Kameriyye: (elif, be, cim, ha, hı, ayın, gayın, fe, gaf, kâf, mim, vav, he, ye) harflerinden ibarettir ki "el" harf-i tarifinin lamı kendilerinde lafzen zahir olur. Fakat hurûf-ı şemsiyye gibi teşdid ile okunmayıp hareke-i asliyesiyle telaffuz olunurlar.

Misal:

الارض (el arz) - الباب (el bâb) – الجواب (elcevab) – الحاج (el hac) –الحفى (el hafi) –العزة (el izzet)– الغاءيب (el gaib) – الفجر (el fecr) - القمر (el kamer) – الكتابة (el kitabe) - الموءمن (el mü'min) - الولد (el veled) – الهجرة (el hicret) –اليوم (el yevm)

(İhtar) Türkçe kelimâtın evveline hiçbir zaman harf-i tarif ilhakı caiz olamaz.

Hareke

Harflerin okunabilmesi için harekeye muhtaç oldukları yukarıda zikrolunmuş idi. Harflerin ağızdan çıktığı gibi okunmalarına hizmet eden bir takım işaretler vardır ki işte onlara "hareke" denir.

Külliyât (s. 16)

Arapçada olduğu gibi lisân-ı Osmanîde dahi üç türlü hareke vardır. Onlar da: Arapların fetha, kesre, damme tesmiye ettikleri üstün, esre, ötredir.

İşbu hareke Osmanlı lisânında ikiye ayrılıp birine “hareke-i resmiye” diğerine “hareke-i harfiye” namı verilir.

Hareke-i Resmiye – Lisân-ı Araptan alınan mezkûr üç harekenin işbu (be, bi, bü) üç işaretle gösterilenleridir ki birinci ve üçüncü işaret fetha ve damme için kullanılıp harflerin üstüne ve ikinci işaret dahi kesre için kullanılıp harflerin altına vaz’ olunur. (*)

İşaret-i mezkûre Türkçe kelimelerden (zaruret olmadıkça) hazf olunur. Fakat harfler mezkûr işaretler konulmuş gibi okunur.

Zikrolunan harekât-ı resmiyenin ikişer kat olmalarından ibaret birer nev’’leri daha vardır ki ismine “tenvin “ denilip Arabî kelimelerde isti’mal olunur.

Tenvin ismin ahirine sakin nun harfi getirmektir. Bu “nun” yalnız okuyuşta zahir olup resm-i hattı yazılmaz. Ona

(*) İşbu işaret Kur’an-ı Kerim’i lahn ve hatadan hıfz için evail-i İslamda icad ve ihtira’ olunmuştur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 17)

bedel tenvin işareti vaz' olunur. İsmin ahirinin meftuh, meksur veya mazmum olmasına nazaran tenvin üç türlüdür ki işaretleri şunlardır: ((ben) بً, (bin) بٍ, (bün) بٌ)

Misal:

Yazılışları	**Okunuşları**	**Tenvinin nev'i**
طَوْعًا	Tav'an	Meftuh
اساسًا	Esasen	Meftuh
عَنْقَصْدٍ	Ankasdin	Meksur
لِمَصْلَحَةٍ	Limaslahatin	Meksur
معزورون	Mağzûrûn	Mazmum
حَسَنٌ	Hasenün	Mazmum

Zavabıt

Kelimât-ı Arabîyenin resm-i hattı için hareke ve sükûndan maada birtakım zavabıt ve alamet daha vardır ki onlar da ber-vech-i atidir:

Şedde – Şu (ّ) işaretten ibarettir ki bir harfi iki kere okutmak için kullanılıp harflerin üzerine konur. Her ne vakit kelimede bir cinsten iki harf yan yana gelip de

Külliyât (s. 18)

birincisi harekesiz, ikinicisi harekeli olursa idgam olunmak yani birinci harfi (*) hazf olunup ona bedel ikinci harfin üzerine şedde işareti konmak kavâid-i lisân-ı Arabdandır :حدّت (hiddet), شدّت (şiddet) kelimeleri gibi ki asılları حددت (hiddet), شددت (şiddet) idi.

Kelimât-ı Türkîyyede bu kaide muteber olmayıp bir cinsten yan yana gelen harfler iki kere yazılır: ellemek, tellemek, bellemek gibi. Yassı, okka, issi, ıssı (**) gibi kelimeler şazzdır. Arabîde müsta'mel olan işbu şedde işareti asla elifin üzerinde bulunamaz.

Med – Şu (~) işaretten ibarettir ki elif harfine mahsustur.

Bundan başka lisân-ı Arabî ve Farisîde fetha, kesre, dammeyi med etmek için (vav, ye, elif) harfleri kullanılıp "hurûf-ı med" ismini alırlar. Bunlardan elif fethayı med eder: zâbıt, hâver kelimelerinde olduğu gibi.

Eğer med olunan fetha elifin harekesi ise iki elif bir araya gelmemek için bir elif yazılır ama üzerine mezkûr med işareti vaz' olunur: آمر (âmir), آهن (âhen) kelimelerindeki medler gibi.

(*) Birinci harfe "müdgam" ve ikinci harfe "müdgamün fih" derler.

(**) İssi: Sahibi bir şeye malik olan Issı: sıcak

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 19)

"Ya" kesreyi med eder ki ekseriyetle altına şu " , " işaret konur, (habîb, rigdân) kelimelerinde olduğu gibi.

Vav dammeyi med eder. (mecnûn, dilsûz) kelimelerinde olduğu gibi.

Vasl – Şu (~) işaretten ibarettir ki Arabî kelimelerde okunmayacak hemzenin (*) üzerine atılır :آ

Kat' – Şu (ء) ayn-ı betri şeklinde olan işaretten ibarettir ki bu dahi Arabîye mahsus olup meftuh okunacak hemzenin üstüne meksur okunacak hemzenin altına konur : أإ

Hareke-i Harfiye – Yalnız Türkçeye mahsus olup "hurûf-ı imla" denilen (elif, he, ye, vav) harflerinden ibarettir. İşbu hurûf-ı imlanın başlıca hizmeti üst tarafındaki harfin harekesini göstermektir. Üst tarafındaki harfin harekesini göstermediği takdirde hareke itibar olunmayarak başlı başına harf sayılırlar: او o, كوى köy kelimelerinde olduğu gibi.

Bunlardan (elif, he) üstüne, (ye) esreye, (vav) ötreye bedel kullanılır. Nitekim "Ahmet borcunu ödedi" cümlesindeki (ödedi) kelimesine nazar olunduğunda vav'ın ötre he'nin üstün ya'nın dahi esre makamında kullanıldığı nümayan olur.

(*) İşbu hemzeye (hemze-i vasl) tesmiye ederler.

Külliyât (s. 20)

Harflerin okunuşça bazısı ince ve bazısı dahi kalın olduğuna ve harekeler ise harflere tabi bulunduğuna göre mezkûr harekeler hafif ve sakil namıyla ikişer kısma ve bu aksamdan başka ötre dahi ayrıca mebsut (açık), makbut (kapalı) namıyla iki kısma daha ayrılıp Türkçenin hereke-i tabiiyesi sekize bâliğ olmuştur ki yazılışları ber-vech-i atidir.

Hareke-i resmiyeHareke-i harfiye

Fetha	ـَ	ـه ه	Fetha-i hafîfe (ince üstün)	Sen, dere, tepe
	~	ا	Fetha-i sakîle (kalın üstün)	Ağız, bardak
Kesre	□	ى	Kesre-i hafîfe (ince esre)	Biz, iz
	،	يِ	Kesre-i sakîle (kalın esre)	Açık, saçık
Damme	□	وٰ	Damme-i hafîfe- mebsûta (ince açık ötre)	Dört, göz, söz
		وُ	Damme-i sakîle-i mebsûta (kalın açık ötre)	Doksan, kul, çok
		و	Damme-i hafîfe-i makbûta (ince kapalı ötre)	Gül, üzüm, tütün
		وٚ	Damme-i sakîle-i makbûta (kalın kapalı ötre)	Şu, bu, çukur

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 21)

Bâlâdaki misallerden dahi anlaşılacağı üzere (damme-i hafîfe-i mebsûta) ince ve dudaklar biraz açılarak (damme-i sakîle-i mebsûta) kalın ve dudaklar açık ve biraz uzanarak telaffuz olunan (damme-i hafîfe-i makbûta) ince ve dudaklar biraz sıkılarak ve (damme-i sakîle makbûta) dahi kalın ve dudakları sıkıp uzatarak okunan dammedir.

Türkçe kelimeleri (diğer lisânlardan alınan kelimeleri değil) terkip eden heceler beyninde ahenkçe muvafakat bulunmak yani kelime hafif hareke ile beda' ederse sonraki harekeler dahi hafif ve eğer sakil hareke ile başlarsa sonrakilerin dahi sakil telaffuz olunması şive-i lisân-ı Türkî muktezasındandır. Göstermek, okumak, girmek, çıkmak gibi. Fakat kahve, limon gibi kelimeler esasen Türkçe olmadıklarından bunlarda ahengi muhafaza etmek maksadı olmadığı gibi ahenk haricinde kalan bazı Türkçe kelimeler dahi şazz olarak kabul olunur. İnanmak gibi.

Kelime

Manası olan her bir lafza kelime denir.

Lafız, insanın ağzından nutuk tarîkiyle çıkan şeye denir. Elfazın manaya delaleti iki tarîkledir.

Külliyât (s. 22)

1- **Vazi'dir:** İnsan, taş, meyve gibi.
2- **Tabi'idir:** Öksürük ve buna mümasil olarak halat-ı tabiiyeye delalet eden asvat gibi.

Tefhim ve tefehhüm hususlarında delalet-i tabiiyenin ehemmiyeti olmadığından buradan bahsetmeyeceğiz.

Delalet-i vazi'yyenin aksam ve târifatı "Mizanü'l Makal" nam mantık kitabımızda mufassalan beyan edildiğinden oraya müracaat lüzumu tavsiye olunur.

Elfazın Aksamı

Elfaz ile onların delalet ettikleri manalar beynindeki nisbete nazaran elfaz, (elfâz-ı müterâdife), (elfaz-ı mütebâyine), (elfaz-ı müttefika), (elfaz-ı münferide) namıyla dört kısma ayrılır.

Elfâz-ı Müterâdife – İki ve ikiden ziyade lafızların bir manaya delalet etmesine "teradüf" ve o lafızlara da ayrı ayrı "müteradif" denir: aydınlık, ışık – it, köpek – insan, beşer, adem gibi.

Elfâz-ı Mütebâyine – Behri ayrı ayrı manalara delalet eden lafızlara "mütebayin" tesmiye olunur: taş, toprak, insan, ağaç gibi. Mütebayin lafızlar beyninde bazı kere bir nev' müşakele-i lafzıye bulunur. Eğer bu müşakele manaya ait ise o lafızlara "elfaz-ı müşteka" ıtlak olunur: gelen, gelici – hâkim, mahkûm gibi. Ve eğer müşakele-i mezkûre manaya ait ve tâbi değilse "elfaz-ı mütecânise" namı verilir: halk, halk – rical, rical – nefs, nefs – değmek, değmek gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 23)

(İhtar) – Lügatların aslı taharri olunmayarak ekseriya elfaz-ı mütebâyine müradif zan ve addedildikleri cihetle bu hususa begayet itina etmek derece-i vucubdadır nitekim: seyf, hüsam – mürur, ubur lafızları müteradif zannedilmekte ise de asıllarını arasak "seyf" mutlaka kılıç "hüsam" keskin kılıç "mürur" mutlaka geçmek ve "ubur" sudan geçmek manasına geldiği tezahür eder.

Elfâz-ı Müttefika – Behri birkaç manaya delalet eden lafızlara "elfaz-ı müttefika" denir. Bu da iki kısımdır. Şöyle ki:

Eğer elfaz-ı müttefika delalet ettikleri maaniden evvelce bir veya birkaçına mevzu iken bilahere müşabihet veya sair bir münasebetle diğer manalara ıtlak olunursa bu misüllü lafızlara "elfaz-ı müteşâbihe" derler. İnsanın adem ve adam suretine delaleti gibi.

Eğer lafzın delalet ettiği manalar vaz' cihetiyle müsavi iseler bu misüllü lafızlara dahi delalet ettikleri maaniden behrine nisbetle "elfaz-ı mücemmele" ve cümlesine nisbetle "elfaz-ı müteşâreke" ıtlak olunur. "Bitmek" lafzının hem neşv-ü nema ve hem de intiha bulmaya, "göz" lafzının çeşm, su bikarı, terazinin bir kıt'ası ve buna mümasil manalara ve "çark" lafzının göğe ve vapur çarkına, usturacı çarkına delaleti gibi.

Bir lafz-ı müteşâbihin evvelce vaz' olunduğu manadan ahir manaya ıtlakı alessebil'il tesavi olursa ona "nakl-i mücerred" ve eğer min ciheti'l tercih olursa ona "nakl-i müteârif" denir.

Nakl-i müterâif dahi ya umumun tevafukuyla veyahut bir kavmin veya ehl-i fen ve sanatın tevafuk ve tercihiyle hâsıl olur. Birincisine "örf-i-i âmm" yahut "teârüf" ikincisine "örf-i has" yahut "ıstılah" tabir olunur.

Külliyât (s. 24)

Nakl-i Mücerrede misal:

Ay, yaş, yan, sol gibi. Çünkü bu lafızlar hem vaz' olundukları manalara ve hem de cihet ve müddet-i mâlume ile ıslak manalarına müsavat üzere delalet etmektedirler.

Teârife misal:

Rüzgâr, dabbe, merkeb, misafir gibi. Çünkü bu lafızlar vaz' olundukları manalara delalet eylediği gibi umumun tevfikine istinaden "rüzgâr" mütemevvic hava, "dabbe" at "merkeb" hayvan-ı ma'hud, "misafir" mihman manalarında kullanılmıştır.

Eğer lafız mana-i lügaviden bir mana-i şer'iye nakledilmiş ise ona da "örf-i şer'iye" denir. Mesela salat lafzı lügaten dua manasında müsta'mel olduğu halde şer'i ıstılahında namaz manasına vaz' olunmuştur.

Örf-i hassa misal:

Buğday, denk, fiil gibi. Çünkü bunlar lügaten mevzu oldukları maani-i malumede müsta'mel iken hesabiyyun ıstılahınca "buğday" bir dirhemin altmış dörtte birine, "denk" dörtte birine, fiil lafzı dahi nahviyyun ıstılahınca geldi, geliyor gibi kelimelere denir.

Elfâz-ı Münferide – Yalnız bir manaya delalet eden lafızlara "elfaz-ı münferide" denir ki aksam ve tafsilatı mahall-i mahsusunda gelecektir.

Yukarıda ismi geçen kelime üçtür. Onlar da: isim, fiil, harftir.

İsim – Zaman kaydı olmaksızın başlı başına bir mana ifade eden şeydir: Ahmet, kitap, kara, şu, bu, kendi gibi.

Kavâid-i Lisânı 0smanî (s. 25)

Fiil - Manası üç zamanın birine mukteran ve müsahib-i hads olan kelimedir: geldi, geliyor, gelecek gibi.

Edat – Başlı başına mana ifade etmeyip fiilin veya ismin yardımıyla mana ifade eden kelimedir: geldi mi kelimesindeki "mi" lafzı gibi ki geldi fiilinin yardımıyla sual manası ifade eder. Lakin yalnız "mi" denilse hiçbir mana ifade etmez.

Birinci Makale

İsim

İsim – (İsm-i mutlak, sıfat, kinayat, masdar) namlarıyla dört kısma ayrılır ki bunların her biri birer bâbda beyan olunacaktır.

Bâb-1

İsm-i Mutlak

İsm-i Mutlak – Zamana delalet etmeyerek hariçte mevcut olan veya mevcut olmayıp da akıl ve hayal veyahut his ile bilinen şeyleri açıktan açığa bildiren kelimelere denir: (insan, at, cennet, melek, anka, acı, katı) gibi ki bunlardan

(insan, at) hariçte mevcut oldukları için his ve akıl ile bilindikleri gibi ki (cennet, melek) yalnız akıl ile (anka) hayal ile ve (acı, katı) dahi yalnız his ile bilinir.

İsm-i mutlakın medlulu hariçte mevcut ise yani kâbilü'lmess ve rü'yet ise ona (ism-i ayn) veya (ism-i zat) ve eğer değil ise (ism-i mana) denir. Nitekim: (baş, ağaç, taş) isimleri (ism-i ayn) denir. (elem, keder, akıl) isimleri ism-i manadır.

İsm-i Mana - Alem:

İsm-i mutlak iki türlüdür. Birine (ism-i cins) derler ki bir cinsin her ferdine ayrı ayrı söylenebilen isimdir: (insan, ağaç) gibi ki her adama ayrı ayrı insan ve her ağaca, ağaç denilmek sahih olur.

Diğerine "alem" derler ki yalnız belli bir şeye ıtlakı sahih olur: (Mekke, Tuna) gibi ki her şehre Mekke ve her nehre Tuna denilmeyip yalnız malum olan belde-i mukaddese ile meşhur olan suya ıtlak olunur.

Kıta, memleket, kasaba, köy, deniz, ırmak, nehir, göl, dağ, ada, vesaire gibi coğrafya isimleriyle bil-umum insan ve Utarit, Zühre gibi kevakib isimleri alemdir.

Adet kabul eden isimler "ism-i cins" tir. Yani ism-i cinsler sayılır. Alemler ise sayılmaz. Mesela: üç elma, beş armut,

sekiz koyun, dokuz keçi denilip beş Ali, sekiz Mustafa, iki Edirne denilmez.

Binaenaleyh alem ile ism-i cinsi tanımak için evveline bir sayı getirmeli. Eğer mana sahih olursa ism-i cins ve illa alemdir.

İsm-i cinslerin evveline "bu, şu, o" getirilirse alemler gibi muarrefe olup bir ferd-i muayyene delalet eder: o şehre gittim. Şu ata bindim denilir ki malum olan ata bindim, şehre gittim demek olur.

Temrin

Aşağıdaki isimlerden her biri "ism-i cins" mi, yoksa "alem" midir? Hariçte mevcut mudur, değil midir? Akıl ve hayal ve histen hangisiyle bilinir?

Ev, Bursa, dağ, çocuk, ilim, can, peri, akıl, deniz, Şam, ekşi, yumuşak, cehennem, elma, taş, koyun, erik, Maltepe, Kanlıca

Sual – Kelime kaç kısımdır? İsim neye derler? İsim kaç kısma ayrılır? İsm-i mutlak kaç kısımdır? İsm-i cins neye derler? Alem neye derler? Bunlara misal getiriniz.

Hâsiyyet-i Esma

İsimlerde "kemmiyyet", "keyfiyyet" namlarıyla iki hasiyet vardır.

Kemmiyyet – Bir ismin müfret ve cem' olmasıdır. Türkçe ism-i

Külliyât (s. 28)

cinsler bir şeyi beyan ederse ona "müfret" ve birden ziyade şeyi beyan ederse ona da "cem'" denir.

Bir ism-i müfreti cem' yapmak için ahirine Türkçe edat-ı cem' olan (lar) lafzı ilhak edilir: evler, gemiler gibi.

Şive – Son hecesi hareke-i sakile ile nihayet bulan ism-i müfretlere "ler" edat-ı cem'i' ilhak olunduğunda "lar" gibi okunmak şive-i lisân-ı Türkî muktezasındandır: kuş- kuşlar (kuşlar), taş - taşlar (taşlar), limon- limonlar (limonlar) gibi.

Alemler cem edilmezler. Fakat bir isimde olan efradı beyan etmek veya bir isimde bulunan şahıslara teşbihe meram olunursa veyahut meşhur kamelya isimleriiş'ar edilmek kastedilirse ol vakit alemler cem' edilebilirler: (Napolyonlar) –(Farabîler, İbn-i Sinalar şarkta yetişmişlerdir) - (Gol'lar, Burbon'lar) gibi.

Kelamda şiddet ve mübalağa göstermek maksut olursa yine alemler cemlenir: Sultan Mehmet, İskenderlere bile gıpta bahş olmuş bir satvet-i cihangirâneye malik idi gibi.

Bazı isimler vardır ki lafızları müfret olduğu halde cem manasını ifade eder. Böyle olan isimlere de ism-i cem denir. Sürü, ordu gibi.

Yukarıda beyan olunduğu üzere birden yukarısına cem denir. Mesela atlar denildiğinde birden yukarı ila nihaye atlar mecmu' anlaşılır. Binaen aleyh

Kavâid-i Lisânı 0smanî (s. 29)

cemin tahdidi kast olunursa ism-i cins, esma-i âdatdan biriyle birlikte getirilip asla “ler” edatı almaz. Mesela: üç limon, beş portakal, denilip üç limonlar, beş portakallar denilmez.

(Tenbih) İbarat-ı Türkîyye arasında müsta’mel Arabî ve Farisî isimleri Türkçe “ler” edatıyla cemlendirmek caizdir: (tabaklar, haneler) gibi.

Temrin

Aşağıdaki isimlerden müfret olanları cem ve cem olanları müfret yapınız.

Ekmek, sütler, şeker, kalem, kâğıtlar, bardak, saat, gemi, kayıklar, bahçe, çantalar, seccade, teşbih, çeşme, değnekler, araba.

Keyfiyyet – İsimlerin müzekker ve müennes olmasıdır. Müzekker (erkek) müennes (dişi) demektir.

Türkçe isimlerin müzekker veya müennes olduğuna dair alamet-i mahsusa yoktur. Ancak müzekker bir ismi bildirmek için ismin evveline “erkek” müennes bir ismi iş’ar için “dişi” kelimesi gelir: erkek kedi, dişi köpek gibi.

Bazı isimlerin aslında müzekkerlik veya müenneslik olduğundan bu gibi isimlerin evveline erkek veya dişi kelimeleri getirilmez: inek, tavuk- öküz, horoz gibi ki dişi inek, dişi tavuk ve keza erkek öküz, erkek horoz denilmez.

Külliyât (s. 30)

İsm-i cinsler kendilerine bazı edat ilavesiyle muhtelif manaları beyan ederler. Bu halde ber-vech-i ati isimleri teşekkül ederler.

İsm-i Mekân – Mekân bildiren yani bir şeyin yerini gösteren isimlere " ism-i mekân" denir. Bu da ya (aslî) veya (kıyasî) olur.

İsm-i mekân-ı aslî, kendine bir edat ilave olunmaksızın doğrudan mekân manası bildiren isimlerdir:

Ev, oda, tarla, ahır gibi

İsm-i mekân-ı kıyâsî, kâide ile yapılandır. Şöyle ki: hecesi hafif olan isimlere "lek" ve sakil olanlara " lak" ilhak olunursa kıyasen ism-imekân olur. Çiçeklik, limonluk gibi

"lek", "lak" lafızlarının ilhakıyla isim bir mahal irae ederse ol vakit ism-i mekân olur yoksa ism-i mekân olmayıp sair manaya delalet eder. Bu hususa ziyade dikkat lazımdır. Nitekim mezkûr edatlar ism-i adetlere ilhak olursa bir nev''i sıfat olur: yirmilik altın gibi.

İsm-i mekân-ı aslîlere zaman beyan eden isimlere ilhak olursa nisbet manasını meş'ar bir nev'i sıfat olur. Cennetlik adam, odalık cariye, kışlık kaput gibi

Eğer sıfatlara ilhak olursa mana-i masdarı ifade eder: büyüklük, küçüklük gibi.

Masdar-ı aslilerîn edatını " ak" lafzına tebdil ile dahi ism-i mekân

yapılabilirse de bu suret muttarid olarak her masdardan yapılamayıp bazı masdarlara mahsustur.

Yatmak	Yatak
Batmak	Batak
Oturmak	Oturak
Konmak	Konak
Durmak	Durak

gibi.

İsm-i mekân, gerek asli ve gerek kıyâsî olsun "ler" ile cemlenir.

<table>
<tr><th>İsim</th><th>Edat-ı Mekân</th><th rowspan="5">Müfret</th><th colspan="2">İsm-İ Mekân</th><th rowspan="5">Cem</th></tr>
<tr><td>Diken</td><td>lik</td><td>Dikenlik</td><td>Dikenlikler</td></tr>
<tr><td>Kömür</td><td>lük</td><td>Kömürlük</td><td>Kömürlükler</td></tr>
<tr><td>Çalı</td><td>lık</td><td>Çalılık</td><td>Çalılıklar</td></tr>
<tr><td>Odun</td><td>luk</td><td>Odunluk</td><td>Odunluklar</td></tr>
</table>

Kuş isimleri olan (keklik, çulluk) gibi kelimelerin ahirindeki "lek, lak" nefs-i kelimeden olduğu için bunlar ism-i mekân olmaz. İşbu ism-i mekân edatı olan (lek, lak) kelimeleri ekseriyetle kesret ifade ederler: çalılık, taşlık gibi ki çalısı ve taşı çok yer demektir. Bazen kesret manasını mutazammın olmaz: kavukluk gibi.

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden ism-i cins olanları "ism-i mekân" ve ism-i mekân olanları ism-i cins yapınız

taş, ağaç, limonluk, kaya, meşelik, ormanlık, çimen, bağlık, hurma, tuzluk, biber, odunluk, pürnar, portakallık, çiçek, defne, kum, pabuç.

Sual – Müfret neye derler? Cem neye derler? Türkçe isimler nasıl cem yapılır? İsm-i mekân neye derler? Kaç kısımdır? Bir ismi ism-i mekân yapmak için kâide nedir?

İsm-i Tasgir – Tasgir küçültmek demektir. Bu isme de medlulünün küçüklüğünü bildirdiği için "ism-i tasgir" denir. Türkçe ism-i tasgir, ismin ahirine (cek, ceğiz- cak, cağız) edatlarının ilavesiyle yapılır. Şu kadar ki (cek, ceğiz) son hecesi hafif ve (cak, cağız) sakil olan isimlere ilhak olur.

İsim – dere, köy, oda, kuş

İsm-i Tasgir – derecik, köyceğiz, odacık, kuşcağız gibi

Bir heceli olan isimlere ekseriya "ceğiz, cağız" ilhak edilir: evceğiz, yerceğiz, kuşcağız, otcağız gibi.

İki ve ikiden ziyade heceyi havi olan isimlere (cek, ceğiz, cak, cağız) den her biri ilhak edilebilir. " kalemcik, kitapçık" denildiği gibi "kalemceğiz - kitapcağız" dahi denilir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 33)

Lisâna hangisi hoş gelirse o tercih olunur. Mesela: yemekçik - bardakcık demekten “yemekceğiz – bardakcağız” demek lisâna daha hoş ve tatlı geldiğinden elbette tecih olunur.

İki sakin ile nihayet bulan kelimelere “ cek” ve “cak” ilhakı pek ziyade sakil olması cihetiyle bu gibi kelimâta yalnız “ceğiz” , “cağız” ilhakı lazımdır. Mesela “firenk”, “genç” kelimelerinin tasgirinde “firenkcik”, “ gençcik” demekten ziyade (frenkceğiz, gençceğiz) demek selikaya daha ziyade müsaittir.

(Kaide) “cek”, “cak” ilhak olunan kelimenin ahirinde gaf veya kâf bulunursa işbu gaf ve kâf hazf ve iskat edilir: (döşek- döşecik), (eşek- eşeçik), (kulak- kulaçık), (dudak – dudacık) gibi.

Edat-ı tasgir olan “cek” ile “cak” bazı sıfatların ahirine ilave olunarak edat-ı mübalağa olur. “körpecik – kısacık “ gibi ki pek körpe, pek kısa demek olur.

Bazı sıfatların ahirlerine ilhaklarında sıfatların ahiri tahrik edilir: “azacık –azıcık – daracık “ gibi.

Büyük, küçük sıfatlarına ilhakında cimlerin kesresi fethaya tebdil olunur: büyücek – küçücük gibi. Fakat yüksecik, büyücek gibi sıfatlarda mezkûr edatlar mübalağa değil, edat-ı taklildir. Zira “yüksecik” yüksekçe “büyücek” büyükçe demektir. Velhâsıl bunlar sıfata suret-i muttaridede ilhak edilemediği cihetle semâîdirler.

(İhtar) – (Gerek mübalağa ve gerekse taklil makamında asla “ceğiz- cağız” isti’mal olunmaz.)

Külliyât (s. 34)

Lisân-ı Osmaniyede müsta'mel Arabî ve Farisî isimleri kaide-i Türkîyye üzere tasgir ve ibare-i Türkîyye arasında isti'mal etmek caizdir: dükkâncık, hanecik gibi.

Kaide-i Türkîyye üzere yapılan ism-i tasgirler umumiyetle "ler" ile cemlenir: derecikler, odacıklar, köyceğizler, kuşcağızlar, hanecikler, dükkâncıklar gibi.

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden isim olanları, ism-i tasgir ve ism-i tasgir olanları dahi isim yapınız:

Testi, tepsicik, yer, ovacık, adem, kuzu, oğlancık, baş, diz, dudacık, dolap, kayacık, kulak, bardak, yatak, elma, bebek, kaz, bel.

Sual – İsm-i tasgir neye derler? Bir heceli isimler nasıl ism-i tasgir yapılır? Birden ziyade heceli isimler nasıl tasgir yapılır? İsm-i tasgirler ne vecihle cem kılınır? Ahirinde gaf veya kâf olan isimlerin tasgiri nasıl olur?

İsm-i Alet – Bir işin icrasına vasıta olan şeyi bildiren isimdir. İsm-i alet, asli ve kıyâsî olmak üzere iki kısımdır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 35)

Aslî: Doğrudan doğruya bir alete delalet eden isimdir: balta, bıçak gibi.

Kıyasî: Edavat ianesiyle fiillerden yapılanlardır. Şöyle ki: madde-i fiillere (ke, ka, gı, gu, kı, gı, gu, geç, aç) ilhak edilirse bu suret her maddede cari olmadığından bunun teşkili de semâîdir.

Madde-İ Fiil	**İsm-İ Alet**
Ele	Elek
Küre	Kürek
Tara	Tarak
Kes	Keski
Süz	Süzgü
Sür	Sürgü
Bas	Baskı
Sar	Sargı
Bur	Burgu
Kıs	Kısaç
Süz	Süzgeç… gibi

Bunlar dahi diğer isimler gibi "ler" ile cemlenir: süzgüler, burgular gibi

Külliyât (s. 36)

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden ism-i alet olanları gösteriniz. İsm-i alet olmayanları dahi ism- alet yapınız.

Anahtar, çapa, basmak, elemek, kasmak, sargı, süzmek, çuvaldız, keski, çalmak, ızgara, burmak

Sual – İsm-i alet neye derler? İsm-i alet kaç kısımdır? Kıyasen ism-i alet nasıl yapılır?

***

İsm-i Mensub – Aşağıdaki sıfat-ı kıyâsîye bahsinde zikr ve beyan olunacaktır.

Ahval-i Esma

İsimler başlıca dört hal üzere bulunur. O, dört hal dahi (mücerred, mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzâfun ileyh) halidir. (*)

(*) Ahval-i mezkûre bahs-i mahsusunda enva-i sairesiyle birlikte mufassalan beyan edilecek ise de sarfın bazı bahislerini eklemeye medar olmak üzere yalnız bu dört halin burada zikir ve beyanına lüzum görülmüştür.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 37)

Mücerred – Kendisine bir şey ilave olunmayarak hey'et-i asliyesiyle kullanılan isimdir: ev, ekmek, bardak gibi.

Mef'ûlün bih – Mücerredin ahiri hareke-i harfiye ile meksur kılınan isimdir ki bu halde mücerredin ahirine bir "ye" iktiza eder: evi, ekmeği, bardağı gibi.

Mef'ûlün ileyh – Mücerredin ahiri hareke-i harfiye ile meftuh kılınan isimdir ki bu surette mücerredin ahirine bir " e, ye" ilavesi icap eder. Eve, ekmeğe, bardağa gibi

Muzafun ileyh - Mücerredin ahiri hareke-i resmiye ile meksur kılındıktan sonra sakin bir "kâf" kâf-i nuni (*) ilhak olunan isimdir: evin, ekmeğin, bardağın gibi.

Temrin

Aşağıdaki ibarede (mücerred, mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzafun ileyh) halinde bulunan kelimeleri ayırınız.

İnsan küçük iken mektebe gider, derse çalışır, okur, yazar ise âlim olur. İnsan âlim olursa onu herkes sever. Herkesin sevdiği adam aziz olur.

Okumayanı, yazmayanı cahil diye kimse sevmez, itibar

(*) mezkûr kâf eskiden beri sağır kâf denilmekle meşhurdur.

etmez. Çocuklar! Siz de mektebinize güzelce gidiniz. Dersinizi okuyunuz, yazınızı yazınız ki büyüdüğünüz vakit size de âlimdir diye herkes itibar etsin.

Temrin-i diğer

Aşağıdaki isimlerin dört halini yazınız.

Baş, el, taş, bakır, odun, demir, kömür, kurşun, ateş, yağmur, deniz, duman, sepet, armut, raf, fes, gömlek, çorap, diz

Sual – İsimler kaç hal üzere bulunur? Bulunduğu hallerin isimleri nedir? Bir ism-i mücerred, nasıl mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzafun ileyh yapılır? Bunlara misal yazınız.

Kavâid-i Mühimme

(Kaide) Ahiri harekeli olan yani hurûf-ı imla olan (vav, ye, elif, he) harflerinden biriyle nihayet bulan mücerred isimlerin mef'ûlün bih, …ileyh, hallerinde ahirlerine ilave olunacak (ye, he) den evvel bir "ye" ve muzafun ileyh hallerinde de (sağır nun) den evvel bir "nun" ziyade edilir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 39)

Misal:

Mücerred	Kapı	Tepsi	Elma	Dere
Mef'ûlün Bih	Kapıyı	Tepsiyi	Elmayı	Dereyi
Mef'ûlün İleyh	Kapıya	Tepsiye	Elmaya	Dereye
Muzafun İleyh	Kapının	Tepsinin	Elmanın	Derenin… Gibi

(Su) lafzının muzafun ileyhinde "sunun" denilmeyip şazz olarak "suyun" denir.

Eğer ismin ahirinde olan (vav, ye, elif, he) hurûf-ı imladan olmayıp asıl kelimeden cüz olursa ol zaman mef'ûl ve muzafun ileyh hallerinde "ye, nun" ziyade edilmez.

Misal:

Mücerred	Mef'ûlün bih	Mef'ûlün ileyh	Muzafun ileyh
Ev	Evi	Eve	Evin
Köy	Köyü	Köye	Köyün

gibi

(Kaide) – Birden ziyade heceyi havi olan kelimelerin ahirlerindeki sakin gaflar harekelendiğinde "ğayn" a tebdil olunur.

Misal:

Mücerred	Irmak	Oluk	Ayak
Mef'ûlün Bih	Irmağı	Oluğu	Ayağı
Mef'ûlün İleyh	Irmağa	Oluğa	Ayağa
Muzafun İleyh	Irmağın	Oluğun	Ayağın

gibi

Külliyât (s. 40)

(İhtar) Bu kaide ancak Türkü'lasl olan kelimâta mahsustur. Arabî ve Farisî veya ecnebi isimlerde bu tebeddülat vuku'a gelmez.

Eğer kelime bir heceli olursa ol vakit gaf "gayn" a tahvil olunmaz.

Misal:

Mücerred	Ok	Tok
Mef'ûlün Bih	Oku	Toku
Mef'ûlün İleyh	Oka	Toka
Muzafun İleyh	Okun	Tokun

gibi (*)

(Kaide) – Birden ziyade heceyi havi kelimelerin nihayetlerinde bulunan sakin kâf-i Arabîler (**) harekelendiğinde (kâf) kâf-i Farisîye tebdil olunur.

(Kaide) – Birden ziyade heceyi havi olan isimlerin ahirindeki sakin (çe) harfi harekelendikde"ce" harfine tebdil olunur.

(*) Çok, yok kelimeleri müstesnadır.

(**) Kitap lafzındaki kâf gibi sada veren kâflar: ekmek.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 41)

Misal:

Mücerred	Mef'ûlün Bih	Mef'ûlün İleyh	Muzafun İleyh
Gömlek	Gömleği	Gömleğe	Gömleğin
Çömlek	Çömleği	Çömleğe	Çömleğin
Topaç	Topacı	Topaca	Topacın
Kireç	Kireci	Kirece	Kirecin

Eğer isim bir heceli olursa mezkûr kâf ve çim (kâf, ce) ye tebdil olunmayıp hali üzere kalır.

Misal:

Kök (*)	Kökü	Köke	Kökün
Türk	Türkü	Türke	Türkün
Üç	Üçü	Üçe	Üçün
Suç	Suçu	Suça	Suçun

Temrin

Aşağıdaki isimlerin dört halini ayrı ayrı yazınız.

Ova, toprak, kaya, kıyı, yelek, keşkek, çorba, kayış, tepe, dalga, koy, çay, uyku, kuyu, testi, dere, gölge, deri, bilek, dirsek, kulak, boy

(*) Ağaç kökü

Külliyât (s. 42)

---

soy, halı, ütü, örtü, kedi, köpek, gemi, koku, köle.

Esma-i Arabîye

Lisânı-ı 0smanîde ekseriyetle müsta'mel olan esma-i Arabîye "aslî " ve "zü-ziyade" olmak üzere iki kısımdan ibaret olarak her biri muhtelif vezinlerde gelir.

Esma-i Asliyye – Esma-i asliyye cemi' hurûf-ı asl olan isimlerdir. Bunlar da: üç, dört veya beş harfli olurlar ki her birerlerinin vezinleri ber-vech-i ati gösterilmiştir:

Sülasî Yani Üç Harfli Olan İsm-İ Aslîlerin Evzanı	Şems	Kamer	Ketf	Ricl	İneb	Racül
	İbil	Gufl	Lüğaz	Üzün		

Rubaî Yani Üç Harfli Olan İsm-İ Aslîlerin Evzanı	Dört	Defter	Dirhem	Zebric	Zuhruf	Gımatr
	Tuhlib	Gulebit				

Humasî Yani Üç Harfli Olan İsm-İ Aslîlerin Evzanı	Sefercel	Hacmeriş	Huzağbil	İszabil

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 43)

Zü-ziyade – Kendisine şu (sin, hemze, lam, te, mim, vav, nun, ye, he, elif) on harften bazı harf ziyade kılınandır: (cevher, sehab, ikram, tekrim, istifham) da olduğu gibi. Zira bunların asılları (cehr, sehab, kerem, fehm) maddeleri olup bunlara sırasıyla (vav, elif, hemze elif, te ye, hemze, se, te, elif) harfleri ziyade kılınmıştır.

Zü-ziyade isimleri kamusdan bulmak ve manasına vakıf olmak mutlaka onların asıllarını bilmeye mütevakkıftır. Zira kitab-ı mu'tebere-i lügat kaide-i iştikaka riayetle tertip ve tanzim olunduğundan elfaz-ı müfretenin cümlesi mevadd-ı asliyye itibariyle Hurûf-ı hece tertipi üzere mürettebdir. Şöyle ki: elfazın mevadd-ı asliyyesinin birinci harfiyle nihayetki harfine riayet olunup zaid olan harfler nazar-ı itibara alınmamıştır. Bu iki harften nihayetki harf "bâb" ve evvelki harf "fasl" itibar olunmuş ve her bâb hurûf-ı hece adetince fasıllara taksim edilmiştir.

Mesela: yukardaki misallerden "cevher" kelimesini kamusta bulmak için mezkûr kelimenin aslı olan cehr kelimesini taharri etmeli bunu bulmak için de (asl-ı mezkûrenin nihayeti "ra" ve evveli "cim" olduğundan) ra bâbının cim faslına ve keza "ikram" ve "tekrim" kelimelerini bulmak için mim bâbının kâf faslına müracaat etmelidir.

&

Arabî ism-i cinsleri ile alemleri Türkçede müsta'meldir. Şu kadar ki esma-i Arabîye ibare-i Türkîyye arasında isti'mal olunduğu vakit asla i'rab muteber değildir. Daima vakf halinde telaffuz

olunur. Fakat (nahv kısmında görüleceği üzere) muzaf ve mevsuf oldukları zaman kesr ile okunur. Fazilet-i insan, tıfl-ı âkil gibi. Kezalik tenvin dahi muteber değildir. Lakin kendilerine edevat-ı Arabîye dâhil olduğunda veya bir terkib-i Arabîyede bulunduklarında veyahut hal, temeyyüz vaki olduklarında tenvin ve harf-i tarif ile isti'mal olunurlar: ankasdin, limaslahatin, salimen geldim, sinnen büyüktür, darü'l ta'lim, vechen minel veçhe gibi.

&

Kemmiyet-i Esma-i Arabîye

Lisânı-ı 0smanîde müsta'mel olan esma-i Arabîye Türkçe "ler" edatıyla cemlenir ki ibare-i Türkîyye meyanında kullanıldığı esma-i Türkîyye bahsinde beyan olunmuş idi. Bazen dahi esma-i Arabiyye kaide-i Farsiyye üzere cemlenerek isti'mal olunur. Zâbit. (zâbitân) - müşir (müşirân) gibi.

Türkçede bire müfret birden yukarısına cem denirse de Arabîde ikiyi bildirmek için ayrıca bir de (tesniye) sigası vardır.

Esma-i Arabîyenin kaide-i Arabîye üzere yapılan tesniye cem sigaları lisân-ı Osmanîde kesretle müsta'meldir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 45)

Tesniye

Arabîde ism-i müfretlerin ahirine ma-kable'l meftuh "en" yahut "ye nun" getirilerek tesniye yapılır. Fakat "ye nun" ile yapılan tesniye lisân-ı Osmanîde çok kullanılır: sülüs = selesen, selâsîn – harem = harameyn –muhterem = muhteremeyn gibi.

Ahirlerinde he suretinde na'i te'nis bulunan isimlerin tesniyelerinde ta'nın noktaları iade kılınır. Sene, seneteyn – şifa, şefeteyn gibi.

Temrin

Aşağıdaki Arabî isimlerden kavis içinde olanları birinci ve diğerlerini ikinci kaideye tatbikan tesniye yapınız.

Sepet, sath, (sülüs) kavs, katr, hat, adet, rek'at, ıyd, harem, fetha, kesre, şu'be, (zıddı) cemaat, zaviye, mezbûre, merkûme, sene

Cem

Arabîde "cem-i salim" "cem-i mükesser" namıyla iki türlü cem' vardır.

Cem-i Salim – Müfretinin sigası bozulmaksızın yapılan cem'dir ki ya müzekker ya müennes olur.

Külliyât (s. 46)

Cem-i Müzekker-i Salim – Zevi'lukulden olan müzekker isimlerin sıfat nev''iyle alemlerine mahsusdur. Fakat alemlerin cem-i müzekker salimi Osmanlıcada müsta'mel değildir.

Müfretin ahirine makablel mazmum "vav, nun" veya makablel meksur "ye, nun" getirilirse cem-i müzekker salim olur: müsellim (müslimûn, müslimiyn) muallim (muallimûn, muallimiyn) me'mur (me'murûn, me'muriyn) gibi.

Zevi'lukulün sıfat nev''inde olmayan isimler cem-i müzekker salim sigasıyla cem yapılamazlar. Fakat sene, âlim, arz gibi bazı isimler zevi'lukulün sıfat nev''inden olmadıkları halde (senûn, seniyn – âlimûn, âlimiyn – arazûn, araziyn) suretiyle cemlenmiş ise de bunlar şazz kabilindendir.

(İhtar) "ye, nun" ile yapılan cem-i müzekker salimler "vav, nun" ile yapılanlardan ziyade lisânımızda müsta'mel olduğu gibi bu suret selikamıza pek mülayim bulunduğundan bunun suret-i ahire tercihi iltizam olunmalıdır.

Cem-i Müennes-i Salim – Müennes isimlerin tâ-i te'nisi hazf olunduktan sonra ahirine "ât" getirilerek yapılan cemdir: talebe (talebât) , muharrir (muharrirât) , mucize (mucizât) gibi.

Ahirinde tâ-i te'nisten evvel elif bulunan isimlerin cem'inde elif

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 47)

vav'a kalb olunur: zat (zevat) , edat (edevat) salat (salavat) gibi.

Fe'le vezninde olan isimlerin cem-i müennes-i salimleri sükûnun fethaya tebdiliyle "fealat" suretinde gelir: cebhe (cebehat), vahdet (vahedat) gibi. Eğer vezn-i mezkûrede olan kelimenin ortası vav yahut ya olursa cem'inde sükûn fethaya tebdil olunmaz: avret (avrat) sayha (sayhât) gibi.

Fi'le, vezninde olan isimlerin cem-i müennes-i salimi "fi'lat, fiâlat, fiilât" suretinde olarak üç türlü gelmek caizdir. Hizmet (hidmât, hidamât, hidimât) hilye (hılyât, hıleyât, hıliyât) gibi.

Fu'le, vezninde olan isimlerin cem-i müennes-i salimi "fu'lât, fualât, fuulât" vezninde olarak olarak üç vecihle gelmek caizdir. " hücre" nin cem'inde (hücrât, hücerât, hucürât) ve "hatve (*) " nin cem'inde hatvât, hatavât, hutuvât) denilebilir. Fakat lisân-ı Osmanîde mezkûr iki veznin suver-i sülasesinde hangisi şayi' ise o kullanılır. Nitekim "hidmetün" in cem'inde "hıdemât" müsta'meldir.

Temrin

Aşağıdaki kelimelerin cem-i müzekker-i salimini yazınız.

(*) Hatve: Ha'nın damme ve fethayla muteber ise de lisân-ı Osmanîde ha'nın fethayla kabul olunarak isti'mal olunana gelmektedir.

Külliyât (s. 48)

Seyyah, hâzır, müahede, muasır, me'mur, med'uv, mütegaddim, mütebahhir, mevruh, mütekaid

Sual – Arabîde cem-i salim nasıl cemdir? Cem-i müzekker-i salim kimlere mahsusdur? Cem-i müzekker-i salim nasıl yapılır? ? Cem-i müennes-i salim nasıl yapılır? Ahirinde ta-i te'nisten evvel elif bulunan isimlerin cem-i müennes-i saliminde ne olur? "fa'le" vezninde olan isimlerin ceminde ne tebeddülat vukua gelir? "Fi'le" ve "fu'le" veznindeki isimlerin cem-i müennes saliminde kaç suret vardır?

Cem-i Mükesser – Müfretinin sigası bozularak hâsıl olan cemdir: racül (rical) ketebe (kitap) gibi.

Her ism-i müfretin birkaç cem-i mükessiri bulunabilip bunların da bir takımı üçten ona kadar ve bir takımı da ondan yukarısına delalet eder. Mesela: on kadar kılıca "asyaf" ve ondan yukarısına "suyûf" denir. Bu cihetle cem-i mükesser iki kısma ayrılıp üçten ona kadar delalet edenlere "cem-i kıllet" ve ondan ziyade delalet edenlere "cem-i kesret" denir.

Cem-i kılletin vezinleri (ef'ul, ef'âl, ef'ile, fi'le) dir. Cem-i mükesserlerin vezinleri pek çok olarak lügat kitaplarına müracaatla bilineceğinden burada meşhur olanları zikr ve beyan olunur. Şöyle ki:

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 49)

1 – (füale) - Bu vezin, “fu’le” vezninde olan müfretlerle ism-i tafdilin müennesinin ceminde muttariddir: rütbe (retebe), evla (uvel), kübra (küber) gibi. (*)

2 – (fiale) - Fi’le veznindeki müfretlerin cem’i vezn-i mezkûr üzere gelir: hikmet (hüküm), nimet (neam) gibi.

3 - (feale) – Fâil vezninde olan sıfatların cem’i vezn-i mezkûr üzere gelir: cahil (cehela) kâtib (ketebe) gibi.

Eğer kelimenin ahirinde vav yahut ya olursa ol vakit cem’i “füâtün” şeklinde olur: kadı (kudâtün) gibi.

4 – (feâlâ) – Nakıstan olan “feile” vezninin cemlerinde mutttarid olur ki bunların müfretleri müşedded bulunur: raiyet (reâyâ) kazıye (kazâyâ), atiyye (atâyâ) gibi.

5 – (fealâ) – Afat ve mekârih ifade eden (feil) veznindeki kelimâtın cem’i vezn-i mezkûr üzere gelir: şetite (**) (şetta) mariz (merdâ)

4

(*) Feale vezninde olan bazı kelimeler dahi mezkûr vezninde cemlenir. Devlet – düvel gibi

(**) Şetite: Dağınık, ayrı ayrı

Külliyât (s. 50)

---

6 – (fualâ) – Bu vezin, ahirinde vav, ya bulunmayan ve müşedded olmayan “ feîl” vezninin cem’inde muttariddir: sefir (süferâ), hakîm (hükemâ) zarif (zürefâ), şerif (şürefâ) gibi “fa’il” vezninde olan bazı kelimelerin cemi dahi vezn-i mezkûr üzere gelir: salih (sülehâ), şair (şuarâ) gibi.

Eğer “feil” vezninde olan sıfatların ahirinde vav veyahut ya bulunur veya muzaf olursa ol vakit cemi ef’ila vezninde gelir: ganî (ağniya), zeki (ezkiya), habib (ehibba), tabib (etibba) gibi.

7 – (füa’il) – Ahirinde vav, ya olmayan feîle vezninin ve üçüncü harfi harfi med olan müennes isimlerin ceminde muttaridddir: umame (umaim) risale (resail) sahife (sahaif) gibi.

8 – (efaile) – (fa’al, fiale, fuâl) suretinde olan müfretlerin cemi ekseriyetle vezn-i mezkûr üzere gelir: zaman (ezmine), misal (emsile), sual (es’ile) gibi.

Bazen (fü’ul, fü’lân) vezni üzere cemlenir: kitab (kütüb), gulam (gılamân) gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmanî (s. 51)

---

9 – (efa'il) – (ef'al, ef'ale) vezninde olan kelimelerin cemi vezn-i mezkûr üzere gelir: esba' (esabi') efdal (efâzıl) enmele (enamil) ermele (eramil) gibi.

10 - (efâîl) – (üf'ul, if'îl, üf'ûle) vezninde olan müfretler vezn-i mezkûr üzere cemlenir: üslub (esalib), iklim (ekalim) , üsture (esatir) ürcufe (eracif) gibi.

Osmanlıcada (eramil, enamil, esatir eracif) cemlerinin müfretleri müsta'mel değildir.

11 – (fevâil) – (fev'al, fev'ale, fa'al, fâ'ile) vezniyle sıfat olmayan "fa'il" vezninin ceminde muttariddir: kevkeb (kevakib), süm'a (sevami), âlem (avâlim), fâide (fevâid) , nahiye (nevâhi) cânib (cevânib) gibi.

(İhtar) Esma-i Arabîye usul-u Arabîye üzere cemlendikden sonra be-tekrar Türkçe "ler" veyahut Farisî edat-ı cem'î olan "an" ilavesiyle cem yapılmak caiz olmaz. Mesela: kitap ve şecer kelimeleri kütüb ve eşcar suretinde Arapça cemlendiknden sonra be-tekrar kaide-i Türkîyye ve Farsiyye üzere cemlenerek kütübler, eşcarlar – kütübân, eşcarân denilmek caiz olamaz.

Külliyât (s. 52)

Fakat bazı esma-i Arabîyenin cem'i, cem'i aksa (*) sigasıyla be-tekrar cemlenir ki bu gibilere " cem'ul cem' " denir.

Müfret	Yed	Kavl	İsim
Cem	Eydi	Akval	Esma
Cem'ül Cem	Eyâdi	Ekâvil	Esâmi

gibi

Arabîde bazı cem-i iktizanın cem-i müennes-i salim sigasıyla cemlendiği vardır. Fahri kâinat aleyhi ekmelüttahiyyât efendimizin (engin savahibat-ı Yusuf) kavl-i şerifinde ki savahibat gibi. Binanaleyh lisânımızda galat olduğu şayi olan mesarifat, levazımat gibi lafızların galat olmadığı tezahür etmiş olur.

Temrin

Aşağıdaki kelimâtın cem-i mükesserlerini yazınız.

Rütbe, zulmet, kubbe, kıymet, himmet, firkat, illet, tâlib, sâkin, beriyye, hatiyat, seciyye, vekil, vezir, habib, veli, vâsi, cevab, mizac, ekmel, cevher, şaibe, lazıme, kafiye

Sual – Cem-i mükesserr nasıl cemdir? Cem-i mükesser kaç kısımdır

(*) Evvelki harf-i meftuh üçüncü harfi elif olup ondan sonra iki veya üç harf bulunan her cem sıgasına "cemü'l aksa"veya "siga-i müntehiyyü'l cemu"

beyan ediniz? “cem-i kıllet” in vezni kaçtır? Cem-i kesretin meşhur olan vezinleri hangileridir? Cemü’l aksa ve cemü’lcem hangi cemlere denir.

Keyfiyyet-i Esma-i Arabiyye

Arapçada erkek için isti’mal olunan isimler başka dişi için isti’mal olunan isimler başkadır. Müenneslerde alamet-i te’nis bulunup müzekkerler alameti te’nisten hali olur. Alamet-i te’nis üçtür. Ta’i merbute, elif-i memdûde, elif-i maksûredir.

Müenneslerde işbu üç alametten biri bulunur: hikmet, fetva, sahra gibi.

Müennes: “hakiki” ve “gayr-i hakiki” olmak üzere iki kısımdır.

Müennes-i Hakiki - Kendi cinslerinden erkekleri olan müenneslerdir: Zeynep, ümeratün, nâka gibi.

Müennesi Gayr-i Hakiki – Kendi cinslerinden erkekleri olmayan müenneslerdir: rahmet, cennet, hizmet gibi.

“müennes-i gayri hakiki” lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımdır.

Külliyât (s. 54)

Müennes-i Lafzi – Ahirinde alamet-i te'nisten biri bulunan isimdir: ahiret, dava, sahra gibi.

Müennes-i Manevî - Alameti te'nisten hali olup müennes itibar olunan isimlerdir: nefs, arz, şems gibi.

Alamet-i te'nisten olan ta'i merbuta ki (*) buna "ta'i te'nis" dahi derler. Müenneslerde daima zaiddir. Binaenaleyh kelimenin ahirindeki ta'nın "ta'i te'nis"olup olmadığını anlamak için mezkûr ta'nın hızfı kifayet eder. Eğer ba'de'l hızf kelimenin mana-i asliyesi baki kalırsa ta'i te'nis olduğu ve illa ta'i te'nis olmayıp nefs kelimeden bulunduğu müsteban olur: zulmet, rahmet, hizmet kelimelerinde olduğu gibi.

Ta'i te'nis Osmanlıca iki türlü isti'mal olunur. Ya noktaları hazf olunarak he-i resmiye suretinde veya ta-i mebsuta hey'etinde yazılır: ibare, hâtime, maslahat, mülakat, mükâfat gibi.

(Kaide) Ta'sı mebsut yazılan müennes kelimeler kaide-i Arabiyye üzere muzaf olduklarında veya harf-i tarif olduklarında veyahut tenvini kabul ettiklerinde "ta" behemehâl aslına rücu' eder yani ta'i kürd suretinde yazılır: hatimetü'l kitap, lieceli'l mülakat, limaslahatin, merhameten, mükâfaten gibi.

(İhtar) Ta'i mebsuta suretinde yazılan bazı ta'lar nefs kelimeden ma'dud olur. Bu surette onlar ta' i te'nis addedilmez. Ve muzaf

---

(*) Şu "te (başta), te (sonda)" şeklinde olan ta'lara ta-i merbuta ve ta'i kürd ve şu "te" hey'etinde olan ta'lar "tâ'i mebsuta" veyahut "tâ-i tavîl" denir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 55)

hallerinde, tenvin ve harf-i tarifi kabullerinde ta'i kürd suretini ahz edemeyip mebsuta hey'etinde kalırlar: sepet, ispat, vakt, iltifat, bi'lesbat, vakten, mevkuten, iltifaten gibi.

Alamet-i te'nisden olan elif-i memdûde (*) kelimenin hurûf-ı asliyesine ziyade kılınan ve kelimenin ahirinde bulunan elifdir ki kendinden sonra daima hemze bulunur: sahra, beyda, şuara, evliya gibi.

(Sema, rida, gıda) gibi bazı kelimelerin ahirindeki elif-i memdûdeler zaid ve hemzeler asıl olduğundan müennes değildir. Zira semanın (sema) aslı ve ridanın aslı "rida" gıdanın aslı "gıda" olup hemzeler vav'dan ve ya'dan münkalibtir.

Elif-i memdûde ile müennes olan isimler Osmanlıcada pek az kullanılır. Ve kullanılanlar dahi hemzesiz olarak kullanılır "sahra" tarzında kullanılır.

Elif-i maksûre, kelimenim ahirinde zaid olan ve "ye" şeklinde yazılıp elif okunan, eliftir: dava, fetva gibi.

Bazen elif-i maksûreler nefs kelimeden olmasıyla alamet-i te'nis olmaz: mana, mersa gibi.

Eğer kelimenin ahirinde "ye" olursa ol zaman alamet-i

(*) gerek maksura olsun gerek memdûde olsun te'nis için olan elif'e "elif-i te'nis" dahi denir.

Külliyât (s. 56)

te'nis olan elif-i maksûre "elif" şeklinde resmolunur. "edna" nın müennesinde dünya ve "âlâ" nın müennesinde âliye yazıldığı gibi. Elif-i maksûre ile müennes olan Arabî isimlerden Osmanlıcada kullanılanlar altı yedi kelimeden (*) ibaret olarak heman mahdut gibidir.

(Kaide) Gerek aslî olsun gerek alamet-i te'nis olsun ahirinde elif-i maksûre bulunan isimlere edevat-ı Türkîyyeden biri ilhak olursa elif-i maksûre (elif) şeklinde resmolunur: davalar, davayı, davadan, manalar, manayı, manadan gibi.

Müennes-i manevî beş nev'dir:

1 - Mısır ve Mudar gibi büyük şehir isimleriyle kabile isimleri.

2 - Zeynep, Gülsüm, Hind gibi ta'sız olan kadın isimleri.

3 - Cem-i müzekker-i salimden maada olan cemler: resâil, kevâkib gibi.

4 - Elif, ba, ta… ilh gibi hurûf-ı hece isimleri.

5 - Ta'ları mukadder olarak kitab-ı lügatte müennes (**)itibar olunan isimlerdir ki bunlara " müennes-i semâî" dahi ıtlak

(*) Fetva, dava, şura, hünsa, ünsa gibi

(**) Bunlar müennesat-ı gayr-i hakikiyedendir

ederler. Bunlar bir kaide tahtında olmadıklarından bilinmesi işitip bellemeye ve kütüb-ü lügate müracaata mevkuftur.

Müennes-i semâî ber-vech-i ati altmış kadar isimden ibaret olup bunlardan bazıları lisân-ı Osmanîde kullanılır. Müennesat-ı mezkûreden bir kısmı daima müennes itibar olunup bir kısmının da tezkir ve te'nisi caiz olur.

Daima Müennes İtibar Olunan İsimler

İzin, arz, esba, ef'i, be'r, sa'leb, cahim, cehennem, dar, derea, delv, zerea', zeheb, rical, rih, sak, serabil, seir, arab, şems, şimal, asa, ankebut, ayn, gul, fahz, firdevs, kadem, kef, nefs, yed, yemin, erneb, dab, akreb, azd, fe's, fers, kavs, ke's, kebed, ketif, milh, ne'al, nar

&

Bazen Müzekker ve Bazen Müennes İtibar Olunan İsimler

Sema, lisân, kaza, ank, tarîk, sebil, sekin, silah, misk, hal, nahl, felek

Sual – Arapçada alamet-i te'nis kaçtır? Müennes-i hakikîyi ve gayri hakikîyi tarif ediniz? Müennes-i lafzî hangi kelimelerdir? Ta'i te'nisler lisân-ı Osmanîde kaç türlü yazılır? Ta'i te'nis ile ta'i aslî nasıl tefrik edilir? Ahirinde elif-i maksûre olan Arabî isimlere edevat-ı Türkîyye ilhak olursa ne tebeddülat vukua gelir? Müennes-i manevî kaçtır? Müennes-i semâî hangi isimlerdir?

Külliyât (s. 58)

İsm-i Mekân – İsm-i Zaman – Arabî ism-i mekân ve zamanları kesiran Osmanlıcada müsta'meldir. İsm-i mekân ile ism-i zaman, aslı üç harfli olan maddeden (mef'al, mef'il, mef'ale, mef'ile) vezni üzere gelir. (*): matbah, meclis, matbaa, menzilet gibi.

Zikrolunan vezinlerde ism-i mekân ile ism-i zaman müşterektir. Eğer mekân manası kast olunursa fiilin vuku bulduğu zamana delalet eder. Mesela: (mevlid-i nebî "sallallahu aleyhi vesellem" falan gecedir) denildiğinde "mevlid" kelimesi ism-i zaman ve (falanın mevlidi Edirne'dir) denildiğinde ism-i mekân olur.

Salif-üz zikr dört vezin, maddenin hurûf-ı asliyesine göre bi'lkaide tebdil eder. Şöyle ki: Ortasında "ye" olan maddelerin ism-i mekân vezni (mefâl – mefîl) veznini ahz eder: ziver (ziyaret) = mezar, seyr = mesir, beyt= mebit, bey' = mebiy'. (**) gibi.

(*) Fii'l-i muzarinin ortası meftuh veya mazmum olan maddelerden "mef'al, mef'ale" ve meksur olanlardan "mef'îl, mef'ile" vezni üzere geldiği sarf-ı Arabî okuyanlara hafî değildir.

(**) Mebi' gibilerde ya'nın harekesi ma-kabline nakil olunarak mebi'a denilmez zira nakl-i halinde lafzen ism-i mef'ule mültebis olacağından harekesi ibka edilerek (mebi'a) denilir

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 59)

Ortasında “vav” olan maddelerden yalnız (mefal) vezni üzere gelir: kevn = mekân, kavl = mekal gibi.

Ahirinde “vav – ye “ olan maddelerden (meflâ) vezni üzere gelir: lehiv = melha, şetv= meşta, cer (cereyan) = mecra gibi.

Ahiri teşdidli olan maddelerden (mefelle) vezni üzere gelir: karar = makarr, firar = meferr, halle = mahalle gibi.

Arabî ism-i mekân ve zaman sigaları Türkçe “ler” edatıyla cemlenerek kullanmak caiz olacağı gibi usul-ü Arabiyye üzere dahi cemlenip kesiren lisân-ı Osmanîde isti’mal olunur.

Arabî ism-i mekân ve zaman sigalarının cemi (mefâil) vezni üzere gelir: meclis = mecâlis, mekteb = mekâtib, medrese = medaris gibi.

Mefâl ve mefîl vezninde olanların cemi “mefail” müfli vezninde olanların “mefali” mefell vezninde olanların “mefall” vezni üzere gelir: makal (makail), mesir (mesair), mecra (mecarî) , mahall (mahall) , mefer (meferr) gibi.

Sual – Arabî ism-i mekân ve zamanları kaç vezin üzere gelir? Kelimenin ortasında ve ahirinde (vav, ye) olan veyahut ahiri müşedded

olan kelimelerde evzan-ı mezkûre ne suret ahz eder? İsm-i zaman ve mekân cemi ne vezni üzere gelir?

İsm-i Tasgir: Arabî ism-i tasgirler dahi bazen lisân-ı Osmanîde kullanılır. Sarf-ı Türkîde beyan olunduğu üzere bu isim, tasgir ve taklile delalet eder.

İsm-i tasgirin vezni (füal, füay'il, füay'îl) dir.

Birinci vezin üç harli ve ikinci vezin dört harfli isimlere ve üçüncü vezin beş harfli meziydatın tasgirlerine mahsustur.

Üç harli bir ismi tasgir etmek için evveli mazmun ve ikinci harfi meftuh klndıktan sonra üçüncü olmak üzere sakin bir ya ziyade edilir: abd = ubeyd (kulcağız) gibi.

(Kaide) – Ta'sı mukadder olan üç harfli müennes-i semâîlerin tasgirinde ta iade kılınır: şems = şumeysetun, ayn = uyeynetün gibi.

Dört harfli olan isimleri tasgir etmek için kemâ fi-s-sâbıkharf-i evvel mazmum, ikinci harf meftuh kılınıp ya-i tasgirin altındaki harf meksur kılınır: defter = düfeytir, dirhem = düreyhim gibi.

Beş harfli olan meziydat tasgirleridahi salif-üz zikr "füay'il" vezninde gelir: tarih =tüveyrih, mektub = mükeytib gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 61)

İsm-i Alet – Lisân-ı Osmanîde ekseriyetle müsta’mel olan Arabî ism-i aletler üç vezin üzere gelir. Onlar da: (mif’al, mif’âl, mif’ale) vezinleridir: miskab, mihver- misbah, mızrak - minkale, mirvaha gibi.

Arabî ism-i aletlerin Türkçe cemlenerek isti’mali şayi’dir. Mızraklar, miftahlar gibi. Bazen usul-u Arabiyye üzere de cemlenip Osmanlıcada isti’mal olunur. Şöyle ki: (mif’al, mif’ale) vezninin cemi “mefa’il” vezni üzere gelir: minber, menabir. Miknese, mekânis gibi.

(mif’âl) vezninin cemi “mefâ’îl” gibi gelir: miftah = mefâtîh. Mizan = mevâzin gibi.

Esma-i Arabiyyeye edevat-ı Türkîyye ilhak edilerek ibaresinde isti’mal olunabilir. Ahval-i erbaaya uğradıklarında yani (mücerred, mef’ûlün bih… İlh.) olduklarında kavâid-i Türkîyyeye tabidirler.

Sual – Arapça ism-i tasgir kaç vezin üzere gelir? Üç harfli bir ismi nasıl tasgir etmeli? İsm-i alet kaç vezin üzere gelir? İsm-i aletin cemi kaç vezin üzere gelir beyan ediniz?

Külliyât (s. 62)

Esma-i Farisiye

Gerek ism-i cins ve gerek alem olsun esma-i Farsiyye lisân-ı Osmanîde pek ziyade müsta'meldir: hüda, ateş, kişver, diraht, divar, şiraz gibi. Farisî ism-i cemleri dahi bazen müsta'meldir: güruh, leşger gibi.

&

Kemmiyet-i Esma-i Farsiyye

Farisî isimler icab-ı halde ya Türkçe "ler" ile cemlenerek kullanılır veyahut kaide-i Farsiyye üzere cem yapılarak isti'mal olunur.

(İhtar) Esma-i Farsiyyenin Arabî usulü üzere cemi caiz olmadığı gibi sair edevat-ı Arabiyyenin idhal ve ilavesiyle isti'malleri de asla caiz değildir. Mesala: cihan, dehan lafz-ı Farisilerini (cühun, echene- dehen, edhene) tarzında usul-u Arabîyece cemlemek caiz olmadığı gibi yine Farisî olan (peşin, füruhat, kerem) gibi lafızlara edavat-ı Arabîye idhal ve ilhakıyla (peşinat, peşinen, becayişen, bilfüruhat, keremiyyet) (*) denilmek asla caiz olamaz.

(*) Keremiyyet lafzının isti'mali pek şayi ise de (keremî) demek var iken hilaf-ı kaide keremiyyet isti'maline cevaz yoktur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 63)

Farisî bir ismi kaide-i Farsiyye üzere cem yapmak için ol ismin ahirine "an" lafzı ilhak olunur:

Müfret	Cem
Merdüm	Merdüman
Peder	Pederan
Dâder	Dâderan

(İhtar) Türkçe gibi Farisîde dahi ayrıca tesniye sigası yoktur.

Farisîde usul-u cem üçtür: "1" zî-ruhların cemi. "2" zî-ruh olmayanların cemi. "3" sahib-i neşvü nema ve zî-teceddüd olanların cemidir.

Zî-ruh Olanların Cemi – Müfretin ahirine "an" ilavesiyle olur. Yukarıda geçen misaller gibi. İnsan a'zasından çift bulunanları dahi "an" ile cemlemek caiz olur: "leb- leban", çeşm - çeşman" gibi.

Zî-ruh Olmayanların Cemi – İsimlerin ahirine (he) ilhakıyla olursa da bu nev' cemler Osmanlı lisânında kullanılmaz: "kâr- kârha", "hane- haneha", " şükufe- şükufeha" gibi.

Sahib-i Neşvü Nema ve Zî-teceddüd Olanların Cemi – Bu isimler her iki suretle cemlenirse de "an" ile cemi aglebdir: "diraht- dirahtân", "şeb- şeban" , "aftâb- aftâbân" gibi.

Ahiri he-i resmiye ile biten kelimeler "an" ile cemlendikleri

zaman mezkûr “kapalı he” kâf-ı Farisî’ye tebdil olunur: “bende- bendegân”, teşne-teşnegân”, “ haste, haste-gân” gibi.

Eğer kelimenin ahirinde (elif) veya (vav) memdûde bulunursa alamet-i cem olan (ân) dan evvel bir ya ziyade edilir: “geda- gedayan”, “hoşgû - hoşgûyan” gibi.

(İhtar) – Farisî isimler kavâid-i Farsiyye üzere bir kere cemlendikten sonra bir kere daha Türkçe “ler” edatıyla cemlenmek caiz olamaz. Mesela zenan, merdan cemlerini (zenanlar, merdanlar) suretinde bir kere daha cemlemek pek büyük muayyibattan ma’duddur.

Sual – Lisân-ı Osmanîde müsta’mel Farisî isimlerin hangi usul üzere cemi caizdir? Bir ism-i Farisî, usul-u Farsiyye üzere nasıl cem yapılır? Ahirinde (elif, vav) olan isimlerin ceminde ne ziyade edilir? Ahirinde he-i resmiyye bulunan isimlerin ceminde he-i resmiyye ne olur?

Keyfiyyet-i Esma-i Farsiyye

Zî-ruh yani canlı olmayan zevi-l ukulden bulunmayan Farisî isimlerde tezkir ve te’nis asla muteber değildir. Ancak zi-ruh olan isimlerin tezkir ve te’nisi isimlerin değişmesiyle tefrik olunur. Yani müzekker ile müennesin ayrı ayrı isimleri vardır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 65)

Müzekker	Merd	Peder	Püser	Birader
	Erkek	Baba	Oğlan çocuk	Erkek garındaş

Müennes	Zen	Mader	Duhter	Haher
	Kadın	Ana	Kız çocuk	Kız garındaş

Zî-ruh olan ismin müzekker ve müennesi için başka başka isim olmadığı surette tefrik-i cins için nev'-i insandan olanların müzekkeri için "merd" müennesi için "zen" lafızları ve nev'-i hayvandan olanların müzekker ve müennesi için dahi "ner, made" lafızları ilave edilirse de bu suret lisân-ı Osmanide müsta'mel değildir:

Müzekker	Nev'-i İnsan İçin	Nev'-i Hayvan İçin
	Pir merd	Şir ner
	İhtiyar adam	Erkek aslan

Müennes	Nev'-i İnsan İçin	Nev'-i Hayvan İçin
	Pir zen	Pire zenşir made
	İhtiyar kadın	Dişi aslan

İsm-i Zaman – İsm-i Mekân – Farisî ism-i zamanları bir kaide-i mutarrıda tahtında olmayıp semâîdirler. Baharan (ilkbahar), tabistan (yaz) , zemistan (kış), sehergâh (seher vakti) ruz (gündüz), şeb (gece), mah, hefte, sal gibi.

(*) "ner" lafz-ı mevsufuna tekaddüm ederse de ahirine bir he-i resmiye ilave olunarak ra dahi müşedded olur: nerrekah (boğa) nerre-şir (erkek aslan) gibi

Külliyât (s. 66)

Lisân-ı Osmanîde ekseriyetle müsta'mel olan Farisî ism-i mekân sigaları esma-i basita-i Farsiyye ve Arabiyyenin evahirine bir takım edat ilavesiyle yapılır ki lisân-ı Osmanîde meşhur ve mütearif olanları ber-vech-i atidir:

1 – gâh: Ârâm - gâh, kalb - gâh, pîşegâh… gibi

2 - gede: ateş - gede, mihnetkede, meygede… gibi

3 – stan: gülistan, sengistan, Afganistan, Türkîstan gibi.

4 – zâr: gülzâr, lalezâr, çemenzâr… gibi.

5 – dan: kalemdan, buhur-dân, şem'dan… gibi

Bunlardan başka esma-i mezkûrenin ahirine (lah, sar) lafızlarının ilavesiyle de ism-i mekân yapılır: senglah, çeşmesâr… gibi.

"Saray", "hane" lafızlarının ilhakıyla birçok ism-i mekân-ı has sigaları vardır ki lisân-ı Osmanide pek çok isti'mal olunur: mihmansaray, sahilsaray, gülşensaray-misafirhane, sahilhane, mühendishane, tophane… gibi.

İsm-i Tasgir – Esma-i Farsiyye ve Arabiyyenin ahirine (kâf, çe) ilavesiyle yapılırsa da lisân-ı 0smanîde "çe" ile yapılanlar müsta'meldir: divançe, lügatçe, bâziçe… gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 67)

İsm-i Âlet – Farisî ism-i âletleri ekseriyetle kelimât-ı mürekkebeden oldukları cihetle lisân-ı Osmanide pek müsta'mel değildir. Ancak tabe, destere gibi pek şayi' olan kelimât-ı ma'dude isti'mal olunmaktadır.

Esma-i Ecnebiyye

Arabî Farisîden başka sair lisânlardan dahi lisânımıza birtakım isimler alınmıştır: baraka, program, istasyon, vapur, telgraf gibi.

Esma-i ecnebiyyenin bugünkü günde lisânımızda kullanılması (*) ve günden güne tezayüd eylemesi cihetiyle ber-vech-i ati mevaddın muhafazası lüzumunu ihtara mecburiyet hâsıl olmuştur:

1 – İbare-i Türkîyye arasında müs'tamel esma-i ecnebiyye, cemi iktiza eylediğinde behemehâl kavâid-i Türkîyye aslıyla cemlenmeli. Bunların mensub oldukları lisânların (veya Arabî, Farisî) kavâidi üzere cemleri caiz değildir. Mesela: vapurlar denilip vapurat, vapuran denilmek asla caiz olamaz.

(*) Lisân-ı Osmanîde en çok kullanılan esma-i ecnebiyye ileride ve faslı mahsusada beyan olunacaktır.

Külliyât (s. 68)

2 – Esma-i ecnebiyye ahval-i erbaaya uğradıklarında kavâid-i Türkîyye'ye tabidirler. Ancak bunların ahirinde bulunan sakin gaflar ve kâfler (g, ğ) e tebdil olunmaz. (*) istatistik, istatistiği gibi

3 – Esma-i ecnebiyye edat-ı Arabiyye ve Farsiyyeyi ahz edemedikleri gibi elfaz-ı Arabiyye ve Farsiyye ile Arabî ve Farisî usulü üzere terkib dahi edilemezler.

Sual – Lisân-ı Osmanîde kullanılan Farisî ism-i mekân edatları hangileridir? Farisî isimler nasıl tasgir edilir? Esma-i ecnebiyyenin ibare-i Türkîyye arasında hin-i isti'malinde dikkat olunacak mevadd nedir?

BÂB – 2

Sıfat

Bir ismin hal ve şanını yani ne halde ve ne şekilde bulunduğunu bildiren kelimeye "sıfat" ve hal ve şanını bildirdiği isme dahi "mevsuf" denir: büyük ev - siyah at gibi ki (büyük, siyah) kelimeleri sıfat,(ev, at) isimleri dahi mevsuftur.

(*) Frank, lastik gibi bazı isimler müstesna sayılır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 69)

Türkçe sıfatlar “semâî” ve “kıyasî” namlarıyla iki nev’e ayrılır.

Sıfat-ı Semâiyye – Bir kaide ile yapılmayıp yalnız ağızdan işitmekle bellenilen sıfatlar olup bunlar da: “elfaz-ı vasfiyye” ile “esma-i a’dât” dan ibarettir.

Elfaz-ı Vasfiyye – Haddizatında mana-i vasfiyyet olan lafızlardır ki bunlara “sıfat-ı aslî” dahi denir: ak, kara, sarı, büyük, ufak, güzel, çirkin, iyi, kötü, uzun, kısa, dar, geniş gibi.

Esma-i A’dât – Sayıları bildiren isimlerdir. Sıfat bir ismin hal ve şanını bildirdiği gibi adetler de bir ismin kemmiyetini (sayısını) gösterdiğinden sıfat nev’inden ma’duddur.

Esma-i A’dât

İsm-i adetler (asliyye, kesriyye, rütbiyye, tevzi’iyye) namıyla dört nev’ olup bunlardan a’dât-ıasliyye ile kesriyyenin maadası kıyâsî olduklarından sıfat-ı kıyâsîyye bahsinde “a’dât vasfiyye” namıyla zikr ve beyan olunacaktır.

Külliyât (s. 70)

A'dât Asliyye – Basit, mürekkeb olmak üzere iki kısımdır. Basit olanlar birden dokuza kadar olan ber-vech-i ati adetlerdir:

Bir	İki	Üç	Dört	Beş	Altı	Yedi	Sekiz	Dokuz
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Mürekkeb, dokuzdan yukarı olan bilcümle adetlerdir ki a'dât asliyye-i basita ilavesiyle hâsıl olur: on, on bir, on iki, on üç ilh… yirmi, yirmi bir, yirmi iki ilh…otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz, ,iki yüz ilh…..bin, iki bin ilh….on bin ilh…. Yüz bin gibi ki işbu sayıların behrine "ism-i adet" ve sayılan şeye dahi "ma'dud" denir. Mesela: altı elma, yedi portakal dediğimizde altı lafzı elmayı ve yedi lafzı dahi portakalı vasf ederek sıfat olduğu gibi altı ile yediye "ism-i adet" elma ile portakala "ma'dud" denir.

İsm-i adetler ma'dudlarıyla birlikte gelip asla edat-ı cem olmazlar. Nitekim ma'dudları dahi olmadığı yukarıda beyan olundu.

A'dât-ı Kesriyye – A'dât asliyyenin cüzlerini yani parçalarını bildiren isimlerdir: yarım (buçuk), üçte bir, ikide bir, dörtte üç, sekizde iki ilh... gibi ki bunlar da sıfat-ı semâîyye makamında kullanılır. Yarım asır, üç buçuk ay gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 71)

Temrin

Aşağıdaki kelimelerin isim olanlarına bir sıfat ve sıfat olanlarına da bir mevsuf ilave ediniz.

Hane, siyah, sarı, çayır, küçük, kırmızı, çizme, kâğıt, bol, acı, minare, aç, geniş, dağ

Temrin-i Diğer

İsm-i adetleri ayırınız hangisi aslî ve hangisi kesrîdir beyan ediniz.

Beş ağaç, on portakal, dört buçuk ay, yarım ekmek, sekizde üç, dörtte bir, yedi iklim, dört köşe, elli iki gün, haftada bir

Sıfat-ı Kıyasî - Kaide ile yapılan sıfatlardır ki – fiilerden müştak oldukları için “fer-i fiil” namı verilen ve ef'âl bahsinde ayrıca beyan edilecek olan – (ism-i fail, ism-i mef’ul, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı mübalağa) sigalarıyla isimlere ve semâî sıfatlara bazı edevat ilave edilerek yapılanlardan ve bilhassa a’dât-ı vasfiyyeden ibarettir.

Külliyât (s. 72)

İsimlerdan Yapılan Kıyâsî Sıfatlar

Türkçe isimlerin ahirine (li, lü (*) ce, ci) ilave olunursa kıyasen sıfat olur. Bunlardan (li, lü, ce) nisbet ve sahibiyyet manası ifade eder: Bursalı, İstanbullu, heybetli, Arapca, Fransızca gibi.

“ce” lafzı bazen liyakat edatı olur: merdce, insanca gibi ki merde, insana layık surette demek olur.

“ci” dahi bir isme ilhak olundukda bir kâr ile iştigal manası ifade eden bir nev’ sıfat olur. Sütçü, ekmekçi gibi

Bir ismin ahirine hafiflerde ”deş” ve sakillerde “daş” getirilirse yine sıfat olup birlik manası ifade eder. Pirdeş, yoldaş gibi ki pirleri ve yolları bir demektir.

Bazı isimlerin ahirine “msi” lafzı getirilerek mana-i teşbihi müfîd bir nev’ sıfat yapılır. Ormanımsı, abdalımsı gibi ki orman ve abdal gibi demek olur.

İsm-i adetlerle ism-i zaman ve ism-i mekân-ı aslîlere “lek, lak” ilhak olunarak yine bir nev’ sıfat yapılır ve liyakat ve miktar manalarını müfîd olur: yirmilik, bir günlük, dokuz aylık, odalık gibi.

(*) Menfi suretlerde (li, lü) yerine “siz”edatı gelir. Nitekim “tatlı, tuzlu” sıfatlarının menfisinde “tatsız - tuzsuz” denilir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 73)

Temrin

Aşağıdaki isimlerle semâî sıfatlara icab eden edatları ilave ederek sıfat yapınız.

Biber, dört, Arab, ekmek, mürekkeb, Rum, mavi, Edirne, zor, acem, keder, yoğurt, kış, iftar, us, perde.

Sual – Sıfat-ı kıyasî neye derler? İsimlere hangi edatlar ilave olunursa sıfat olur? Bu edatlar isimlerin nerelerine dâhil olur?

Sıfat-ı Asliyyeden Yapılan Kıyâsî Sıfatlar

Sıfat-ı asliyyelerden kıyasen yapılan sıfatlar mana-i vasfiyyenin (tasgir, te'kid, tefrid, tafdil) ni gösteren sıfatlardır ki ber-vech-i ati beyan olunur:

Sıfatları Tasgir Etmek

Mana-i vasfiyyenin taklili için ekseriya ahirine "ce" lafzı ilhak olunur: karaca, kuruca, ağırca gibi ki biraz kara, kuru ve biraz ağır demek olur.(*)

Bazen sıfatların ahirlerine hafiflerde "mtrek" sakillerde "mtrak" lafzı gelir: ekşimtırak, sarımtırak gibi ki az ekşi,

---

(*) "ce" nin mana-i kesiresi vardır ki edevat bahsinde beyan olunacaktır.

Külliyât (s. 74)

az sarı demek olur. Ve bazen dahi “msi” lafzı getirilerek teşbih manasını mutazammın bir nev’ sıfat-ı kıyâsî olur: ekşimsi, tatlımsı gibi.

Edat-ı tasgir olan (cek-cak) lafızları dahi bazen sıfatlara ilhak olur. Nitekim ism-i tasgir bahsinde bilmünasebe tafsilen beyan olundu.

Sıfatların Te’kidi

Mana-i vasfiyyenin tamamiyetini ifade etmek için bazı kere sıfatın birinci harfi alınıp ona ekseriyetle “p” veya “s” veyahut “m” ilhak olunarak sıfatın evveline getirilir ki bu nev’ sıfatlara “sıfat-ı müekkede” ıtlak olunur: sapsarı, simsiyah, mosmor gibi. (*) Lakin çırılçıplak, sırsıklam kelimeleri (r) ile geldiğinden şazzdır.

Sıfatların Mübalağası

Sıfatların mübalağa manası ifade olunmak lazım gelirse evvellerine (pek, çok, ziyade) kelimelerinden biri getirilir: çok güzel, pek beyaz, ziyade acı gibi.

Mübalağada bir derece daha şiddet kasd olunursa ol vakit

(*) Lisân-ı Osmanîde ziyade müsta’mel olan sıfat-ı te’kidiyye ahir kitapta fasl-ı mahsusunda beyan olunacaktır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 75)

(gayet, pek çok) lafızları getirilir: gayet ucuz, pek tekellüflü gibi.

Tafdil:

Sıfatlarda tafdil yani birinin diğere fazl ve rüçhanı kast olunursa bunu ifade için iki tarik vardır:

Birincisi: Sıfat-ı muzâf olarak evveline "en" edatı getirilir: şu evlerin en büyüğü gibi.

İkincisi: Mufaddalun aleyhe "den" edatı ilhak olunduktan sonra sıfat "daha" lafzıyla birlikte getirilir: Ahmet Efendi Hüseyin Efendiden daha çalışkandır gibi ki burada Ahmet Efendi (mufaddal) ve Hüseyin efendi (mufaddalun aleyh) dir.

Sıfat-ı tafdiliyyeden bazen (daha) edatı hazf olunur: bu, ondan güzel denilir ki daha güzel demek olur.

A'dât-ı Vasfiyye – "a'dât-ı tevzi'iyye ile a'dât-ı rütbiyye" den ibarettir.

A'dât-ı Tevzi'iyye, bir şeyin müsavat üzere bulunmuş olan parçalarını bildiren sayılardır ki a'dât-ı asliyyenin ahiri sakin ise hareke-i resmiyye ile meftuh kılındıktan sonra bir sakin "ra" ilhak olunarak yapılır: birer, üçer, beşer gibi.

Ahirinde "ye" olan ism-i adetler, ra'dan evvel bir de şın-ı meftuha ziyade edilir: ikişer, altışar, yedişer gibi.

Külliyât (s. 76)

A'dât-ı Rütbiyye – Bir şeyin derece ve mertebesini bildiren sayılardır ki kezalik a'dât-ı asliyyenin ahirine bir “nci” ilhakıyla yapılır: birinci, üçüncü, beşinci gibi.

İsm-i adetin ahirinde hurûf-ı imla olursa hurûf-ı imla hazf olunur: ikinci, yedinci, altıncı gibi.

(Kaide) Dört kelimesinin ta’sı harekelendikde dal olur: dördü, dörde, dördün, dördüncü, dörder gibi.

(Tenbih) Zikrolunan “ra, nci” a'dât-ı mürekkebenin ikinci cüzüne ilhak olur. Elli ikişer, elli ikinci – yüz onar, yüz onuncu gibi.

(Fâide) Bir kelimenin umumiyetle sıfat olup olmadığını anlamak için ahirine (kimse, şey) lafızlarından birini getirmeli. Eğer mana sahih olursa sıfattır, olmazsa değildir. Mesela: (güzel, kötü) kelimeleri sıfattır. Zira güzel kimse, kötü şey denilmek sahih olur. Lakin (kapı, at) kelimeleri sıfat değildir. Zira kapı kimse, at şey denilmek sahih olmaz yani bir mana hâsıl olmaz.

Temrin

Aşağıdaki isimlerin hangisi a'dât tevzi’iyye ve hangisi a'dât rütbiyye kısmındandır üzerlerine işaret ediniz.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 77)

Beşinci, üçer, kırksekizer, yüz ikinci, seksener, bininci, yetmişer, biner, yirmi dörder, onuncu, doksanıncı, otuzar.

Temrin-i Diğer

Aşağıdaki adet-i aslîlerin tek numarada olanlarını a'dât-ı tevzi'iyye ve çift numarada olanlarını dahi a'dât rütbiyye yapınız.

iki	bir	altı	on iki	dört	yedi,	elli	
1	2	3	4	5	6	7	
dokuz	yirmi	yüz yirmi	elli altı	seksen dört			
8	9	10	11	12			
otuz dokuz	yüz	on					
13		14	15				

Sual – A'dât tevzi'iyyeyi tarif ediniz. Bir adet-i aslî nasıl adet-i tevzi' yapılır? Ahirinde "ye" olan ism-i adetlerin tevzi' suretlerinde ne ziyade edilir? Adet-i rütbiyye nasıl yapılır? Ahirinde hurûf-ı imla olan adet-i asliyyenin rütbî sureti nasıl olur? Bir ismin sıfat olup olmadığını nasıl anlamalıdır?

Külliyât (s. 78)

Sıfat-ı Arabiyye

Lisânımızda müsta’mel olan sıfat-ı Arabiyyenin bir kısmı kıyâsîdir ki bunlar ism-i mensub ve tafdil ile fiil bahsinde fer-i fiil namıyla beyan olunacak olan bir takım isimlerdir.

Kısm-ı diğeri ism-i fail nev’inden bir takım semâî sıfatlardır ki bunlara “sıfat-ı müşebbehe” tesmiye olunur. Sıfat-ı müşebbehelerin bir takımı elvan-ı uyûba dairdir. Bunlar mutarriden (ef’al) vezni üzere gelir.

Misal:

Ahmer	Ahdar	Esved	Esfer	Ezrek
Kırmızı	Yeşil	Siyah	Sarı	Maî

Ebyaz	Esmer	A’rac	A’ma	A’ver
Beyaz	Buğday Renkli	Topal	Kör	Tek Göz

Sıfat-ı müşebbehelerin bir kısmı da elvan ve eşkâl ve uyûba dair değildir. Bunların vezinleri gayri mutarriddir.

Misal:

Sulb	Hasen	Saab	Ceban	Uryan	
Sert	Güzel	Güç	Korkak	Çıplak	
Vakur	Ferah				
Temkinli	Ferahlı				

gibi

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 79)

Esma-i A’dât – Esma-i A’dât-ı Arabiyyenin lisânı 0smanîde isti’mali pek nadirdir. A’dât-ı asliyyenin basiti işbu:

Ehad(*)	İsneyn	Selase	Erbaa	Hamse	Sitte
1	2	3	4	5	6
Seb’a	Semaniye	Tis’a			
7	8	9			

Lafızlarından ve mürekkebenin aşratı dahi:

Aşere	ışriyn	selasiyn	erbaîn	hamsiyn
10	20	30	40	50
Sittiyn	seb’ıyn	semânîn	tis’ıyn	
60	70	80	90	

Kelimelerinden ibarettir. Yüz manasına olan “mie” kelimesiyle bin manasına olan “elf” kelimesi dahi lisân-ı Osmanîde müsta’mel olup cemleri (meât, elüf) dir.

Arabî a’dât-ı kesriyyesinden lisânımızda müsta’mel olanları ber-vech-i atidir:

Nısf	Sülüs	Rub’	Humus	Südüs
Yarım	Üçte Bir	Dörtte Bir	Beşte Bir	Altıda Bir
Seb’	Semen	Tis’	Aşr	
Yedide Bir	Sekizde Bir	Dokuzda Bir	Onda Bir	

(*) Ehad yerine çok kere vahid lafzı kullanılır.

Külliyât (s. 80)

A'dât-ı rütbiyye-i Arabiyyeden ber-vech-i ati esma-i a'dât ekseriye lisân-ı Osmanîde müsta'meldir:

Evvel	Sâni	Sâlis	Râbi'	Hâmis
Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci
Sâdis	Sâbi'	Sâmin	Tâsi'	Âşir
Altıncı	Yedinci	Sekizinci	Dokuzuncu	Onuncu

Bunların müennesleri dahi kesiren müsta'mel olup ta-i te'nis ile yapılır: saniye, salise, rabia, hamise… ilh gibi. Fakat evvelin müennesi elif-i maksûre ile gelir: evvela gibi. Bunun cemi ûla'dır.

İsm-i Mensub – Arapça ism-i mensublar lisân-ı Osmanîde pek ziyade müsta'meldir. Arabîde edat-ı nisbet –i müşedded (şeddeli ye) olup isimlerin ahirine gelir. Ahirinde ya-i nisbet bulunan kelimeye "ism-i mensûb"ve ya'dan sarf-ı nazarla "mensûb-u ileyh" ıtlak olunur. Mesela (Bağdadîy) ismi mensûbdur. (Bağdat) mensûb-u ileyhdir. (Bağdadîy) bağdat'a nisbeti olan bir kimseyi (Bağdat) o kimsenin nisbet olunduğu yeri gösterir.

(Türkçe de bunun yerine (li-lü) kullanıldığı esma-i Türkîyye bahsinde geçti)

Ya-i nisbet-i Arabîye yalnız Arapça isimlerle esma-i hassanın

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 81)

kâfesine ilhak olur. Arabî ism-i mensublarda pek çok kavâid cari ise de biz lisân-ı Osmanîde en ziyade lazım olanları ber-vech-i ati beyan edeceğiz:

1 – (Mekketün – izafetün) gibi ahirinde zaid ta bulunan kelimâta ya-i nisbet ilhak oldukta mezkûr ta'lar hazf olunarak (mekkî –izafî) denildiği gibi ahirinde (Ankara – Edirne) gibi ha bulunan kelimelerde bu kaideye tabi olarak (Ankarî- Edirnî) denilir. Fakat lisân-ı 0smanîde bu suret asla müsta'mel olmayıp ahirinde ha bulunan isimlerin nisbetinde ya-i nisbetten evvel bir " vav " ziyade edilir. Ve ya-inisbet muhaffef okunur. Mesela (lofça - leskofça) nın nisbetinde " lofçevi – leskofçevi"denilip "lofçi –leskofçi" denilmez.

2 – (Feiletün) vezninde olan salim isimlerin nisbeti ya'nın ve ta'nın hızfıyla "feale" şeklinde gelir: (Medine, Medenî) , (Hanife, Hanefî) gibi. (*)

3 – (Füayl) vezninin nisbetinde kâh ya hazf olunur kâh olunmaz: (Kureyş, Kureşî) – (Hüseyn, Hüseynî) gibi.

6

(*) "Tabiat" ın nisbetinde (tabî) denilir.

Külliyât (s. 82)

4 – Elif-i memdûde ile nihayet bulan kelimelerin mensublarında hemze vava kalb olunur: beyza, beyzavi, sahra, sahravi gibi. Fakat (sema, şita) gibi hemzesi harf-i asliden maklub olanlarda ya hemze ibka olunur veya vava kalb olunur: (semâî, semavi, şitai, şitavi) gibi. (*) cemler inde'lnisbet müfridine red olunur. Müslimun, müsellema gibi (**)

Bu kaide icabından olarak (fezail-i ahlakiyye) – (cemel-i hikemiyye) – (mesail-i düveliyye) yerinde fezail-i halkiyye, cemel-i hikmiyye, mesail-i devliyye isti'mal etmek lazım gelirse de suret-i evveli suret-i saniyeden ziyade salikamıza muvafık olduğundan lisan-ı Osmanîde isti'mali şayi olmuş. Binaen aleyh salikamıza mülaki gelen yerlerde ceme nisbet tecviz edilmiştir.

Yâ-i nisbet-i Arabiyye sakin olduğu zaman tahfif ile okunur: "şu zat Mekkîdir" gibi. Lakin müteharrik olursa behemehâl müşedded okunur: kütüb-ü Arabiyye, kavâid-i Türkîyye, şeriat-ı Muhammediyye gibi.

İsm-i Tafdil – Sıfat-ı kıyâsîyyeden olup elvan ve eşkâl ve uyuba dair olmayan bir sıfattır. Bunun vezni "efal" dir. Ekber, eşref, asgar gibi.

Türkçede müsta'mel olan ism-i tafdillerin cemi "efail"

(*) Şetvi demek de caizdir.

(**) İsm-i mensublarda te'niyet ve cem edatları ya-i nisbetten sonra gelir: mekatib-i askeriyye, lügat-i Arabiyye, ulama-i kûfiyyun

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 83)

Müennes-i "fu'la" vezni üzeredir. Ekâbir, eâzım – kübra, azmî gibi.

Ahiri vav, ya olan kelimâtın tafdili ve müennesiyle cemi misal-i atiye tatbik oluna: (uluvv) a'lâ – ulyâ - eâ'li.

Sıfat-ı Farsiyye

Farisî sıfat-ı semâîyyeleri lisan-ı Osmanîde kesiran müsta'mel olub bunlara edevat-ı Türkîyye ilhakı caiz olduğu gibi edevat-ı Farsiyye ilhakıyla isti'mal de şayidir. Bunlar "sıfat-ı âdiyye" namı tahtında ehl-i lisandan işitilib bellenilen sıfatlardır. (*) Nitekim ber-vech-i ati sıfatlar dahi sıfat-ı semâîyye nevindendir:

Siyah	Sefit	Sorh	Dıraz	Bülent	Küçek	Bezerk
Kara	Beyaz	Kırmızı	Uzun	Yüce	Ufak	Büyük

gibi.

Farisî sıfat-ı kıyâsîleri sıfat-ı mürekkebeden ibaret olub bunlar kesiran lisan-ı Osmanîde müsta'meldir. Şöyle ki:

Sıfat-ı Tafdiliyye – Sıfat-ı âdiyyenin ahirine "ter" lafzının

(*) Gerek Arabî ve gerek Farisî kelimâttan bizim için tasarrufa asla cevaz yoktur. Kelimâtı ehl-i lisan beyninde mevzu olan manada istş'malle beraber imlalarını muhafazaya mecburiyet vardır.

Külliyât (s. 84)

ilhakıyla yapılır. Lafz-ı mezkûr yalnız Farisî ve Arabî sıfatların ahirine ilave olunup mübalağa manasını dahi ifade eder.

(bâlâter – vasi'ter) gibi ki en bala, daha bala – en vüs'atli, daha vüs'atli veyahut pek bala, pek vüs'atli demek olur. "ter" lafzının ahirine bazen (ın, in) gelerek "terîn" suretinde dahi isti'mal olunur. Bu surette muzaaf olarak kullanılır: fazılterin ulema, bezerkterin ulema gibi.

Fena manasına olan "bed" sıfatına ter edatı ilhak olundukda bedter denilecek yerde tahfifen (beter) denilir ve yazılır.

(ın, in) edatı bezen doğrudan doğruya sıfat-ı âdiyyenin ahirine ilave olunabilir ve bazen ahirine "he" dahi alabilir.

Kem	Kemin	Kemine	Beh	Behin	Behine
Az	En az	En az	İyi	En iyi	En iyi

gibi

Farisî ism-i mensubları Osmanlı lisanında pek çok kullanılır. Farisî edat-ı nisbetleri ya-i memdûde ile (mend, ver, nak) lafızlarıdır: Şâmî, Bağdadî – behrement, hünerver, gamnak gibi ki Şamlı Bağdatlı behreli hünerli gamlı demek olur.

Ahirinde ha-i resmiyye bulunan isimlerde ya-i nisbetten evvel bir vav yazılarak ha hazf olunur: "pehlevi, dehlevi" gibi ki pehleli ve dehleli demek olur. Fakat lisan-ı Osmanîde ismin ahirindeki ha'nın ibkasıyla müsta'meldir: Fransavi, Bosnavi gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 85)

Farisîde bunlardan başka birçok edat-ı nisbet daha mevcuttur ki onlardan sıfat-ı kıyâsîyye teşkil olunup bir haylisi lisân-ı Osmanîde müsta'meldir. Onlarda ber-vech-i atidir.

(1) Sıfat-ı Nisbiyye: Yukarıda mezkûr üç edat ile bereber (âna, vâr, y ar) (*) merdâne, fazılâne, sezavâr, ümitvâr, bahtiyar, hüşyar gibi

(2) – Sıfat-ı Levniyye: (fâm, gûn) anberfâm, gülfâm –gülgûn, lalegûn gibi

(3) – Sıfat-ı Muhafazat: (bân, van, sâlar) bağbân, bahçıvan, sipahsâlar gibi.

(4) – Sıfat-ı Fa'iliyyet: (ger, kâr) kimyager, zerger -perhizkâr gibi.

Esma-i A'dât – Farisî esma-i a'dâtı lisân-ı Osmanîde nadiren isti'mal olunur. Onlar da: yüz ve bin manalarına olan "sad" ve "hezar" kelimeleriyle ber-vech-i ati a'dât -ı asliyye-i basitadan ibarettir.

Yek	Du	Se	Çihar(çar)	Penç	Şeş
1	2	3	4	5	6
Heft	Heşt	Nü			
7	8	9			

A'dât-ı kesriyye-i Farsiyyeden lisânımızda müsta'mel olan yarım

(*) (âna, vâr) liyakat ve (yar) nisbet ve sahibiyyet manası ifade eder.

manasını ifade eden “nim” kelimesiyle dörtte bir demek olan ve (çeharik) muhaffefi bulunan “çarık” lafzıdır ki bunu avâm-ı nas galat olarak “çeyrek “diye telaffuz ederler.

A’dât-ı rütbiyye-i Farsiyye lisânımızda asla kullanılmadığı gibi a’dât-ı tevzi’iyye dahi isti’mal olunmaz. Yalnız birer birer manasına olan “yegân yegân”müsta’meldir.

Bâb – 3

Kinayât

Kinayât başlıca üçtür: (zamir, ism-i işaret, mübhemat) dır.

Zamir

Zamir, bir ismin yerini tutan kelimelerdir ki yerini tuttuğu isme de “merci’ ” denir. Mesela (Ahmed okuyor mu?) diye soran kimseye cevaben (o, pek haylazdır her gün tekdir alıyor) denildikde fıkra-i mezkûrede “o, pek haylazdır” cümlesi Ahmed pek haylazdır takdirinde olduğu ve “o” lafzı Ahmet isminin

yerini tuttuğu cihetle zamir ve “ Ahmed” ismi de onun merci’ olur.

Zamir beş kısma ayrılır:

1- Zamir-i Şahsi

Zamir-i şahsi, şahs-ı muayyen iş’ar eden zamirlerdir. Onlar da üçtür. (*) mütekkellim, muhatab, gaiptir ki mütekellim için “ben” muhatab için “sen” gaib için “o” kullanılıp cemlerinde (biz, siz, onlar) denir. Mezkûr zamirler ahval-i erbaayauğradıklarında ber-vech-i ati birer suretle değişirler.

Mücerred	Mef’ûlün bih	Mef’ûlün ileyh	Muzafun ileyh
Ben	Beni	Bana	Benim
Sen	Seni	Sana	Senin
O	Onu	Ona	Onun
Biz	Bizi	Bize	Bizim
Sizi	Sizi	Size	Sizin
Onlar	Onları	Onlara	Onların

(İzafet) - Hususi bir mana ifade etmek için iki ismin birleşmesidir ki bu isimlerden birine “muzafun ileyh”

(*) Mütekellim, söz söyleyen - muhatap, söz söylenen – gaib, hazır olmayıp da bahsedilendir

diğerine "muzâf" denir. Muzâfun ileyh olacak ismin ahirinde harf-i imla yok ise meksur kılındıktan ve eğer var ise bir "nun" ziyade edildikten sonra bir kâf-ı nuni (ñ) ilave olunan isimdir ki daima muzaftan evvel gelir. Ve muzaf olacak ismin ahiri sakin ise meksur kılınarak kesreye alamet "ye" yazılır. Evin damı, efendinin fesi gibi ki (ev, efendi) muzafun ileyh, (dam, fes) dahi muzaf olur. Eğer muzafun ileyh zamir-i şahsilerden ibaret ise ol vakit muzafun ahirine aşağıda beyan olunacak zamir-i izafilerden biri getirilir.)

Sual - Kinayât kaçtır? Zamir neye derler? Merci' ne demektir? Zamir kaç kısımdır? Zamir-i şahsi neye derler ve kaçtır? Mütekkellim, muhatap, gaib kimlere denir?

2 - Zamir-i İzafi

Zamir-i izafi, muzaflara ilhak olunan zamirler olup ber-vech-i atidir:

Misal

Müfret-i mütekellim	m (mim)	Benim evim	
Müfret-i muhatab	n (nun)	Senin evin	
Müfret-i gâib	i -si	Onun evi	Vazifesi

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 89)

Cem-i mütekellim	miz	Bizim evimiz
Muhatap	niz	Sizin eviniz
Gaib	…	Onların evi

Ahirinde hurûf-ı imladan bir harf bulunan isimler muzaf oldukları vakit gaib suretlerinde “y”yerine “sı” getirilir: Evin kapısı, efendinin yalısı gibi.

(Tenbih) Ahirinde harf-i imla bulunan isimlere zamir-i izafi ilhak olundukdaharf-i imlanın hızfı kat’a caiz değildir.

Kapım	Efendim (*)	Babam	Odam
Kapın	Efendin	Baban	Odan
Kapısı	Efendisi	Babası	Odası
Kapımız	Efendimiz	Babamız	Odamız
Kapınız	Efendiniz	Babanız	Odanız
Kapısı	Efendisi	Babası	Odası (**)

(Kaide) Muzafın müfret-i gaibi (de, den, ñ, ce, he, ye)

(*) Efendi – kelimesi gibi ahirinde hurûf-ı imladan “ye” olan kelimâtın müfret muhatab mütekellim suretlerini ye’nin hızfiyle efendim, efendin tarzında yazmaktalarsa da yanlıştır.

(**) Kelimât-ı mezkûrenin her şahsının ayrı ayrı ahval-i erbaasını şakirdana tarif ettirmekte imlaca fevaid-i azime istihsali muhakkak olduğundan muallimin hazerâtının bu hususa inzimam-ı himmetleri bilhassa tavsiye olunur.

edatlarından birini alırsa bunlardan evvel bir "nun" yazılıp zamir-i izafi olan (ye) hazf olunur.

Ahmed'in kitabı,…kitabında,…kitabından,….kitabının,…kitabınca,…kitabına,...kitabını gibi.

Eğer muzafın ahiri hurûf-ı munfasıladan ise (ñ, he, ye) edatlarının ilhakında gaib zamiri olan "ye" ibka olunup diğer edatların ilhakında, yine hazf olunur. Ahmed'in sözü,…sözüne,….sözünün,….sözünü,….sözünde,….sözünden,….sözünce gibi.

3 – Zamir-i Vasfî

Zamir-i vasfi, zarflara yani zaman ve mekân bildiren isimlere muzafun ileyhlere ilhak olunarak sıfat makamına kaim olur. Zamir-i vasfi " ki" lafzından ibaret olup zarflara (*) ilhak olundukda kendinden önce bir "de" lafzı ziyade edilir ve daima müfret halinde getirilir. Köydeki tarla, tarladaki ekin gibi ki köyde olan tarla, tarlada olan ekin demek olur. Muzafun ileyhlere ilhak olunursa cem halinde dahi gelebilir. Benimki, seninki, pederinki, benimkiler, sizinkiler gibi.

(Kaide) Zamir-i vasfînin ilhak olunduğu ismin mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzafun ileyh halinde mef'ûl ve muzafun ileyh edatlarından

(*) Zaman ve mekân gösteren isimler.

evvel bir nun gelir ve ki lafzının ya'sı hazf olunur. Benimkini, benimkine, benimkinin gibi

(Kaide) Kezalik ahirinde zamir-i vasfi olan isme "de, den" edatı ilhak olunursa "ki" lafzının ya'sı nun'a tebdil olunur. Sizinkinde, sizinkinden gibi

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden muzafun ileyh ve zarf olanlara zamir ve vasfi ve maadasına zamir-i izafi ilhak edin. Sonra ahval-i erbaasını tasrif eyleyiniz.

İğne, iplik, dere, bâba, lala, köle, ev, paşanın, ova, efendinin, konak, kitab, ana, teyze, hocanın, araba

Sual – Zamir-i izafi hangileridir? Ve kimlere ilhak olur? "si"zamir-i izafisi kime ilhak olur? Zamir-i vasfi nedir? Kimlere ilhak olur.

4- Zamir-i Nisbi

Zamir-i nisbi, bazı fiilerle haberlere ilhak olarak nisbet manası işʼar eder. Onlar da:

Müfret-i mütekellim	m, yım	Ben kâtibim	Yazarım – yazayım
Müfret-i muhatab	sin	Sen kâtibsin	Yazarsın (1)

1- Müfret-i muhatab zamiri olan "سكsin" lafzı "سين sin" tarzında yazılmalıdır. Zira muhataplar daima kâf-ı nuni (ñ) alır. (sin, sün) fiil-i emrin gaib zamiridir. Gelsin, okusun gibi.

Külliyât (s. 92)

Müfret-i gaib	dir	O kâtiptir	Yazar (1)
Cem-i mütekellim	z – lım	Biz kâtibiz	Yazarız yazalım (2)
Cem-i muhatab	siniz	Siz kâtipsiniz	Yazarsınız
Cem-i gaib	dirler	Onlar kâtipdirler	Yazarlar

Haberlerin ahirleri sakin ise mütekellim suretlerinde hareke-i resmiyye ile meksur kılınır geçen misaller gibi.

Eğer harekeli ise yani harf-i imla ise mütekellim suretlerinde zamir-i nisbiden olan bir “ye” ziyade edilir. Ben köleyim, biz köleyiz gibi.

5- Zamir-i fi’lî

Zamir-i fi’lî, mazi-i şuhudîlerle fi’lî hikâye ve şartîlerin ahirine gelerek faillerini gösterir. Bunlar da: mütekellim, muhatab zamirlerinden ibaret olup gaibleri yoktur.

Müfret-i mütekellim	m	Geldim (3)	Yazdım	Gelsem	Yazsam
Muhatab	n	Geldin	Yazdın	Gelsen	Yazsan
..		Geldi	Yazdı	Gelse	Yazsa
Cem-i mütekellim	ke, ka	Geldik	Yazdık	Gelsek	Yazsak

1-“dir” her fiile ilhak edilmez. Yalnız haberlerle, bazen naklî, istikbalî ve vücûbî gibifiillere ilhak edilir.

2-(yim, lim) zamirleri fiil-i İltizâmîlerin mütekellimlerine ilhak olur.

3-Bu ve bunun emsali kaide ya ile yazılmak lazım gelirken muhalif-i kaide olarak ekseriyetle geldim, geldin… ilh suretlerinde yazmaktadırlar.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 93)

Muhatab	niz	Geldiniz	Yazdınız	Gelseniz	Yazsanız
…		Geldiler	Yazdılar	Gelseler	Yazsalar

Sual – Zamir-i nisbi hangileridir ve kimlere ilhak olur? Ahirinde harf-i imla olan haberlerin mütekellim suretlerinde ne ziyade edilir? Zamir-i fi'li hangileridir kimlere ilhak olur?

İsm-i İşaret

İsm-i İşaret – Kendileriyle muayyen bir şahsa veya bir şeye işaret olunan (bu, şu) lafızlarından ibarettir ki "şu" yakın ve "bu" daha yakın olan şeye işaret için kullanılıp kendileriyle işaret olunan şeye de "meşarun ileyh" denir: bu ev, şu gemi denildikde şu, bu lafızları ism-i işaret ve (ev, gemi) isimleri dahi meşarun ileyh olur. Ceminde şunlar bunlar denilir. İsm-işaret meşarun ileyhle birlikte gelirse cemi caiz değildir. Şu evler, bu gemiler denilip şunlar evler, bunlar gemiler denilemez. Fakat meşaru'l ileyhi hazf olunursa ol vakit meşarun ileyhin edat-ı cemi ism-i işarete geçerek cemlenir.

İsm-i işaretler edevattan bir şeye muttasıl olurlarsa bir nun ziyade edillir. Şunda, bunda – şundan, bundan – şunun, bunun

Külliyât (s. 94)

şuncağız, buncağız – şunun için, bunu için – şunun ile, bunu ile (*) gibi. Mef'ûlün ileyh halinde şuna, buna denir. İsm-i işaretler meşarun ileyhlerine nazaran beş kısımdır. Onlar da: zat, temsil, mekân, tenbih, miktar işaretleridir.

Zat ism-işaretleri zikrolunan (bu, şu) lafızlarından ibarettir: bu kitap, şu ev gibi.

Temsil ism-i işaretleri (böyle, şöyle) kelimeleridir: böyle kitap, şöyle gemi gibi.

Mekân ism-i işaretleri (bura, şura) lafızları olup aslı "bu yer, şu yer" dir: burası latiftir, şurası tenhadır gibi.

(Tenbih) İsm-i işareti (işte) kelimesi olup bazen "bu" lafzıyla birleşerek işte bu, yerinde (işbu) kıllanılır.

Miktar ism-i işaretleri (bu kadar, şu kadar) lafızlarıdır: bu kadar para, şu kadar masraf gibi. Bazen bu makamda (bunca, şunca) kıllanılır.

Temrin

Aşağıdaki cemlerdeki ism-i işaretleri ayırınız. Sıfır olan mahallere münasib ism-i işaret vaz' ediniz.

Şu ev mi büyük bu ev mi büyük? Şu gelen adamı tanıyor musunuz? Bu yol nereye gider? Size…..iki nasihati ederim. Yalan söylemeyen: ……..…- ……………arkasından kötü söylemeyiniz.

(*) Ekseriya "için" edatıyla "ile" edatının elif'i ve ya'sı hazf olunarak (şununçün bununçün – şununla, bununla) yazılır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 95)

Şu gelen kimdir….evin sahibidir….kim geçti….adamın kardaşı geçti…. Gel… otur….bu kitabı oku.

Sual – İsm-i işaret neye derler ve kaçtır? Meşarun ileyh neye derler? İsm-işaretin cemi nasıl gelir? İsm-işarete edevattan bir şey muttasıl olursa ne olur. Mef'ûlün ileyhi nasıl olur.

Mübhemat

Mübhemat – Belli etmeyerek bir şahsı veya bir şeyi bildiren sözlerdir. Türkçede mübhemat (ism-i tecrid, kelimât-ı istifhamiye, ism-i mevsul) den ibarettir.

İsm-i Tecrid – Kendi lafzıdır ki başkası karışmaksızın bir zat demektir. Mesela bu yazıyı kendi yazdı denir ki başkası yazmadı demek olur.

Buna zamir-i izafi dahi ilhak olarak: kendim, kendin (kendi, kendisi) kendimiz, kendiniz, kendileri denir (*)

Kelimât-ı İstifhamiye – (kim, ne, kaç, hangi "kangı" gibi lafızlardan ibaret olup "kim" eşhasdan "ne" eşyadan

(*) Kendi, lafzına zamir-i izafi ilhak olundukda ahirindeki ya'nın hazfı kat'a caiz olmadığı halde bazıların kendim, kendin suretinde yazdıkları maatteessüf görülmektedir.

Külliyât (s. 96)

sual içindir. Kim geldi, ne söyledi gibi. ”ki” ve “ne” lafızlarına zamir-i izafi ve nisbi ilhak olarak:

Kimim	Kimsin	Kimdir	Kimiz	Kimsiniz	Kimlerdir
Kimim	Kimin	Kimi	Kimimiz	Kiminiz	Kimileri
Neyim	Nesin	Nedir(nedir)	Neyiz	Nesiniz	Nedirler
Nem	Nen	Nesi	Nemiz	Neniz	Neleri(neleri)

denir.

Kim lafzı “ler” ile cemlenerek “kimler” denildiği gibi isim gibi ahval-i erbaası dahi tasrif olunur. Buna (ile, için) edatı dâhil olursa edevat-ı mezkûreden evvel bir (ñ) gelerek (kimin ile, kimin için) denilir.

Kaç, adetden sual içindir. Kaç paran var gibi. Hangi (*) eşhas ve eşyadan birini tayin için mevki-i sualde kullanılır. Hangi adam, hangi kitap gibi. Ceminde hangiler ve muzafda hangisi denir.

Nasıl, kaçan, nice, denlü, kangı, kanı, nere, kande, hani, lafızları dahi kelimât-ı istifhamiyyedendir. Bunlardan:

(*) Kangı muhaffefidir. Fakat he fetha-i sakıle ve ki kesre-i hafife ile harekelendiği ve bu ise lisân-ı Türkînin ahengine muhalif olduğu cihetle “hangi” kelimesini şazz olarak kabul edebiliriz. Ve illa kangı kelimesi aheng-i lisâna daha muvafıktır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 97)

Nasıl, Nice: ikisi de keyfiyetten sual içindir. Fakat nice, kelimesi isti'malden sakıttır. Yalnız teksir manasında kullanılır: nice defalar, nice emekler gibi. Nasıl kelimesi "ne" ile "asıl" lafzından mürekkebdir. Ne kelimesinin ekseriyetle he 'si hazf olunursa da "asıl" lafzının hemzesi hazfta bir sebep ve münasebet olmadığından bu kelimeyi (nasıl) tarzında yazmak muvafık olmayıp şu (nasıl) suretle yazılmalıdır.

Kaçan: Zamandan sual için ise de bu da zamanımızda mehcur olup bunun yerine (ne zaman) (ne vakit) kullanılmaktadır.

Ne denlü: Miktardan sual için ise de bu da zamanımız asar-ı edebiyesinde külliyen mehcur olup bunun yerine (ne kadar) (ne miktar) sözleri kullanılmaktadır.

Kangı: Birkaç şeyden birini tayin için mevki-i sualde müsta'mel ise de bu da külliyen isti'malden sakıt olup bunun yerine "hangi" kelimesi isti'mal olunduğu zikredildi.

Kanı: Mekân-ı karibden sual içindir. Fakat bu da zamanımızda mehcur olup bunun yerine (hani) kullanılmaktadır.

Kande: Mutlaka mekândan sual için ise de şimdiki halde isti'malden mahrum olup bunun yerine (nere) kullanılmaktadır.

Külliyât (s. 98)

Temrin

Aşağıdaki ibarede bulunan mübehhemayı ayırınız.

Kendi ekdiğini biçti. Kişi ne ederse kendine eder. Bu sözü kim söyledi. Buraya kim ile geldi. Hoca sana ne söyledi. Mektupta ne yazıyor. Hangi kitabı okuyorsun. Hangi mektebe devam ediyorsun. Mektebde ne öğrendin. Kaç kitap okudun. Kaç yaşındasın.

İsm-i Mevsul: Meşarun ileyhleri mübhem olan (o, ol, şu, şol) kelimelerinden ibaret olup bunların meşarun ileyhlerinin ibhamını izale için kendilerinden sonra getirilen cümle-i haberiyelere "sıla" tabir olunur.

Bunların meşarun ileyhlerini sılalarına rabt için (ki) lafzı getirilir: Şol nasihati ki sana veriyorum kabul et, o itabı ki sana verdim iyi sakla. İberelerinde (şol, o) kelimeleri ism-i mevsul, (nasihat, kitap) kelimeleri meşarun ileyh (sana veriyorum, sana verdim) cümle-i haberiyeleri sıla olup "ki" lafızları sılaları rabt için getirilmiştir ki bunların tafsilatı siga-i sıla bahsinde gelecektir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 99)

Kinayat-ı Arabîye

Zamir

Zemair-i Arabîye lisân-ı Osmanîde yalnız başına isti'mal olunamaz. Kelimât-ı Arabîyeye iltihak ederek isti'mal olunur. Onlar da: zamir-i muttasılın müfret ve tesniyelerinin müzekker ve müennesleriyle cem-i müzekker-i gaibdir.

Müfret-i müzekker-i gaib zamiri (hüve) dir ki bir kelimeye muttasıl olursa vav'ı hazf olunarak (he, he) şeklinde yazılır. Bunun müennesi (ha) tesniyeleri (hüme) ve cem-i müzekkerleri (hüm) dür. Cem-i müennesleri olan (hünne) lisân-ı Osmanîde müsta'mel olmayıp bunun yerine "he" zamiri kullanılır. Hüve, zamiri lisân-ı Osmanîde müsta'mel değildir. Fakat evveline ya lafzı getirilerek bazen nida mevkiinde, yahu, denildiği gibi bazen dahi mükerrer getirilerek (hüve hüvesine) denir ki aynı aynına, demek olur.

Zemair-i mezkûreden (he, hüme, hüm) zamirlerinin üst tarafı meftuh veya mazmum olursa he'ler mazmum ve eğer meksur veyahut "ye" harfi olursa ol vakit meksur okunur. Ba'de- kuddise sirrahu – biayni - bitamamihe, kaddesi sırrıhüma, meşarun ileyha rahimehümullah, meşarun ileyhüm gibi.

Külliyât (s. 100)

Zemair-i mezkûre Arabî olan “ile” kelimesine ilhak olunduktan sonra ima ve işaret olunmuş manasına olan müemma ve meşar kelimelerine iltihak ederek lisân-ı Osmanîde kinayat makamında kullanılır ki bir ibarede evvelce zikri geçen bir ismi tekrar etmek lazım gelirse o ismin yerine kaim olmak üzere mürekkebat-ı mezkûre getirilir. Bunlar da: (meşarun ileyh, müemma-i ileyh) kelimelerinden ibarettir.

Meşarun İleyh

Vüzerat ve müşiriyyet ile bâlâ vavali rütbelerini ihraz eden zevatın isimleri zikredilirse müfret-i müzekkerinde “meşarun ileyh” tesniyesinde “meşarun ileyhüma”ceminde “meşarun ileyhim” denir. Eşhas-ı maneviyeden olan (devlet, hey’et, emanet, nezaret, velayet, müdüriyet gibi kelimelerden devlet için her halde “meşarun ilayha” kullanılıp devlet meşarun ileyha denir. Lakin diğerleri için o makamda bulunan zatın ihraz etmiş olduğu rütbe nazar-ı dikkat ve itinaya alınır.

Müemma-i İleyh (*)

Mirlevadan vavali sanisinde aşağı olan ashab-ı rütbeye ve rütbesiz olan erbâb-ı haysiyet ve itibara denir.

(*) Müemma: bir maddeyi bir kimseye tefhim için kavlen veya fiilen işaret eylemek manasına olan “vemâi” maddesinin if’al bâbına naklinden hâsıl olan ve mana-imezkûrede müsta’mel olan (eimme) masdarının ism-i mef’ulüdür ki işaret olunan demektir. eimme gibi misal ve mehmuzu’lülem olan “efâl” masdarının ism-i faili (müemmi) ve ism-i mef’ulü (müemma) suretinde gelmek kavâid-i sarfiye-i Arabiyye icabatından olmağla kelime-i mezkûreyi “müemmi” şeklinde yazmak mahz-ı hatadır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 101)

Mahdurat-ı islamiyeye dahi derece-i haysiyet ve itibarlarına göre müfret ve ceminde (müemmai ileyha, meşarun ileyha) denir.

Bunlardan başka (merkum, mezbure, mezkûr) lafızları dahi kinayattan olup merkum rütbesiz ve avam nasdan olanlara, mezbure cins-i nisadan aşağı derecede bulunanlara, mezkûr dahi insanın maadası olan hayvanat ile eşyaya mahsusdur.

Bunların müzekker ve müennesleri ile müfret, tesniye ve cemleri ber-vech-i atidir:

Müfret	Tesniye	Cem
Merkûm	Merkûmân	Merkûmûn
Merkûme	Merkûmetân	Merkûmât (*)
…………	………….	………….
Mezbûre	Mezbûratân	Mezbûrat(**)
Mezkûr	Mezkûriyn	Mezkûriyn
Mezkûre	Mezkûretiyn	………….

Anef-üz zikr, salif-üz zikr, anef-ül beyan, salif-ül beyan, mare'l zikr, mare'l beyan gibi. Tabirat dahi maneviyattan müsta'mel kinayattandır.

(*) Merkûmât, cem'i müennesi zamanımızda isti'malden sakıt olmuştur. Bunun yerine "merkûmeler" isti'mali tercih olunuyor.

(**) Mezbûrat, bu da isti'malden sakıttır. "Mezbûreler" isti'mali şayidir.

Külliyât (s. 102)

İsm-i İşaret

Arabî ism-i işaretleri lisân-ı Osmanîde müsta'mel değildir. Ancak iki üç tanesi nadiren ibare arasında mürekkeb olarak isti'mal olunur. Onlar da:

Kezalik	Bunun gibi
Ba'de za	Bundan sonra
Ba'de zalik	"…"
Hakeza	İşte böyle

gibi kelimâttan ibarettir.

İsm-i Tecrid

Arabî ism-i tecridlerinden (zat, nefs) kelimeleri lisân-ı Osmanîde müsta'meldir. Bunlar ya evvellerine edat-ı Arabiyye alarak usul-ü Arabiyye üzere kullanılır veya ahirlerine edat-ı Türkîyye alarak Türkî usulüyle isti'mal olunur: bu elbise falanın zatına mahsustur. Şu taamı nefsi için pişirdi. Bizzat yaptı ve bizatihi ve binefsihi… ilh denir.

Arabî ism-i mevsulleriyle kelimât-ı istifhamiyesi lisânı-ı 0smanîde asla müsta'mel değildir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 103)

Kinayat-ı Farsiyye

Zamir – İsm-i İşârât

Farisî zamirler lisân-ı Osmanîde asla kullanılmadığı gibi esma-i işârâti isti'mal olunmaz. Fakat ba'de ezin, binabirin mürekkeb olarak kullanılırlar ki bundan sonra ve buna binaen demektir. "ezcümle" dahi bu kabilden olup aslı (ezin cümle- ezan cümle) dir. Kesret isti'malinden dolayı ism-i işare hazf olunmuştur.

İsm-i Tecrid

Farisînin (hod) ism-i tecridi Osmanlıcada kullanılır. Mesela rey-i hodiyle denir ki kendi reyiyle ve (hod be hod) kendi kendine demek olur.

Kelimât-ı İstifhamiye

Farisîden "ne" manasına olan "çe" kelimesiyle nice ve kaç makamında (çend) kelimesi kullanılır ve bunun bazen evveline "her" edatı geldiği gibi ahirine dahi "an" ism-i işareti ilave olunur: çe fâide – çend defa denir ne fâide ve nice defa

demek olur. Ve her çend – çendan denilir ki her ne kadar, ol kadar demektir.

Farisî ism-i mevsulleri lisânı-ı 0smanîde kullanılmaz.

Bâb – 4

Masdar

Masdar, kendisinde zat ve zaman mülahaza olunmayarak bir işe delalet eden kelimelerdir ki ahirlerinde ekseriyetle (mek, mak) veya bunlara bedel aşağıda görülecek olan diğer hurûf ve edevat bulunur: bilmek, yazmak gibi.

(Fâide) Masdardan edat-ı masdar-ı tay olunduktan sonra kalan kısımda ziyade bir harf yok ise ona “masdar-ı mücerred” ve eğer bir mana ifadesi için harf ziyade edilmiş ise ona da “masdar-ı mezid-i fih” denir. Gülmek, güldürmek gibi ki gülmek masdarından edat-ı masdar kaldırılırsa “gül” kalıp harf-i zaid olmadığı anlaşılacağından masdar-ı mezkûre “mücerred” denir. Zira mezkûr kelime hey’et-i mecmuasıyla hadse delalet edip bir harf tayyı mümkün olamaz. Mesala lam-ı zaid farzıyla terk etsek kalan “gü” lafzı hads-i mezkûre delalet etmez. Fakat ta’diye manası yani işin (hads) in ahirde eserini göstermek için “gül” kelimesine (dür) ziyade ederek güldür, demiş olsak ol vakit güldürmek masdarına “mezîdün

fih" denir. Zira burada "dir" lafzı ziyadetir, terk olunduğunda hads manası yine mevcut kalır.

Masdar-ı mezîd-i fihden edat masdar tay olundukda kalan kısma "madde-i fiil" ve harf-i zaid atıldıktan sonra kalan kısma da "madde-i asliyye" denir. Masdar-ı mücerredlerde ise harf-i zaid olmadığından madde-i fiil ile madde-i asliyye aynı kelime olur. Nitekim aşağıdaki misal teşrih-i maksada kâfidir.

Masdar	Edat-ı masdar	Madde-i fiil	Madde-i asliyye
Gezmek	mek	Gez	Gez
Gezdirmek	mek	Gezdir	Gez
Ağlamak	mak	Ağla	Ağla
Ağlatmak	mak	Ağlat	Ağla

Masdarlarda (hadse) işe delalet eden esasen "madde-i fiil" olduğu ve buna ise (mek, mak) ilavesiyle masdarlar husule geldiği cihetle madde-i fiilin asıl itibariyle evvelce beyan ve tafsili münasib görüldü.

Madde-i Fiil – Bir işi muhataba emir için kullanıldığı cihetle buna "emr- i hazır" dahi denir. (*)

Madde-i fiillerin ahirleri ya sakin veya hareke-i harfiyye ile müteharrik yani harf-i imla olur:

Gel, kır, oku, acı, ağla, öde

(*) Bundan sonra nerede "madde-i fiil" tabiri geçerse maksud emr-i hazır olduğu hatırdan çıkmamalıdır.

Külliyât (s. 106)

Bunlar (madde-i fiilin) emr-i hazırın müfret muhatab sigaları olup bunların ahiri hareke-i resmiye ile meksur kılındıktan sonra bir "ñ" kâf-ı nuni ilhak olunarak cem-i muhatab sigaları yapılır. Bazen mezkûr kâf yerine "yınız" getirilerek cem yapılır.

Ahiri müteharrik olan yani harf-i imla olan müfretlerin ceminde (ñ, yınız) dan evvel bir meksur "ye" dahi ziyade edilir:

Müfret	Cem	
Gel	Gelin	Geliniz
Oku	Okuyun	Okuyunuz
Acı	Acıyın	Acıyınız
Ağla	Ağlayın	Ağlayınız
Öde	Ödeyin	Ödeyiniz

Temrin

Aşağıdaki madde-i fiillerin cemlerini yazınız. Masdarlardan dahi edat-ı masdrala "madde-i fiil" madde-i asliyeyi ayırınız.

At, atla, ada, barış, tanı, kaşı, bize, beze, doku, ko, bilmek, bildirmek, kaynamak, kaynatmak, kaynattırmak.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 107)

Sual – Masdar neye derler? Masdar-ı mücerred, masdar-ı mezid-i fihi tarif ediniz? Madde-i fiil ile madde-i asliyye hangileridir? Madde-i fiilin başka ismi de var mı? Emr-i hazırların cemleri nasıl yapılır?

Müsbet, Menfi – Bir işin vukuunu gösterene "müsbet" ve adem-i vukuunu gösterene "menfi" denir. Geçen misaller emr-i hazırın müsbet suretleri olup bunlara edat-ı nef'i ilhak olunarak menfi yapılır ve (nehy-i hazır) namı verilerek tıpkı emr-i hazır gibi cemlenir.

Edat-ı nef'i (me, ma) lafızları olup "me" hafif ve "ma" sakil olan madde-i fiillere ilhak olunur:

Emr-i hazır	Gel	Oku	Acı	Ağla	Öde

Nehy-i hazır

Müfret	Gelme	Okuma	Acıma	Ağlama	Ödeme
Cem	Gelmeyiniz	Okumayınız	Acımayınız	Ağlamayınız	Ödemeyiniz

Emr-i Gaib, Nehy-i Gaib – Buraya kadar zikr ve beyan olunanlar "madde-i fiilin" muhatab sigaları olup bunlara "sin, sün" lafızlarının ilhakıyla gaib sigaları teşekkül eder ki müsbetlerden yapılana (emr-i gaib) menfilerden yapılana dahi (nehy-i gaib) denip her ikisi de "ler" ilavesiyle cemlenir.

Külliyât (s. 108)

Emr-i gaib

Madde-i fiil	Müfret	Cem
Gel	Gelsin	Gelsinler
Oku	Okusun	Okusunlar
Acı	Acısın	Acısınlar
Ağla	Ağlasın	Ağlasınlar
Öde	Ödesin	Ödesinler

Nehy-i gaib

Gelme	Gelmesin	Gelmesinler
Okuma	Okumasın	Okumasınlar
Acıma	Acımasın	Acımasınlar
Ağla	Ağlamasın	Ağlamasınlar
Ödeme	Ödemesin	Ödemesinler

Fiil-i Has, Fiil-i Âmm – Madde-i fiil, bir mahsus iş veya keyfiyyet beyan ederse "fiil-i has" denir:

gez, yürü, kes, kır gibi.

Ve eğer umum işlere veya ahvale şamil olursa "fiil-i âmm" denir ki: (ol, et, kıl, eyle) madde-i fiillerinden ibarettir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 109)

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden hangisi müsbet ve hangisi menfidir beyan ediniz. Müfret olanları cem yapınız. Emr-i gaib ve nehy-i gaibleri işaret ediniz. Müfret olanlarının cemini yazınız.

Oturunuz, kalk, unutma, bellesin, söylemesin, öksürme, yalvar, davransın, göndermeyiniz, tıkasınlar, kapamasın, gezme, otur

Sual – Müsbet ve menfiyi tarif ediniz? Türkçede edat-ı nef'i nedir? Madde-i fiilin menfisine ne denir? Emr-i gaib, nehy-i gaib kimlerden yapılır ve nasıl yapılır? Fiili-i âmm ile fiili-i hası tarif ediniz.

Lâzım, Müteaddî – Lâzım, manası failin (*) hal ve şanından ibaret kalan yani failden gayrı bir şahısta veya şeyde eser göstermeyen fiildir: ağla, çık gibi ki işbu fiilin beyan ettiği mana muhatabın hal ve şanından ibaret olup hariçte eser göstermediğinden fiilin manası tamam olur.

Müteaddî, manası failin hal ve şanından ibaret kalmayıp başka bir şahıs ve şeyde eseri görülen fiildir: ağacı kes, kalemi kır kardeşini sev gibi ki burada kes, kır, sev fiillerinin manası, fail olan muhatabın nefsinde kalmayıp ağaç kalem ve kardeşte eser gösterir ki ağaç ve kalem ve kardeş isimlerine de "mef'ul" denir.

(*) Fail: Fiilin beyan ettiği işi yapana denir.

Külliyât (s. 110)

(Faide) Geçen misalde, yalnız (kes, kır) deyib de lakırtıyı kesiversen söz tamam olmayacağından karşımızdaki adam neyi keseyim neyi kırayım kimi sevmeyim sualini irad eder. Biz de ağacı, kalemi, kardeşini demeye mecbur oluruz ki bu halde söz tamam olarak muhatab sükût eder.

Demek oluyor ki fiilin lazım ve müteaddî olduğunu anlamak için evvellerine kimi ve neyi lafızlarının cevapları olan (birisini, bir şeyi) kelimelerinden biri getirilir. Eğer mana sahih olmazsa fiilin lazım ve illa müteaddî olduğu anlaşılır.

Lazım – otur: birisini otur, birşeyi otur

Müteaddî – ısır: birisini ısır, birşeyi ısır

Lazımı müteaddî yapmak için kaide budur ki madde-i fiilin cevheri (*) bir harfli olursa veya birkaç harfli olub da ahiri sakin bulunursa bir “dir” ve eğer cevheri birkaç harfli olan maddenin ahiri müteharrik yani harf-i imla veya sakin (ra, lam) olursa bir “te” ilhak olunur.

Madde-i Fiil	Cevher-i Fiil	Edat-ı Ta’diyye	Fiil-i Müteaddî
De	Dal	dır	Dedir
Gez	Kaf, ze	dır	Gezdir
Utan	Elif, te, nun	dır	Utandır

(*) Madde-i fiilin cevheri, telaffuzda zahir olan yani harf-i imla atıldıktan sonra kalan harflerdir : nitekim otur, kazı, de maddelerinin cevheri elif, te, ra, kaf, ze, dal harfleridir.

İmren	elif, im, ra, nun	dır	İmrendir
Üşü	elif, şın	te	Üşüt
Acı	elif, cim	te	Acıt
Ağla	elif, gayın, lam	te	Ağlat
Türe	te, ra	te	Türet
Otur	elif, te, ra	te	Oturt
Öksür	elif, kef, ra	te	Öksürt
Darıl	tı, ra, lam	te	Darılt

gibi.

Lakin bunun çok müstesnaları vardır ki ber-vech-i ati zikr olundu.

Lazım	**Müteaddî**
Kalk	Kaldır
Em	Emzir
İç	İçir
Uç	Uçur
Düş	Düşür
Art	Artır
Çık	Çıkar
Aş	Aşır
Piş	Pişir

Külliyât (s. 112)

Üş	Üşür
Bit	Bitir
Bat	Batır
Geç	Geçir
Taş	Taşır
Kaç	Kaçır
Doğ	Doğur
Kop	Kopar
Döv	Dövür
Duy	Duyur
Sız	Sızır

Gör maddesi bir iş tesfiye et manasına gelirse müteaddîsi “gördür” ve göz ile gör manasına olursa müteaddîsi “göster” gelir.

Bir fiil “dir” ile müteaddî yapılmış ise ta ve te ile müteaddî yapılmış ise “dır” ile bir kere daha müteaddî kılınabilir : (gezdir, gezdirt), (oturt, oturttur) gibi.

Bir isme, hafif harekeli ise “le” sakil harekeli ise “la” ilhak edilerek bir fiil müteaddî hâsıl olur ki buna fiil-i ismi denir. (göz, gözle), (bağ, bağla) gibi.

İşbu “la, le” ism-i zamanlara ilhak olursa vusul ve duhul

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 113)

manası mübeyyin bir fiil-i lazım olur: geceledi, sabahladı gibi ki geceye, sabaha dâhil oldu demek olur.

Asvata dâhil l olursa yine bir fiil-i lazım hâsıl olur: inle, üfle, çağla, fısla gibi.

Mezkûr lam asvatın senailerine ilhak olabilib senailerin yukarısına dal ilhak olur: takır, takırda, şakır, şakırda, cayır, cayırda gibi.

Sıfatların hafif harekelilerine (le, leş, len) ve saklil harekelilerine dahi (la, laş, lan) ilhakıyla bir fiil-i lazım hâsıl olur ki buna da (fiil-i vasfi) denir: (güzel, güzelleş, güzellen), (tatlı, tatlılaş, tatlılan), (semiz, semizle), (ucuz, ucuzla) gibi.

Sıfatlara (let, lat) ilhakıyla da fiil-i casfi yapılır. Fakat bunlar müteaddî olur: daralt, genişlet gibi.

Bazı sıfatlara da isimler gibi (le, la) ilhakıyla müteaddî yapılır: temizle, karala gibi.

Temrin

Aşağıdaki maddelerin hangisi lazım hangisi müteaddîdir? Lazım olnalarını müteaddî yapınız, o müteaddîleri bir kat daha müteaddî yapınız. İsim ve sıfatları fiil yapınız.

At, ara, arı, uza, in, buda, bin, solu

kapa, koş, çivi, diş, yürü, yüz, taş, iyi, kısa, uzun.

Sual – Lazım neye derler? Müteaddîyi tarif ediniz. Lazımı müteaddî kılmak için kaide nedir? İsimlerden, sıfatlardan nasıl fiil yapılır?

Malum, Meçhul – Fiil-i müteaddî (*) ya malum veya meçhul olur.

(Malum) - Faili zikrolunan fiildir. (Ahmet Hasan'ı dövdü) cümlesindeki "dövdü" fiili gibi ki fail yani Hasan'ı döven Ahmet ibarede zikrolunmuştur.

(Meçhul) – Faili zikrolunmayıp mef'ulü fail yerine geçen fiildir. (Hasan dövüldü) cümlesindeki "dövüldü" fiili gibi ki fail yani Hasan'ı döven Ahmet zikrolunmayarak mef'ul olan Hasan terkibde fail yerine geçmiş ve bu münasebetle kendisine (naib-i fail) ismi verilmiştir. Nitekim nahv kısmında bahsi gelecektir.

Malum olan bir madde-i fiili meçhul yapmak için madde-i fiilin ahirine bakmalı. Eğer ahiri lamdan gayrı bir harf ise ya sakindir veya müteharriktir. Eğer sakin olup da üst tarafı meftuh veya meksur ise madde-i fiilin ahiri hareke-i resmiyye ile

---

(*) Fiil-i lazımlardan meçhul gelmez.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 115)

meksur kılındıktan sonra bir “lam” getirili: (kes, kesil), (yaz, yazıl), (ver, veril) gibi. Eğer sakin olan harfü’l ahyarın üst tarafı “ damme-i sakıle-i makbuza “ (kalın kapalı ötre) ise madde-i fiilin ahiri hareke-i harfiye ile mazmum kılındıktan sonra bir lam getirilir: (kur, kurul), (bur, burul) gibi.

Ahiri müteharrik veya lam (sakin olsun, müteharrik olsun) olan madde-i fiiller “nun” ilhakıyla meçhul kılınır: (oku, okul) (ara, aran) (gizle, gizlen) (bil, bilin) (1) (besle, beslen) gibi. (de, denil) (iste, istenil) gibiler şazzdır. (2)

Kaide – Ta’diyye edatı olan ta’lar edevattan birşeye muttasıl olub da harekelenirlerse dal’a kalb olunurlar. (erit, eridil) (arat, aradıl) gibi. Eğer edat-ı ta’diyye değilse dal’a kalb olunmaz. Fakat git, işit gibi birçok kelimelerin ta’ları şazz olarak dal’a kalb olunur. “gidil”, “işidil” denir.

Kaide – Edat-ı meçhul olan sakin lam harekelenirse

1-İsim failinden fark için lamdan sonra bir ye yazmak lüzumu aşikârdır.

2-Şazz: İsti’male muvafık, kaideye mugayir olan

Külliyât (s. 116)

kendinden evvel bir “ye” yazılır. (eridil, eridilen) (aradıl, aradılan) (gidil, gidilen) gibi. Eğer sakin olan mezkûr lam’ın üst tarafı damme-i sakile-i makbuza ile mazmum ise harekelendikde kendinden evvel bir şey yazılmaz. (kurul, kurulan) (yorul, yorulan) gibi.

Temrin

Aşağıdaki maddeleri meçhul kılınız.

Kır, oku, ara, as, del, süz, doğra, yırt, okut, akıt, korkut, uzat, üret, üşüt, soğut

Sual – Malum neye derler? Meçhul neye derler? Malumu meçhul yapmak için kaide nedir? Ta’diyye edatı olan sakin ta’lar harekelenirse ne olur? Meçhul edatı olan lamlar harekelenirse ne olur?

Madde-i fiiler ya “basit” veya “mürekkeb” olur.

“Basit” kendisine başka bir söz ilave edilmeyerek aslen fiil olanlardır ki bunlara fiil-i aslî denir. Geçen misaller gibi.

“Mürekkeb” başka bir sözle birleşen basit maddelerdir ki “ iktidarî, ta’cilî, ta’limî” namıyla üç kısımdır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 117)

İktidarî – Ahiri sakin olan madde-i fiillere (elif, he) ve müteharrik yani harf-i imla olanlara dahi (ye, ya) getirildikten sonra "bil" maddesiyle birleşen fiillerdir.

Siga-i İktidarî

Madde-i Fiil	Müsbet	Menfi
Gel	Gelebil	Geleme
Kır	Kırabil	Kırama
Oku	Okuyabil	Okuyama
Taşı	Taşıyabil	Taşıyama
Bağla	Bağlayabil	Bağlayama
İste	İsteyebil (1)	İsteyeme

Ta'cilî – Madde-i fiilin ahiri sakin ise kesre alamati bir "ye" ve eğer müteharrik ise bir "yi" getirildikten sonra (ver) maddesiyle birleşen fiillerdir.

Siga-i Ta'cilî

Madde-i Fiil	Müsbet	Menfi
Gel	Geliver	Gelmeyiver, geliverme
Oku	Okuyuver	Okumayıver, okuyuverme

1-Bunların manaları: Gelmeye muktedir ol, sormamaya muktedir ol… ilh demektir.

Külliyât (s. 118)

Kaşı	Kaşıyıver	Kaşımayıver	Kaşıyıverme
Bağla	Bağlayıver	Bağlamayıver	Bağlayıverme
İste	İsteyiver(1)	İstemeyiver(2)	İsteyiverme

Ta'limî – Madde-i fiillerin evvellerine isim veya sıfat ilavesiyle yapılan fiillerdir: su iç, uslu otur gibi. (*)

(İhtar) Madde-i fiilerin gerek müsbet ve gerek menfi olsun iktidarî ta'cilî, talimî sigalarına (sin, sün) ilhakıyla mezkûr sigaların emr-i gaib ve nehy-i gaibleri hâsıl olacağı gibi meçhul olan maddelerin dahi mürekkeb sigaları aynı vecihle teşkil olunur.

Temrin

Aşağıda bulunan maddelerin iktidarî, ta'cilî sigalarını yazınız. İsim sıfat olanlara dahi münasib maddeler ilave ederek siga-i ta'limî yapınız.

Aç, kır, uyu, ders, taş, çık, kaç, atış, sık, okşa, inan, aç, sıçra, bekle, şaş, yazı

1-Bunların manaları: çabuk iste, çabuk gel, çabuk oku, çabuk bağla… ilh demektir.

2-Menfinin işbu suretleri daha ziyade müsta'meldir.

3-Çıkayazdı, düşeyazdı, gibi bir de "fiil-i mukarebe" mevcut ise de zamanımızda metruk hükmünü aldığından kitabımızda terk edilmiştir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 119)

Sual – Madde-i fiillere ne vakit basit denir? Mürekkeb kaçtır? Siga-i iktidarî nasıl yapılır? Siga-i ta'cilî nasıl teşkil edilir? Siga-i ta'limî kimden terekküb eder?

Siga-i Mutâ'vaat

Mutâ'vaat failin bir işi kabul etmesi keyfiyetinden ibarettir. (*) bir madde-i fiilin ahiri sakin ise ale'lkaide harekelendikten sonra bir nun veyahut bir şın ve bazen nun yerine lam-ı sakine ilhakıyla siga-i mutâ'vaat teşkil olunur:

Sev	Sevin
Gör	Görün
Ara	Aran
Kaşı	Kaşın
Dik	Dikil
Sav	Savaş

gibi

Kurtul, dağıl, yutkun kelimeleri şazzdır. Zira bunların maddeleri kurtar, dağıt, yut kelimeleridir.

Bazı isimlerin ahirine "len, lan" ilavesiyle: huylan,

(*) " İşlenen işin yine işleyene ait ve raci olduğunu gösteren sigadır" diye tarif olunabilir.

Külliyât (s. 120)

Kederlen, evlen gibi mutâ’vaat sigaları teşkil olunduğu gibi fiil-i vasfîler de mutâ’vaat beyan ederler. İyileş, hoşlaş, güzelleş gibi.

Yukarıdaki misallere dikkat edilince dikil, aran gibi kelimelerin meçhul ile mutâ’vaat beyninde müşterek olduğu görülüyor. Bu gibilerin fiili-i mutâ’vaat veya meçhul olduğu karine ile fark ve temyiz olunur. Şöyle ki: eğer fiilin manası failin hal ve şanından ibaret ise “mutâ’vaat” ve eğer mef’ulün hal ve şanından ibaret ise meçhuldür. Mesela: (Ahmet yıkandı – elbise yıkandı) dediğimizde birinci misalde yıkanmak fail olan Ahmet’in hal ve şanından ibaret olduğu için mutâ’vaat ve ikinci misalde ise mef’ul olan elbisenin hal ve şanından ibaret bulunduğu için meçhul olur.

Siga-i Müşareket

Birden ziyade kimseler arasında birbirine karşı icra edilen işi beyan eden sigaya (*) siga-i müşareket denir ki ol işi müştereken icra eden kimselerden her biri ahirine nisbetle fail ve mef’ul olur. Mesela: Kamil Eendi Salih Efendi ile dövüştü

(*) “Yapılan işin iki veya ziyade kimseler arasında yapıldığını gösteren sigadır” tarif-i basitiyle de tarif olunabilir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 121)

denildikde “dövüştü” siga-i şirketin mazisi olup Kamil Efendi ile Salih Efendi beyninde birbirine karşı icra edilen dövmek fiilini beyan etmiştir ki bundan Kamil Efendi Salih Efendiyi dövdü Salih Efendi dahi Kamil Efendiyi dövdü manası çıkıp Kamil Efendi ile Salih Efendinin her birinin ahire nisbetle fail ve mef’ul olduğu aşikâr olur.

Siga-i müşareket teşkil etmek için madde-i fiillerin ahirinde harf-i i imla var ise doğrudan doğruya ve eğer yok ise yani sakin ise hareke-i harfiye ile tahrik edildikten sonra bir şın-ı sakine ilhak olunur:

Misal:

Çık	Çıkış
Sev	Seviş
Ur	Uruş
Çarp	Çarpış

Bazen isimlere (leş, laş) ilhakıyla da siga-i müşareket yapılır:

Misal:

Söz	Sözleş
Uz	Uzlaş
Yan	Yanaş (*)

gibi.

(*) Bunun aslı yanlaş yani yan yana gel olup tahfifen lam hazf olunarak yanaş kalmıştır.

Külliyât (s. 122)

Tokuş ve sarmaş kelimeleri şazzdır. Zira bunların maddesi (dokun – sar) dır. Yukardaki zikrolunan mutâ'vaat sigaları daima lazım ise de müteaddîlerden teşkil olunan işbu müşareket sigaları bazen kıyasen müteaddî yapılabilir: yanaştır, barıştır çekiştir gibi.

Sual – Siga-i Mutâ'vaat neye derler? Siga-i Mutâ'vaat nasıl yapılır? Mutâ'vaatla meçhul beyninde fark nedir? Fiil-i müşareket nasıl teşkil edilir?

Yukarıda bahsi geçen masdar edat ve mana, haysiyetiyle üç kısımdır. Onlar da: masdar-ı asli, hâsıl-ı masdar, masdar-ı nev'idir.

Masdar-ı Asli – Madde-i fiillere hafiflerde "mek" sakillerde "mak" ilhakıyla yapılanlardır ki bunlar sırf-ı hadse delalet eder: gelmek, gelmemek, yazmak, yazmamak gibi ki mek ile olanlara "masdar-ı hafif" mak ile olanlara "masdar-ı sakil" denir.

Hâsıl-ı Masdar – Fiilin hadsinden mütevellid hal ve keyfiyeti andırır. Bu da iki türlüdür: Birincisi madde-i fiilin menfi sigasıyla (nehy-i hazırla) müşterek olur ve ahiri (me, ma) harfleriyle nihayet bulur ki buna sarf-ı Türkîde "masdar-ı tahfifî" namı vermiş idik: Ahmet'in sorması,

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 123)

Hasan'ın gülmesi, Kemal'in yemek yemesi terkiblerindeki sorma, gülme, yeme kelimeleri gibi ki bunlar kıyasîdir.

Bunların manalarına atf-ı nazar dikkat edilirse sorma, sormaktan - gülme, gülmekten- yeme, yemekten mütevellit bir hal ve keyfiyet olduğu pek aşikâr olacağından bunlara hâsıl-ı masdar ismi vermekte asla tereddüde mahal yoktur.

Hâsıl-ı masdarın ikincisi semâî ve kıyasî olmak üzere iki nev''e ayrılır. Semâî olanlar sarf-ı Türkîde ism-i masdar namını verdiğimiz sevgi, yardım, vergi, korku gibi kelimelerle akıntı, sızıntı, üzüntü gibi madde-i fiile "ndi" ilavesiyle yapılanlardır. Bu gibi sigaların bazı kere hal ve keyfiyetle tekeyyüf eden şeylere mecazen ıtlak olunduğu da vardır: dolma, yazma, süzme, kırıntı gibi.

Akıntı ve emsali gibi masdarlardaki "di" lafzı İstanbul lisânında "te" gibi telaffuz olunduğundan çok kimseler imlasında tereddüt etmekte ise de kelimenin ahengine ve ta'nın hurûf-ı hafifeden olduğuna imale-i dikkat edilirse bunun dal ile yazılması tabii olduğu tezahür eder.

Zikrolunduğu üzere işbu nev' semâî olup ehl-i lisândan işitmeye mütevakkıftır. Binaen aleyh yazındı, satındı, gülündü gibi masdarlar işitilmediği cihetle isti'malleri asla caiz değildir.

(Kaide) Ahiri sakin makable'l mazmum olan bir kelimeye diğer bir harf-i sakin ilhak olundukda ahir kelime zamme ile tahrik

edilip bir “vav” yazılır: gör, görül – görülür, ol, olun- olunur gibi.

Asvattan teşekkkül eden ef’alin ahirinin harekesi hareke-i harfiye ile kesreye tebdil olunarak kıyasen bir nev’i hâsıl-ı masdar yapılır: çatırdamak – çatırtı,…tıkırtı gibi.

Masdar-ı Nev’i – Madde-i fiilin ahiri sakin olduğu takdirde üst tarafı meftuh veya meksur ise mezkûr sakin hareke-i harfiye ile meksur ve eğer üst tarafı mazmum ise harfü’l ahyar sakin mazmum kılındıktan sonra bir şın-ı sakine ilhak olunur: alış, veriş, uruş, duruş gibi.

Eğer madde-i fiilin ahirinde harf-i imla olursa ol zaman şından evvel bir ya-i meksureziyade edilir: okuyuş, kazıyış, arayış, esneyiş gibi.

Malumlarda bazen şın yerine mim gelerek meçhul makamına kaim olur: alım, satım gibi ki alınış, satılış demek olur. Masdar-ı aslîden maada masdar-ı mezkûrenin cümlesi “ler” ile cemlendiği gibi mef’ul ve muzafun ileyh dahi olurlar.

(Müsbet)

	Masdar-ı Aslî	Masdar-ı Nev’i	Hâsıl-ı Masdar
Mef’ul:	Gelmek	Gelme	Geliş, çatırtı, yardım
Mef’ulün bih:	……….	Gelmeyi	Gelişi, çatırtıyı, yardımı

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 125)

Mef'ulün ileyh	…………	Gelmeye	Gelişe, çatırtıya, yardıma
Muzafun ileyh	…………	Gelmenin	Gelişin,çatırtının, yardımın
Cem	…………	Gelmeler	Gelişler, çatırtılar, yardımlar

Menfi

Masdar-I Aslî	Hâsıl-I Masdar	Masdar-I Nev'i
Gelmek	Gelmemek	Gelmeyiş
Gelmek	Gelmeyi	Gelmeyişi
Gelmek	Gelmemeye	Gelmeyişe
Gelmek	Gelmemenin	Gelmeyişin
Gelmek	Gelmemeler	Gelmeyişler

Tenbih – Masdar-ı asliye (lık, lik) ilhakıyla mesela gülmek yerinde gülmeklik ve sormak makamında sormaklık isti'mali şive-i ifadeyi gülünç bir hale getireceğinden bundan begayet ictinab lazımdır.

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden masdar olanların hangi kısımdan olduğunu beyan ediniz? Ve masdar olmayan maddeleri dahi üç türlü masdar yapıp ahval-i erbaasını tasrif ediniz. Cemlerini de yazınız.

Oturmak, yat, kalk, gitme, gelme, üşümek, gidiş, uçmak, çıkış, korku, cayırdı, kıpırtı

Külliyât (s. 126)

Aç, ağrı, bağır, kapmak, yalvar, şakırdı, belle, çekmek, anlayış, bilgi, çatırtı, toparla

Sual – Edat ve mana itibariyle masdar kaç kısımdır? İsimleri nedir? Masdar-ı asli kimden yapılır ve nasıl yapılır? Hâsıl-ı masdar nasıl yapılır? Masdar-ı nev'i nasıl teşkil olunur? Bunlardan semâî olanlar var mıdır?

Masdarlar asılları itibariyle "fiilî" ,"ismî", "vasfî" olur.

Eğer masdarlar alındığı madde-i fiil, fiil-i aslî ise yani zatında hads beyan ederse ona "masdar-ı fiilî" ve eğer madde-i fiil, fiil-i ismî yani bir isimden yapılmış ise ona "masdar-ı ismî" ve eğer madde-i fiil vasfî ise ona da "masdar-ı vasfî" denir: kırmak, tuzlamak, yeşillenmek gibi.

Sıfatlara (lık, lik) ilhakyla yapılan masdarlar dahi masdar-ı vasfîde dâhil dir: iyilik, kötülük, fenalık gibi.

Masdarlar mana cihetiyle dahi âmm, has, müsbet, menfi namını alarak dörde taksim olunurlar.

Eğer masdar, âmm olarak madde-i fiilden yapılmış ise "masdar-ı âmm" denir. Olmak, kılmak, etmek, eylemek gibi

Eğer has olan madde-i fiilden yapılmış ise (masdar-ı has) denir. Gezmek, yatmak, uyumak gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 127)

Eğer müsbet olan madde-i fiilden yapılmış ise "masdar-ı müsbet" ve eğer menfiden yapılmış ise "masdar-ı menfî" denir. Gelmek, yazmak – gelmemek, yazmamak gibi

Türkçe masdarlar nisbet itibariyle dahi dört kısma ayrılırlar. Şöyle ki eğer masdarın müştak olduğu madde lazım ise "masdar-ı lazım" müteaddî ise "masdar-ı müteaddî" malum ise "masdar-ı malum" ve eğer meçhul ise "masdar-ı meçhul" denir: çıkmak, dökmek, kesmek, kesilmek gibi.

Bundan başka masdarlar "basit" ve "mürekkeb" kısımlarına ayrılır. Masdar-ı basit basit olan maddelerden yapılan masdarlardır: gelmek, kırmak gibi

Masdar-ı mürekkeb, madde-i fiilin iktidarî, ta'cilî, ta'limî sigalarından yapılanlardır ki bunlara da "masdar-ı iktidarî", "ta'cilî", "ta'limî" namı verilir: gelebilmek, gelivermek, ileri gelmek gibi.

Temrin

Aşağıdaki masdarlardan fiili, vasfî, ismî olanları tefrik ediniz, sonra bunlardan hangileri müsbet hangileri menfi gösteriniz? Müteaddî, lazım ve malum ile meçhul olanları işaret ediniz? Bunlar meyanında masdar-ı mürekkeb varsa onu da beyan ediniz? Velhâsıl bir masdarın aksamından kaç tanesini havi olduğunu hizasına yazınız. Mesela: gözlemek ismidir, hasdır, müsbettir, müteaddîdir, malumdur, basittir deyiniz.

İşitmek, deşelemek, eğerlemek, bilmek, çivilemek, mıhlamak, beyazlaşmak, gözlemek, gelebilmek, göstermek, bağlamak, kaçıvermek, fenalaşmak, ağlamak, ders okumak, kılmak, söylememek, götürmek, yakmamak, gelmek, gelmeyivermek, sıçramak, silinmek, büyümek, anlayabilmek, sokulmak, kurtarmak, işitememek, davranmak, çözülmek, istenmek.

Sual – Masdarlar asılları itibariyle kaç kısımdır? İsimleri nedir? Masdara ne zaman fiilî, ismî, vasfî denir? Masdarlara ne vakit âam, has, müsbet, menfi namı verilir? Nisbet itibariyle masdarlar kaç kısımdır ve onlar nedir ve kimlerden yapılır? Masdar-ı mürekkeb kaç kısımdır ve isimleri nedir?

İKİNCİ MAKALE

FİİL

Zat ve zamana (*) delalet etmek şartıyla bir işin vukuu veya adem-i vukuunu bildiren kelimeye "fiil" denir.

Yazdı, yazıyor, yazacak gibi ki birincisi yazma işinin

(*) Fiillerin delalet ettiği zaman üçtür: 1 = Mazi. Yani geçmiş 2 = Hal. Yani şimdi 3 = İstikbal. Yani gelecek

geçmişte, ikincisi gelecekte, üçüncüsü dahi şimdide vukuunu bildiriyor.

Fiillerden yapılır bir takım sıfatlar da vardır ki bunlar zamana delalet etmeyip yalnız bir işle muttasıf zatı bildirdikleri için bunlara “fer’î fiil” tesmiye ederler. Nitekim aşağıda zikr ve beyan olunacaktır.

Türkçe fiiler (basit, mürekkeb, rabt, hususi) namlarıyla dört nev’’e ayrılmıştır.

Ef’al-i Basita

Ef’al-i basita (emir, nehiy, mazi, muzari, hal, iltizamî, istikbal, vücûbî) namıyla sekizdir.

Emr-i Hâzır – Nehy-i Hâzır

Emr-i hâzır ve nehy-i hâzır ile bunların gaiblerini teşkil eden emr-i gaib ve nehy-i gaib sigaları “madde-i fiil” bahsinde mufassalan beyan edildiği cihetle burada tekrarından sarf-ı nazar edilmiştir.

Külliyât (s. 130)

Fiil-i Mazi

Mazi iki türlüdür. Biri "mazi-i şuhudî" diğeri "mazi-i naklî" dir.

Mazi-i Şuhûdî – Evvelce vuku bulan bir işi mütekellimin gördüğünü veya görmüş gibi bildiğini haber veren sigadır ki madde-i fiilin ahirine "di" lafzı ilavesiyle müfret-i gaibi ve "ler" ile bunun cemi hâsıl olur ve zamir-i fiili ianesiyle muhatab ve mütekellim sigaları teşkil kılınır.

(Mazi-i Şuhûdî-i Malumun Müsbet ve Menfi Sureti)

	Mütekellim	Muhatab	Gaib	
Çek	Çektim (*)	Çektin	Çekti	Müfret
	Çektik	Çektiniz	Çektiler	Cem

(*) Mütekellim şahıslarıyla müfret muhatab şahısları "di" lafzının ya'sını hazf ile ekseriyet üzere çektim, çektik, çektin suretinde yazılmakta ve bunda ise ol kadar beis görülmemekte ise de menfi sigalarından edat-ı nefyin elif ve he'sini hazf ederek: çekmedim, çekmedin, çekmedi, çekmedikk, çekmediniz, çekmediler. Yazmadım, yazmadın, yazmadı, yazmadık, yazmadınız, yazmadılar, yerine (çekmedim, çekmedin… ilh ve yazmadım yazmadın… ilh) yazmamalıdır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 131)

Çekme	Çekmedim	Çekmedin	Çekmedi
	Çekmedik	Çekmediniz	Çekmediler
Yaz	Yazdım	Yazdın	Yazdı
	Yazdık	Yazdınız	Yazdılar
Yazma	Yazmadım	Yazmadın	Yazmadı
	Yazmadık	Yazmadınız	Yazmadılar

Mazi-i Şuhûdî-iMeçhulün Müsbet ve Menfi Sureti

Çekil	Çekildim	Çekildin	Çekildi
	Çekildik	Çekildiniz	Çekildiler
Çekilme	Çekilmedim	Çekilmedin	Çekilmedi
	Çekilmedik	Çekilmediniz	Çekilmediler
Yazıl	Yazıldım	Yazıldın	Yazıldı
	Yazıldık	Yazıldınız	Yazıldılar
Yazılma	Yazılmadım	Yazılmadın	Yazılmadı
	Yazılmadık	Yazılmadınız	Yazılmadılar

Mazi-i Naklî – Geçmişte olan bir işi mütekellimin işitmekle bildiğini haber veren sigadır ki madde-i fiilin ahirine "miş" ilavesiyle müfret gaibi ve buna "ler" ilhakıyla gaibin cemi hâsıl olur. Zamir-i nisbi ianesiyle sair sigaları teşkil olunur.

Külliyât (s. 132)

Mazi-i Naklî-i Malumun Müsbet ve Menfisi

Çek	Çekmişim	Çekmişsin	Çekmiş, çekmiştir
	Çekmişiz	Çekmişsiniz	Çekmişler
Çekme	Çekmemişim	Çekmemişsin	Çekmemiş, çekmemiştir
	Çekmemişiz	Çekmemişsiniz	Çekmemişler
Yaz	Yazmışım	Yazmışsın	Yazmış, yazmıştır
	Yazmışız	Yazmışsınız	Yazmışlar
Yazma	Yazmamışım	Yazmamışsın	Yazmamış yazmamıştır
	Yazmamışız	Yazmamışsınız	Yazmamışlar

Mazi-i Naklî-i Malumun Müsbet ve Menfi Sureti

Çekil	Çekilmişim	Çekilmişsin	Çekilmiş, çekilmiştir
	Çekilmişiz	Çekilmişsiniz	Çekilmişler, çekilmişlerdir
Çekilme	Çekilmemişim	Çekilmemişsin	Çekilmemiş, çekilmemiştir
	Çekilmemişiz	Çekilmemişsiniz	Çekilmemişler - mişlerdir
Yazıl	Yazılmışım	Yazılmışsın	Yazılmış - yazılmıştır
	Yazılmışız	Yazılmışsınız	Yazılmışlar
Yazılma	Yazılmamışım	Yazılmamışsın	Yazılmamış, yazılmamıştır
	Yazılmamışız	Yazılmamışsınız	Yazılmamışlar

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 133)

Temrin

Aşağıdaki maddelerin mazi, şuhudî ve naklîsini bulunuz. Sonra malum ve meçhullerinin müsbet ve menfi suretlerini tasrif ediniz.

Ara, iç, ek, biç, sat, sor, tut, iste, besle, çevir, kaz, eşele, dağıt, gizle, topla, örsele.

Sual – Fiil neye derler? Zaman kaçtır? Türkçe fiiller kaç nev'dir? Ef'al-i basita hangileridir? Fiil-i mazi kaç türlüdür? Mazi-i şuhudî neye derler ve nasıl yapılır? Mazi-inaklî neye derler ve nasıl teşkil olunur.

Fiil-i Muzari

Muzari hem hale hem istikbale delalet eden fiildir. Madde-i fiilin ahirine müsbetlerde (ra, "esre" ra, ır, ar, ur) menfilerde bir "ze" getirilerek muzarinin müfret-i gaibi ve "ler" ilavesiyle cem-i gaibi ve müfret-i gaibe zamir-i nisbi ilhakıyla diğer sigaları hâsıl olur ki müsbet maddelere mezkûr edatların suret-i ilhakı ber-vech-i zir beyan olunur.

Ahiri harf-i imla olan madde-i fiillere umumiyetle bir sakin "ra" harfi ilhak olunur:

Külliyât (s. 134)

Misal:

Madde-i Fiil	Oku	Kazı	Ağla	Dene
Muzari	Okur	Kazır	Ağlar	Dener

Ahiri sakin olan madde-i fiillerde mezkûrenin cevherine nazar olunur. Eğer cevheri senaî (iki harfli) ise sakillerde “ar” hafiflerde “(esre) ra” ilhak olunur:

Misal:

Madde-i fiil	Boz	Yaz	Sev	Ez
Muzari	Bozar	Yazar	Sever	Ezer

Fakat gelir, kalır, alır, bilir, sanır, muzarilerinde şazz olarak “ır” ilhak olunmuştur.

Ahiri sakin olan madde-i fiilin cevheri sülasi (üç harfli) olup da bir heceden ibaret bulunursa tıpkı sakin olan senaîler gibi muzari teşkil edilir:

Misal:

Madde-i Fiil	Ürk	Ölç	Yırt	Kork
Muzari	Ürker	Ölçer	Yırtar	Korkar

Ahiri sakin olan madde-i fiil sülasi olup da bir heceden ibaret olmazsa veyahut rubai (dört heceli) veya humasi

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 135)

(beş heceli) olursa evvel vakit ahirin üst tarafına nazar olunur. Eğer ahirin üst tarafı fetha veya kesre ise “ır” ve eğer zamme ise “ur”ilhakıyla muzari teşkil edilir:

Misal:

Gider(*)	ir	Giderir
Benzet	ir	Benzetir
Ağar	ır	Ağarır
Usan	ır	Usanır
İşit	ir	İşitir (**)
Otur	ur	Oturur
Unut	ur	Unutur
Kurtar	ır	Kurtarır
Kıskan	ır	Kıskanır
Haykır	ır	Haykırır
Öksür	ür	Öksürür
Kısırgan	ır	Kısırganır

(*) git maddesinin muzari değildir. Madde-i mezkûrenin müteaddîsidir.

(**) ra’dan evvel “ye, vav” yazmayarak birçoklar işitir – oturur- unutur tarzında yazmakta ise de ya’nın hazfında ber-vech-i meşruh kavâide muhalefetten başka bir fâide tasavvur olunamaz

Külliyât (s. 136)

Muzari-i Malumun Müsbet ve Menfi Sureti

Müsbet

Madde-i Fiil	Mütekellim	Muhatab	Gaib	
Çek	Çekerim	Çekersin	Çeker	Müfret
	Çekeriz	Çekersiniz	Çekerler	Cem
Gel	Gelirim	Gelirsin	Gelirler	
	Geliriz	Gelirsiniz	Gelirler	
Yaz	Yazarım	Yazarsın	Yazar	
	Yazarız	Yazarsınız	Yazarlar	
Bul	Bulurum	Bulursun	Bulur	
	Buluruz	Bulursunuz	Bulurlar	

Menfi

Çekme	Çekmem	Çekmezsin	Çekmez (*)
	Çekmeyiz	Çekmezsiniz	Çekmezler
Gelme	Gelmem	Gelmezsin	Gelmez
	Gelmeyiz	Gelmezsiniz	Gelmezler

1-Hafif olan maddelerin menfisinden muzari teşkilinde edat-ı nefyin he'si hazf olunarak "çekmez" yerine "çekmez" yazıldığı gibi kezalik müfret-i mütekellimde (ze) hazf ve ceminde ya'ya kalb olunarak: çekmezim, çekmeziz yerine (çekmem, çekmeyiz) yazılır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 137)

Yazma	Yazmam	Yazmazsın	Yazmaz
	Yazmayız	Yazmazsınız	Yazmazlar
Bulma	Bulmam	Bulmazsın	Bulmaz
	Bulmayız	Bulmazsınız	Bulmazlar

Muzari-i Meçhulün Müsbet ve Menfi Sureti

Müsbet

Çekil	Çekilirim (1)	Çekilirsin	Çekilir
	Çekiliriz	Çekilirsiniz	Çekilirler
Yazıl	Yazılırım	Yazılırsın	Yazılır
	Yazılırız	Yazılırsınız	Yazılırlar
Bulun	Bulunurum	Bulunursun	Bulunur
	Bulunuruz	Bulunursunuz	Bulunurlar

Menfi

Çekilme	Çekilmem	Çekilmezsin	Çekilmez
	Çekilmez	Çekilmezsiniz	Çekilmezler
Yazılma	Yazılmam	Yazılmazsın	Yazılmaz
	Yazılmayız	Yazılmazsınız	Yazılmazlar
Bulunma	Bulunmam	Bulunmazsın	Bulunmaz
	Bulunmayız	Bulunmazsınız	Bulunmazlar

1– (kaide -8) nazar oluna

Külliyât (s. 138)

Fiil-i Hal

Şimdiki zamanda bir işin vukuu veya adem-i vukuunu bildiren fiillerdir ki madde-i fiilin menfileri ile ahiri müteharrik olan müsbetlerine "yor" lafzı ilhak olunarak menfi ve müsbet suretinin müfret-i gaibi ve buna "ler" ilavesiyle cem-i gaibi hâsıl olup müfret-i gaibe zamir-i nisbi ilhakıyla diğer sigaları teşkil olunur.

Eğer madde-i fiilin ahiri sakin ise meksur kılınıp kesreyi izhar için bir "ye" yazıldıktan sonra "yor" lafzı ilhak olunur.

Fiil-i Hal-i Malumun Müsbet ve Menfi Sureti

Müsbet

Çek	Çekiyorum	Çekiyorsun	Çekiyor
	Çekiyoruz	Çekiyorsunuz	Çekiyorlar
Oku	Okuyorum	Okuyorsun	Okuyor
	Okuyoruz	Okuyorsunuz	Okuyorlar

Menfi

Çekme	Çekmiyorum (*)	Çekmiyorsun	Çekmiyor
	Çekmiyoruz	Çekmiyorsunuz	Çekmiyorlar

(*) Edat-ı nefye edevattan biri muttasıl oldukta kaideye muhalif olarak "me" nin he'sini hazf ile "çekmiyor", "çekilmiyor" tarz-ı tahriri hemen taamum etmiş gibidir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 139)

Okuma	Okumuyorum	Okumuyorsun	Okumuyor
	Okumuyoruz	Okumuyorsunuz	Okumuyorlar

Fiil-i Hal-i Mechulün Müsbet ve Menfi Sureti

Müsbet

Çekil	Çekiliyorum	Çekiliyorsun	Çekiliyor
	Çekiliyoruz	Çekiliyorsunuz	Çekiliyorlar
Oku	Okunuyorum	Okunuyorsun	Okunuyor
	Okunuyoruz	Okunuyorsunuz	Okunuyorlar

(Menfi)

Çekilme	Çekilmiyorum	Çekilmiyorsun	Çekilmiyor
	Çekilmiyoruz	Çekilmiyorsunuz	Çekilmiyorlar
Okunma	Okunmuyorum	Okunmuyorsun	Okunmuyor
	Okunmuyoruz	Okunmuyorsunuz	Okunmuyorlar

Temrin

Aşağıdaki maddelerin malum, meçhul ve müsbet, menfi suretlerine nazaran muzari ve hal sigalarını tasrif ediniz.

Giy, kuşan, al, hazırla, doldur, başlat, tut, gör, dokun, tarat, esne, kavur, korkut, uçur, bur, kopar, süpür, eşele, gevele, çiğne, dişle

Külliyât (s. 140)

Sual – Fiil-i muzari neye derler? Kimden yapılır, nasıl yapılır? Fiil-i hal neye derler? Kimden yapılır, nasıl yapılır?

Fiil-i İltizamî

Fiil-i iltizamî, bir işin yapılması mütekellimin matlubu olduğuna delalet eden fiildir ki madde-i fiilin ahirine sakin ise meftuh kılınıp fethaya alamet hafiflerde bir "he" ve sakillerde bir "elif" eğer müteharrik ise madde-i fiilin ahirine hafiflerde bir "ye" ve sakillerde bir "ya" yazılarak müfret-i gaibi hâsıl olup buna "ler" ilhakıyla cem-i gaibi ve müfret-i gaibe zamir-i nisbi ilhak olarak sair sigaları teşkil olunur.

Çek	Çekeyim	Çekesin	Çeke
	Çekelim	Çekesiniz	Çekeler
Yaz	Yazayım	Yazasın	Yaza
	Yazalım	Yazasınız	Yazalar
Söyle	Söyleyeyim	Söyleyesin	Söyleye (*)
	Söyleyelim	Söyleyesiniz	Söyleyeler
Oku	Okuyayım	Okuyasın	Okuya
	Okuyalım	Okuyasınız	Okuyalar

Meçhul ve menfi suretleri dahi aynı kaide ile teşkil olunur.

(*) Bu ve bunun gibiler (söyleye, isteye, bekleye) tarzında dahi müsta'meldir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 141)

İstikbal

İstikbal, bir işin gelecekte vukuu veya adem-i vukuunu bildiren fiildir.

İstikbal sigası teşkil etmek için fiil-i iltizamînin hafiflerine "cek" ve sakillerine "cak" ilhak olunur. Mezkûr sigaların meçhul ve menfileri fiil-i iltizamînin meçhul ve menfilerine yine işbu iki edatın ilavesiyle hâsıl olur. Muhatab ve mütekellim-i şahıslarının teşkili istikbalde dahi zamir-i nisbi ianesiyle teşkil kılınır.

Çeke	Çekeceğim	Çekeceksin	Çekecek
	Çekeceğiz	Çekeceksiniz	Çekecekler
Yaza	Yazacağım	Yazacaksın	Yazacak
	Yazacağız	Yazacaksınız	Yazacaklar
Söyleye	Söyleyeceğim	Söyleyeceksin	Söyleyecek
	Söyleyeceğiz	Söyleyeceksiniz	Söyleyecekler
Okuya	Okuyacağım	Okuyacaksın	Okuyacak
	Okuyacağız	Okuyacaksınız	Okuyacaklar

(Kaide) İstikbal edatı olan "cek" lafzının gaf'ı harekelenirse gayn'a tebdil olunur: yazacağım, yazacağız, yazacağı gibi

Külliyât (s. 142)

Fiil-i Vücûbî

Fiil-i vücûbî bir işi işlemek lüzumunu faile gösteren fiildir ki hâsıl-ı masdarın ahirine bir "li" lafzı ilavesiyle müfret-i gaibi ve "ler" ile bunun cemi zamir-i nisbi ianesiyle sair sigaları teşkil olunur.

Fiil-i Vücûbî ve Malumun Müsbet ve Menfi Sureti

Müsbet

Çekme	Çekmeliyim	Çekmelisin	Çekmeli –dir
	Çekmeliyiz	Çekmelisiniz	Çekmelidirler
Yazma	Yazmalıyım	Yazmalısın	Yazmalı (dır)
	Yazmalıyız	Yazmalısınız	Yazmalıdırlar

Menfi

Çekmeme	Çekmemeliyim	Çekmemelisin	Çekmemeli (lidir)
	Çekmemeliyiz	Çekmemelkisiniz	Çekmemelidirler

(*) Hafif olan maddelerin fiil-i vücûbîsinde "me" lafzının he'si hazf olunup ekseriyetle: (çekmeli, çekmemeli) tarzında yazılır ki müsta'mel olanı da budur. Fakat sakil olan maddelere "ma" lafzının elif'ini hazf ile mabadına bitiştirmek caiz olamaz.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 143)

Yazmama	Yazmamalıyım	Yazmamalısın	Yazmamalı (lıdır)
	Yazmamalıyız	Yazmamalısınız	Yazmamalıdırlar

Meçhulün müsbet ve menfisi dahi aynı suretle yapılır:

Temrin

Aşağıdaki maddelerin iltizamî istikbal ve vücûbî sigalarını bulup tasrif ediniz.

Çık, in, süsle, telle, pulla, yolla, oku, eski, uğra, gör, gözet, kap, kaç, çabala, gül, oyna, ye, de

Sual – Fiil-i İltizamî neye derler? Nasıl teşkil olunur? Fiil-i İstikbal neye derler? Nasıl yapılır? Fiil-i Vucubiyi tarif ediniz? Fiil-i Vucubi kimden yapılır?

Ef'al-i Mürekkebe

Mürekkeb fiiller iki nev'dir. Birine "mürekkeb-i âmm" diğerine "mürekkeb-i has" denir.

Fiil-i Mürekkeb-i Âmm – İktidarî, ta'cilî, ta'limî maddelerden kavâid-i meşruha ile yapılan mazi, muzari, hal, iltizamî, istikbal, vücûbî sigalarından ibarettir ki numune olmak üzere ber-vech-i ati tasrif olundu.

Külliyât (s. 144)

Ef'al-i İktidarîye

Mazi-i Şuhûdî

	Mütekellim	Muhatab	Gaib	
Çekebil	Çekebildim	Çekebildin	Çekebildi	Müfret
	Çekebildik	Çekebildiniz	Çekebildiler	Cem

Mazi-i nakli

Çekebil	Çekebilmişim	Çekebilmişsin	Çekebilmiş	Müfret
	Çekebilmişiz	Çekebilmişsiniz	Çekebilmişler	Cem

Muzari

Çekebil	Çekebilirim	Çekebilirsin	Çekebilir	Müfret
	Çekebiliriz	Çekebilirsiniz	Çekebilirler	Cem

Hal

Çekebil	Çekebiliyorum	Çekebiliyorsun	Çekebiliyor	Müfret
	Çekebiliyoruz	Çekebiliyorsunuz	Çekebiliyorlar	Cem

İltizâmî

Çekebil	Çekebileyim	Çekebilesin	Çekebile	Müfret
	Çekebilelim	Çekebilesiniz	Çekebileler	Cem

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 145)

İstikbal

Çekebile	Çekebileceğim	Çekebileceksin	Çekebilecek	Müfret
	Çekebileceğiz	Çekebileceksiniz	Çekebilecekler	Cem

Vücûbî

Çekebil	Çekebilmeliyim	Çekebilmelisin	Çekebilmeli	Müfret
	Çekebilmeliyiz	Çekebilmelisiniz	Çekebilmeliler	Cem

Ef'al-i Ta'cilîye

Mazi-i Şuhûdî

Çekiyor	Çekiyordum	Çekiyordun	Çekiyordu	Müfret
	Çekiyorduk	Çekiyordunuz	Çekiyordular	Cem

Mazi-i nakli

Çekiyor	Çekiyormuşum	Çekiyormuşsun	Çekiyormuş	Müfret
	Çekiyormuşuz	Çekiyormuşsunuz	Çekiyormuşlar	Cem

Muzari

Çekiyor	Çekiveririm	Çekiverirsin	Çekiverir	Müfret
	Çekiveririz	Çekiverirsiniz	Çekiverirler	Cem

Külliyât (s. 146)

Hal

Çekiver	Çekiveriyorum	Çekiveriyorsun	Çekiveriyor	Müfret
	Çekiveriyoruz	Çekiveriyorsunuz	Çekiveriyorlar	Cem

İltizâmî

Çekiver	Çekivereyim	Çekiveresin	Çekivere	Müfret
	Çekiverelim	Çekiveresiniz	Çekivereler	Cem

İstikbal

Çekivere	Çekivereceğim	Çekivereceksin	Çekiverecek	Müfret
	Çekivereceğiz	Çekivereceksiniz	Çekiverecekler	Cem

Vücûbî

Seviver	Sevivermeliyim	Sevivermelisin	Sevivermeli	Müfret
	Sevivermeliyiz	Sevivermelisiniz	Sevivermeliler	Cem

Ef’al-i Ta’limîye

Mazi-i Şuhûdî

Su İç	Su İçtim	Su İçtin	Su İçti	Müfret
	Su İçtik	Su İçtiniz	Su İçtiler	Cem

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 147)

Mazi-i Nakli

Su iç	Su içmişim	Su içmişsin	Su içmiş	Müfret
	Su içmişiz	Su içmişsiniz	Su içmişler	Cem

Muzari

Su iç	Su içerim	Su içersin	Su içer	Müfret
	Su içeriz	Su içersiniz	Su içerler	Cem

Hal

Su iç	Su içiyorum	Su içiyorsun	Su içiyor	Müfret
	Su içiyoruz	Su içiyorsunuz	Su içiyorlar	Cem

İltizâmî

Su iç	Su içeyim	Su içesin	Su içe	Müfret
	Su içelim	Su içesiniz	Su içeler	Cem

İstikbal

Su içe	Su içeceğim	Su içeceksin	Su içecek	Müfret
	Su içeceğiz	Su içeceksiniz	Su içecekler	Cem

Külliyât (s. 148)

Vücûbî

Su iç	Su içmeliyim	Su içmelisin	Su içmeli	Müfret
	Su içmeliyiz	Su içmelisiniz	Su içmeliler (*)	Cem

Temrin

Aşağıdaki mürekkeb maddelerin mazi, muzari, hal, İltizâmî, istikbal vücûbî sigalarını tasrif ediniz.

Gelebil, gidiver, ders oku, belleyebil, çalışıyor, doğru söyle

Sual – Ef'al-i mürekkebe kaçtır? Fiil-i mürekkeb-i âmm kimlerden yapılır?

Fiil-i Mürekkeb-i Has - Fiil-i iane ile yapılan fiillerdir. Bunlar da (hikâye, rivayet, şart) fiillerinden ibarettir.

(Fiil-i İane) "idi" kelimesi olup mazi-i naklisi "imiş" ve siga-i şartiyesi dahi " ise " dir. Suret-i tasrifleri ber-vech-i atidir:

Mazi-i Şuhûdî		Mütekellim	Muhatap	Gaib
	Müfret	idim	idin	İdi
	Cem	idik	idiniz	idiler

(*) Fiil-i mürekkeb-i âmmın menfi ve meçhulleri dahi madde-i fiillerin menfi ve meçhul suretlerinden bu vecihle teşkil olunduğu cihetle ayrıca tasrife lüzum görülmedi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 149)

Mazi-İ Nakli	Müfret	imişim	imişsin	imiş
	Cem	imişiz	imişsiniz	imişler
Siga-İ Şartiye	Müfret	isem	isen	ise
	Cem	isek	iseniz	iseler

Fiil-i Hikâye

Ef'al-i hikâye, fiilin mazmununu müşahede tarikiyle hikâyeye delalet eden fiillerdir ki fiillerin ahirine fiil-i ianenin mazi-i Şuhûdîsi ilave olunarak teşkil edilir.

Hikâye-i Mazi-i Şuhûdî	Çekti idim	Çekti idin	Çekti idi
	Çekti idik	Çekti idiniz	Çekti idiler
	Çektim idi	Çektin idi	Çekti idi
	Çektik idi	Çektiniz idi	Çektiler idi
Hikâye-i Mazi-i nakli	Çekmiş idim	Çekmiş idin	Çekmiş idi
	Çekmiş idik	Çekmiş idiniz	Çekmiş idiler
Hikâye-i Muzari	Çeker idim	Çeker idin	Çeker idi
	Çeker idik	Çeker idiniz	Çeker idiler
Hikâye-i Hal	Çekiyor idim	Çekiyor idin	Çekiyor idi
	Çekiyor idik	Çekiyor idiniz	Çekiyor idiler
Hikâye-i İltizâmî	Çeke idim	Çeke idin	Çeke idi
	Çeke idik	Çeke idiniz	Çeke idiler

Külliyât (s. 150)

Hikâye-i İstikbal	Çekecek idim	Çekecek idin	Çekecek idi
	Çekecek idik	Çekecek idiniz	Çekecek idiler
Hikâye-i Vücûbî	Çekmeli idim	Çekmeli idin	Çekmeli idi
	Çekmeli idik	Çekmeli idiniz	Çekmeli idiler

(İhtar) idi kelimesinin elif ve ya'sını hazf ile çektiydi, çekmişti, çekerdi, çekiyordu, çekecekti, çekmeliydi ve İltizâmîde he ile "idi" kelimesinin yalnız elifini hazf edip çekeydi tarzında dahi yazmaktadırlar.

Ef'al-i Rivayet

Rivayet fiilleri, fiilin mazmununu işitmek tarikiyle nakil ve rivayete delalet eder ki fiillerin ahirine fiil-i ianenin mazi-i naklisi ilhak olarak ber-vech-i ati teşkil olunurlar :

Rivayet-i Mazi-i Şuhûdî	…………..(1)	………………	……………..
	……………	……………..	…………….
Rivayet-i Mazi-i Nakli	Çekmiş imişim	Çekmiş imişsin	Çekmiş imiş
	Çekmiş imişiz	Çekmiş imişsiniz	Çekmiş imişler

1-Rivayet-i mazi-i şuhûdî sigası yoktur

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 151)

Rivayet-i Muzari	Çeker imişim	Çeker imişsin	Çeker imiş
	Çeker imişiz	Çeker imişsiniz	Çeker imişler
Rivayet-i Hal	Çekiyor imişim	Çekiyor imişsin	Çekiyor imiş
	Çekiyor imişiz	Çekiyor imişsiniz	Çekiyor imişler
Rivayet-i İltizâmî	Çeke imişim	Çeke imişsin	Çeke imiş
	Çeke imişiz	Çeke imişsiniz	Çeke imişler
Rivayet-i İstikbali	Çekecek imişim	Çekecek imişsin	Çekecek imiş
	Çekecek imişiz	Çekecek imişsiniz	Çekecek imişler
Rivayet-i Vücûbî	Çekmeli imişim	Çekmeli imişsin	Çekmeli imiş
	Çekmeli imişiz	Çekmeli imişsiniz	Çekmeli imişler

(1)

Temrin

Aşağıdaki maddelerden yapılan ef'al-i basitanın hikâye-i rivayet fiillerini tasrif ediniz.

Sık, ez, uyu, kır, dök, incit, öksür

Sual – fiil-imürekkeb-i âmm, ne ile yapılır, kaçtır ve isimleri nedir? Fiil-i iane hangi kelimelerdir? Fiil-i hikâye neye derler ve nasıl teşkil olunur? Fiil-i rivayet neye derler ve nasıl hâsıl olur?

1-İşbu fiilleri tahfif ile çekermiş, çekiyormuş, çekmiş, çekecekmiş, çekmeliymiş, tarzında tasrif etmek dahi caizdir.

Külliyât (s. 152)

Ef'al-i Şartiye

Ef'al-i Şartiye, ilhak olduğu bir cümleyi diğer bir cümleye rabt eden fiillerdir ki basit olan fiillerin nihayetine fiil-i ianenin şart sigası getirilerek ber-vech-i ati teşekküll eder.

Şart-ı Mazi-i Şuhûdî	Çektim ise	Çektin ise	Çekti ise
	Çektik ise	Çektiniz ise	Çektiler ise
	Çekti isem	Çekti isen	Çekti ise
	Çekti isek	Çekti iseniz	Çekti iseler
Şart-ı Nakli	Çekmiş isem	Çekmiş isen	Çekmiş ise
	Çekmiş isek	Çekmiş iseniz	Çekmiş iseler
Şart-ı Muzari	Çeker isem	Çeker isen	Çeker ise
	Çeker isek	Çeker iseniz	Çeker iseler
Şart-ı Hal	Çekiyor isem	Çekiyor isen	Çekiyor ise
	Çekiyor isek	Çekiyor iseniz	Çekiyor iseler
Şart-ı İltizâmî	Çeksem	Çeksen	Çekse
	Çeksek	Çekseniz	Çekseler
Şart-ı İstikbali	Çekecek isem	Çekecek isen	Çekecek ise
	Çekecek isek	Çekecek iseniz	Çekecek iseler

(*) Tahfifen çektiyse, çekmişse, çekerse, çekiyorsa, çekecekse, çekmeliyse suretinde yazılmak caiz olduğu gibi cem-i gaiblerde edat-ı cem fiile iltihak ederek çekdilerse, çekmişlerse, çekerlerse, çekiyorlarsa, çekeceklerse tarzında dahi yazılabilir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s.153)

Şart-ı Vücûbî	Çekmeli isem	Çekmeli isen	Çekmeli ise
	Çekmeli isek	Çekmeli iseniz	Çekmeli iseler

(İhtar) Ef'al-i mezkûre malumun müsbetlerinden bu vecihle teşkil ve tasrif olunduğu gibi menfileriyle meçhulün müsbet ve menfilerinden aynı suretle teşkil ve tasrif edildiğinden gerek bunların ve gerek ef'al-i mürekkebe-i âmmenin hikâye, rivayet, şart sigalarının ayrıca şakirdana tasrif ettirilmesi lüzumu bilhassa tavsiye olunur

Siga-i İstifhamiye

Ef'alin bunlardan başka bir de istifham suretleri vardır ki bir işin vukuu veya adem-i vukuundan sual için kullanılır. Müfret-i gaiblere istifham edatı olan "mi" lafzı ilhakıyla ef'alin istifham suretlerinin gaibleri teşkil edip zamir-i fiili ve nisbi ianesiyle diğer sigaları hâsıl olur. Şu kadar ki cem-i gaib şahıslarından maadada edat-ı istifham zamir-i nisbiden evvel gelmek ve yalnız mazi-i şuhudîlerin bilcümle eşhasında zamir fiilinden sonra bulunmak şive-i lisân-ı Türkî iktizasındandır.

İstifham-ı Mazi-i Şuhûdî	Çektim mi	Çektin mi	Çekti mi
	Çektik mi	Çektiniz mi	Çektiler mi

Külliyât (s. 154)

İstifham-ı Mazi-i Nakli	Çekmiş miyim	Çekmiş misin	Çekmiş mi
	Çekmiş miyiz	Çekmiş misiniz	Çekmişler mi
İstifham-Muzari	Çeker miyim	Çeker misin	Çeker mi
	Çeker miyiz	Çeker misiniz	Çekerler mi
İstiham-ı Hal	Çekiyor muyum	Çekiyor musun	Çekiyor mu
	Çekiyor muyuz	Çekiyor musunuz	Çekiyorlar mı
İstifham-ı İltizâmî	Çekeyim mi	………………….	…………………
	Çekelim mi	……………………	…………………..
İstiham-ı İstikbali	Çekecek miyim	Çekecek misin	Çekecek mi
	Çekecek miyiz	Çekecek misiniz	Çekecekler mi
İstiham-ı Vücûbî	Çekmeli miyim	Çekmeli misin	Çekmeli mi
	Çekmeli miyiz	Çekmeli misiniz	Çekmeliler mi

Menfilerle meçhuller ve ef'al-i mürekkebe-i âmmenin istifhamları aynı vecihle teşkil olunduğundan şakirdana ayrıca tasrif ettirilmesi fevaidinin muallimin-i kirama arz ve beyanı malumu ilam kabilindendir.

Sual – Ef'al-i şartiyenin hizmeti nedir? Ef'al-i şartiye nasıl yapılır? Ef'alin istifham suretleri ne için kullanılır? İstifham sigaları nasıl yapılır?

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 155)

Ef'al-i Rabtiye

Kelamı birbirine bağlamak için kullanılan sigalara "siga-i rabtiye" denir. Bunlar da altı türlüdür. Tasrifleri yoktur. Yalnız birer sigadan ibarettir.

1 – incisi " siga-i atfiyye" dir ki madde-i fiilin ahiri sakin ise bir (üb) ve eğer müteharrik ise yani harf-i imla ise bir (yüb) getirilerek teşkil olunur.

Madde-i Fiil	Gel	Oku	Acı	Ağla	İnle
Siga-i Atfiyye	Gelip	Okuyup	Acıyıp	Ağlayıp	İnleyip

gibi.

İşbu "üb, yüb" kelimelerinin ilhak olduğu kelimeye "ma'tufun aleyh" ve kendinden sonra gelen fiile dahi "ma'tuf" denilip ma'tufun aleyh zamana delalette daima ma'tufa tabidir yani ma'tuf mazi ise matufun aleyh de mazi, muzari ise muzari olur: Mesela gelip gitti, bağırıp çağırıp cümlelerindeki gel, bağır matufun aleyhleri matuf olan gitti ve çağırır fiillerine tabi olduğundan (geldi, bağırır) takdirinde olarak mazi ve muzari hükmündedir.

2 – ncisi "siga-i ibtidaiyye" dir ki fiil-i İltizâmînin müfret-i gaibine "li" ilhak olunarak yapılır: geleli, gideli gibi. Bunda gaib, muhatab, mütekellim ile müfret, cem müsavidir. Ben geleli- sen geleli- o geleli- biz geleli - siz geleli- onlar geleli gibi.

Külliyât (s. 156)

Buna bazılar (den beri) ilave ederek (geleliden beri) yazılıyorlar ise de manan lüzumu olmadığından ilave edilmemek evla olduğu gibi yalnız (beri) ilhakıyla (geleli beri, gideli beri) dahi denilemez.

Hele "geleden, gidelden" gibi fersûde tabirat zamanımızda isti'malden büsbütün sâkıt olmuştur.

3 – üncüsü "siga-i intihâiyye" dir ki madde-i fiilin ahiri sakin ise hareke-i resmiye ile meksur kılındıktan sonra (nce) ve eğer harf-i imla ise (ince) ilhakıyla yapılır: gelince, gidince, söyleyince gibi. İstanbul şivesince bu siganın ahirine (ye kadar, ye değin) getirilerek gelinceye kadar, gelinceye değin (*) tarzında isti'mal olunur.

4 – üncüsü "siga-i takıbiyye" dir ki madde-i fiilin ahiri sakin ise (icek, ıcak) ve eğer müteharrik yani harf-i imla ise (yecek, yecak) getirilerek yapılır: gelecek, ölecek gibi. Bu siga zamanımızda metruk hükmüne geçmiştir fakat bazı kere siga-i intihaiyye bu manada kullanılır: kabahatini anlayınca sükût etti. O gelince ben gittim gibi.

5 – incisi "siga-i tevkıtiyye" dir ki mazi-i şuhûdînin cem-i mütekellimi ahirine (ce) getirilerek teşkil olunur: geldikçe, okudukça gibi.

(*) Değin lafzından şivemiz çoktan el çekmiştir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 157)

6 – ncısı “hal terkibi” sigasıdır ki bir işi yaparken failin ne halde bulunduğunu bildirir. Bu siga fiil-i İltizâmînin müfret-i gaibine hafiflerde “rek” ve sakillerde “rak” ilhak edilerek teşkil edilir: gülerek geldi, ağlayarak gitti cümlelerindeki (gülerek, ağlayarak) sigaları gibi.

Temrin

Aşağıdaki maddelerin siga-i rabtiyyelerini teşkil ediniz.

Yaşa, kapa, gir, tut, davran, haykır

Sual – Siga-i rabtiyye ne için kullanılır? Siga-i atfiyye nasıl yapılır? Siga-i ibtidaiyye nasıl teşkil edilir? Siga-i intihaiyye kimden yapılır? Siga-i takibiyye ve tevkıtiyye ile hal terkibi sigasının usul-u teşkili nasıldır?

Hususi Sigalar

Hususi sigalar (istimrâri, sıla) namıyla ikidir.

Siga-i İstimrâri – Fiil-i İltizâmînin müfret-i gaibi ekseriyetle (gör, gel, dur, kal) maddelerinin mazi ve emirleriyle birleşerek teşekkül eder: ede gördü, ede gör, ola gelmiş, gide dur, bekleyedursun, bakakaldı gibi.

Siga-i Sıla – Mazi-i Şuhûdîlerin cem-i mütekellimine yahut

Külliyât (s. 158)

müstakbelin müfret-i gaibine bir “ye” ilhakıyla hâsıl olur. Çektiği, yazdığı, çekeceği, yazacağı gibi

Cemlerinde ya’lar edat ceminden sonra gelip makbulleri sakin kılındığı gibi gaynları dahi asıllarına ricatle kâf olur: çektikleri, yazdıkları, çekecekleri, yazacakları gibi.

Sıla sigalarına zamir-i izafiler dahi ilhak olarak tasrif olunur:

Siga-i Mazi

Hafif	Sakil
Çektiğim	Kırdığım
Çektiğin	Kırdığın
Çektiği	Kırdığı
Çektiğimiz	Kırdığımız
Çektiğiniz	Kırdığınız
Çektikleri	Kırdıkları

Siga-i Muzari

Çekeceğim	Kıracağım
Çekeceğin	Kıracağın
Çekeceği	Kıracağı

(*) İstikbalin müfret-imütekelliminde fark etmelidir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 159)

Çekeceğiz	Kıracağız
Çekeceğiniz	Kıracağınız
Çekecekleri	Kıracakları

İktidarî ve ta'cilî fiillerinden sıla yapılarak yazabildiği, yazıverdiği denildiği gibi masdar-ı aslilerin ahirine "de" ilhak olunduktan sonra (olduğu, bulunduğu, olacağı, bulunacağı) gibi basit sılalar ilavesiyle mürekkeb sılalar teşkil olunarak (yazmakta olduğu, almakta bulunduğu) denir ki nahv kısmında mufassalan beyan olunacaktır.

Temrin

Aşağıdaki maddelerin her iki suretlerini teşkil ediniz. Sılalara zamir-i izafi ilhak eyleyiniz.

Otur, dur, sor, ver, ara, çal, oyna, bil, çalış, öğren, yaz, çiz, yat, kalk.

Sual – Siga-i istimrariyye nasıl teşekkül eder? Siga-i istimrariyeye misal bulunuz. Siga-i sıla kaç türlü yapılır? Bunlar cemlerinde ne gibi tebedülata uğrar

Masâdır-ı Arabiyye

Arabî masdar-ı aslîleri esasen sülasi mücerred ve rubai mücerred olmak üzere iki kısma ayrılır. Ve bunlara bir veya birkaç harf

Külliyât (s. 160)

ilave ve ziyadesiyle birtakım masdarlar daha yapılır ki bunlara da yapıldıkları mücerredlere izafetle mezîd-i fih ve mülhak tesmiye olunur.

Sülasi Mücerred

Sülasi mücerred madde-i asliyesi üç harfli olan masdarlardır. Bunların semâî olmak üzere birçok vezinleri olup evzan-ı mezkûreden lisân-ı Osmanîde en ziyade müsta'mel olanları ber-vech-i atidir:

katl, fısk, şugl, rahme, rif'a, sürat, saadet, dirayet, selam, kıyam, sual, kabul, huruc, devran, kitman, suubet, galebe. (*)

Masâdır-ı sülasiyenin evveline bir mim-i meftuha ilavesiyle " mef'al, mef'ıl, mef'ale, mef'ıle" (**) vezinlerinde bir nev' masdar yapılarak Arabîde masdar mim'i tesmiye ederler ki bu nev' masdar da lisân-ı Osmanîde kesiran kullanılır:

(*) Masâdır-ı mezkûreden bazılarında üç harften ziyade harf bulunması sülasiliğine mani değildir. Zira ekserinde vav, elif ve nunlar zaidattandır.

(**) Evzan-ı mezkûre ism-i zaman ve mekân beyninde dahi müşterek olup ancak karine ile birbirlerinden fark ve temeyyüz olunur. Nitekim yukarıda beyanı geçti.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 161)

Kast	Maksat
Viladet	Mevlüt
Nef'a	Menfaat
Sürur	Meserret
Levm	Melame
Gufran	Mağfiret
Iyş	Maişet
Va'z	Mev'ize

Arabîde vahdet ve halet beyan eden bir nev' masdar daha vardır ki bunlardan kemmiyete delalet eyleyene "merre" ve keyfiyet ifade edene dahi "nev'î" tabir olunup nadiren bunlar da lisân-ı Osmanîde müsta'meldir. Sülasilerin merresi "feale" ve nev''isi"fi'lete" vezninde gelir:

Darb	Darbe	Bir kere vurmak
Sücûd (1)	Secde	Bir kere yere kapanmak
Kuud	Ka'de	Bir kere oturmak
Rukû'	Rek'at	Bir kere eğilmek
Rucu'	Ric'at	Bir nev' dönüş

1-Hurûf-ı zaide tarh edilir.

Külliyât (s. 162)

Rahl	Rahle	Bir nev' göçmek. (1)
Hizmet (2)	Hizmet	İş görme

Bu türlü masdarlar lisân-ı Osmanîde isti'mal olundukları zaman ekseriya kemmiyet ve keyfiyeti müşa'ar bir sıfatla berebar getirilir. Def'a-i ûla, kade-i ûla, rahmet-i vasia, hizmet-i seria, darbe-i saniye gibi.

İşbu sigalar müfret olup usul-u Arabiyye üzere olan tesniye ve cem sigaları dahi bazen isti'mal olunur: rek'ateyn, rek'at gibi.

Bunları Türkçe cemlemek dahi caiz olarak: rek'atlar, ric'atlar, hizmetler denilebilir.

Rubai Mücerred

Masdar-ı rubai mücerred bir nev'dir ki o da "fa'lele" veznidir. Fakat bu vezinde olan masdarların isti'mali lisân-ı Osmanîde pek az olup kullanılanları hemen mahdud gibidir: terceme, arbede, besmele, fezleke, velvele, vesvese, kahkaha, dağdağa, zelzele, debdebe, baytara gibi.

1-Lisân-ı Osmanîde hususi olarak: dünyadan ahirete göçmek, manasına kullanılır.

2-Esasen feale ve fiale vezninde olanlar tagayyür etmez.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 163)

Sülasi Mezid-i Fih

Sülasilere harf ziyadesiyle teşekkül eden masdarlar olup üç nev'dir:

1 – İf'al, tef'ıl, müfa'ale vezinleridir.

İf'al – Bu vezinde olan masdarlar birçok manalar ihdas ederse de lisân-ı Osmanîde ağlebi ve ekseri ta'diyyedir. Yani bu bâba nakl olunan sülasi, lazım ise müteaddî ve müteaddî ise bir derece daha müteaddî olur. Mesela çıkmak manasına olan "huruc" lazım iken bu bâbda naklinde müteaddî olup "ihrac" denir ki çıkarmak demektir. Ve bilmek manasına olan "ilm" müteaddî olup bu bâba naklinde bir derece daha müteaddî olarak "i'lam" denir ki bildirmek demek olur.

Bu vezne nakl olunan sülasilerin evvellerinde "hemze" vaya "vav" var ise ya'ya kalb ve eğer "ya" var ise med olunarak "iyfal" veznini ahz eder.

Emene	İman
Eser	İsar
Vücud	İcad (*)

(*) vusul, vücud… ilh gibilerde vav-ı sanilerin zaid olduğu hatırdan çıkmamalıdır.

Külliyât (s. 164)

Vusul	îsal
Yakaza	İkaz

gibi.

Eğer ortasında “vav” yahut “ya” var ise işbu “vav, ye” hazf olunarak ahirine bir ta’i te’nis getirilip (ifale) veznini ahz eder: meyl – imale, avdet – iade, cevap – icabe, kıyam – ikame gibi.

Tef’il – Bu vezinde ekseriya ta’diyye için olur: tekmil, ta’lim gibi. Kelimenin ahirinde “hemze” veyahut “vav, ye” olursa vezn-i mezkûr (tef’ile) şeklini ahz eder: biru – tebrie, tavsiye, terbiye, tesviye… ilh gibi.

Müfa’ale – Bu vezin müşareket için gelir: muzarebe, mücadele, muhavere, münazaa gibi. Bazen müşareket için olmayıp aslının manasına gelir: müsafera gibi.

Mefa’ale vezninde fiale vezni dahi kullanılırsa da vezn-i evvelin isti’mali kesirdir. Nitekim bazen mücadele yerinde “ cidal” kullanıldığı gibi.

(İmla) (Evvelinde hemze olan kelimât bu vezne nakl olundukta resm-i hatta bir “vav” yazılır: ahz – muaheze)

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 165)

Ahirinde vav yahut ya olan maddelerin bu vezne naklinde vav ile ya elif olur: mücazat, mükâfat, müdarat gibi.

2 – İnfial, iftial, if'ılal, tefeal, tefa'ul vezinleridir.

İnfial – Bu vezin mutavaat için gelir. Bunun mutavaat için olmasında göze görünen fiillerden olması lazımdır. Kat' dan "inkıta" fasldan "infisal", şerhden "inşirah" gibi.

İftial – Bu vezin ekseriya mutavaat için olur. Cemden "ictima" gibi.

Bu vezne nakl olunan if'al sülasi-i mücerredenin evvelinde (sad, dad, tı, zı) olursa (feta'al) nin te'si ta olur:

Sabr	İstibar	İstıbar	
Darb	Izdırab	Iztırab	
Tard	İttirad	Ittırad	Itrad

gibi

Evvelinde (dal, zel, ze) harfi olan sülasi maddelerin vezn-i mezkûre naklinde (iftial) in te'si dal'a kalb olunur:

Defin	İdtifan	İdtifan	İdtifan
Zahr	İztihar	İzdihar	İddihar
Zahmet	İztiham	İzdiham	…………

gibi.

İf'âlal – Bu vezin ekseriyetle elvan-ı uyub-u zahire içindir ve daima lazımdır:

Külliyât (s. 166)

İğbirar	Tozlanmak
İhmirar	Kızarmak
İsfirar	Sararmak
İğvicac	Eğrilmek

Gibi ki bu vezinde gelen masdarlar Osmanlıcada pek müsta’mel olmayıp isti’mal olunanlar dahi emsile-i mezkûre gibi üç beş taneden ibarettir.

Tef’al – Bu vezin ekseriya “tef’îl” vezninin mutavii olur: talim, taallüm – tevkif, tevakuf gibi. Bazen tekellüf için gelir: teşci gibi ki şecaatte tekellüf etmek yani kendinde şecaat olmadığı halde sahte şecaat göstermek demektir. Taazzum dahi bu kabildendir Türkçede büyüklük satmak ile tercüme olunur.

Ahirinde “ye” olan maddelerin bu bâba naklinde ya harfi med olup makabli kesre ile okunur: tevakki, teaddi gibi.

Ahirinde hemze olan maddelerin dahi bazen bu şekilde geldiği vardır:

Cüz’	Tecezze	Tecezzi

gibi

Tefaül – Bu vezin bazen müşareket için olur: tezahür, tetabuk gibi. Bazen dahi mutavaat için olur: tebaüd gibi.

(*) Lisân-ı Osmanîde daima (gücenme, kırgınlık) manasına kullanılır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 167)

Ve çok kere failin nefsinde olmayan şeyi izhar için olur: tegafül, tecahül gibi ki gafil olmadığı halde gaflet ve cahil olmadığı halde cehl izhar eylemek yani gafil ve cahil gibi görünmek demektir.

3 – Madde-i sülasiyeye üç harf ziyade kılınan (istif'al, if'iâl, ifavval, if'ilal) vezinleri ise de "istif'al" den maadası lisân-ı Osmanîde müsta'mel değildir.

İstif'al vezni ekseriya talep için olur:

İstişfa	Şifa talep etmek
İsti'lam	Malumat talep etmek
İstiğfar	Allah'tan mağfiret istemek

gibi

Bazen ad ve i'tikad eylemek manasını tazammum eder:

İstiksar	Çok görmek, çok ad ve i'tikad etmek
İsti'zam	Büyük görmek, azim i'tikad eylemek.
İstib'ad	Baîd ad etmek

gibi.

Bu bâba nakl olunan madde-i sülasiyenin evvelinde hemze olursa veyahut (vav) olursa ya'ya kalb olunur:

İzin	İsti'zan (istiyzan)
Ücret	İsti'car (istiycar)
Vücub	İsti'cab

gibi.

Külliyât (s. 168)

Eğer ikinci harfi (vav, ye) olursa vav ile ya hazf olunarak ahirine ta’i te’nis gelip (istifale) şeklini alır:

Devam	İstidamet
Kum	İstikamet
Fâideden	İstifade

gibi.

Rubai mezid-i Fih

Rubai mezid-i fih (tefa’lül, if’ilal, ifâlal) vezinlerinden ibaret ise de bu vezinlerde gelen Masâdır-ı Arabîye lisân-ı Osmanîde müsta’mel değildir ancak “tabasbus, tezebzüb, itminan” gibi bir kaç kelime müsta’meldir.

(İhtar) (Zikrolunan mezid-i fihlerin vezinleri kıyâsî ise de fakat isti’malleri semâîdir yani her madde istenilen vezinden getirilmez. Mesela “seref” maddesi if’al veznine nakl ile israf denilirse de sarf maddesi vezn-i mezkûre nakl ile israf denilmek caiz olmayıp tef’il veznine nakl ile tasrif denilir. Bunların hangi vucuh üzere isti’mali caiz olacağını kitab-ı lügat tayin eder.)

Masâdır-ı Arabîye lisân-ı Osmanîde isim makamında isti’mal olunur ve ekseriya etmek, eylemek masdarıyla terkib ederek kullanılır: huruc etmek, sual eylemek, ifade etmek, eylemek, tebliğ etmek, istifade eylemek gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 169)

Masâdır-ı mezkûreye edevat-ı Türkîyye ilhak olunarak isti'mal caiz olur: ifadesi, ifadete, suali ifade için gibi. Masâdır-ı Arabîye ekseriyetle "ler" ile cemlendiği gibi ahirlerine "et" alarak asl-ı Arabîye üzere (*) dahi cemlenip lisân-ı Osmanîde isti'mal olunur: ruhsatlar, emanetler, hahisler, ihtarlar, tebşirler, mübalağalar, ihtiyaçlar, tasavvurlar, istinşaflar – imalat, tebligat, muamelat, ef'alat, ihtiyacat, ithiracat, tasavvurat, tedarikat gibi.

Bunlara zamair-i izafiye dahi ilhak olarak: ihtarım, ihtarın, ihtarımız, ihtarınız – ihtarlarım, ihtarların, ihtarlarımız, ihtarlarınız... ilh denir.

Arabî zat fiilleri yani (emir, nehiy, mazi, muzari, hal, istikbal) gibi zat ve zamana delalet eden fiiller lisân-ı Osmanîde müsta'mel değildir. Ancak ibare-i Türkîyye arasında gelen mürekkebat-ı Arabîyede isti'mal olunabilirler. La yuad, la yuhsa, la yetanahi, la yetecezzi, gibi nadiren isti'mal olunanlar var ise de onlar da mahdud beş altı kelimeden ibarettir.

Masâdır-ı Farisiyye

Farisî masdar-ı aslileri lisân-ı Osmanîde katiyen müsta'mel değildir.

(*) Mezidânın Arabî cemleri müsta'mel olup sülasi mücerredlerin Arabî cemleri kullanılmaz

Külliyât (s. 170)

Farisî masdar-ı aslileri “fermudan, reften” gibi ahirinde (den, ten) bulunan masdarlardır ki bunların esamisiyle envai kavâid-i Farisî kitaplarında musarrah olunduğundan burada zikr ve beyanından sarf-ı nazar olundu. Farisî masdar nev’’ileriyle ism-i masdarları lisân-ı Osmanîde kullanılır: dâniş, ruş, perestiş, nümayiş – nâdani, şairi, bedhuyi gibi.

Farisî emr-i hazırların ahirleri meksur kılındıktan sonra bir şın-ı sakine ilhak olunursa masdar nev’i ve esma-i ecnas ile sıfatlara muhaffef bir “ye” ilhak olunarak ism-i masdar teşkil olunur: hâhiş, pervereş, ârayiş, keşayiş, nigi, nezdigi, zendgi, bendgi gibi.

Masdar-ı aslilerin ahirlerinden edat-ı masdarın tayiyle “masdar-ı merâhim” ıtlak olunan bir nev’ ism-i masdar hâsıl olur ki bu da bazen lisân-ı Osmanîde kullanılır:

Feruhten	Füruht
Peyvesten	Peyvest
Cesten	Cest
Daden	Dad
Sitaden	Setd
Endahten	Endaht

gibi

Farisî hâsıl-ı masdarları da lisân-ı Osmanîde müsta’meldir: reftar, perverdigar – lerze, endişe, girye, hande gibi.

Masdar-ı merahimin ahirine “er” ve bazen bir “he” ilhakıyla zikr olunan hâsıl-ı masdarlar teşkil edilirse de bunlar semâî olduklarından her maddeden yapılamaz.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 171)

Bazen emr-i hazırın müfreti hâsıl-ı masdar makamında kullanınlır: cuş, huruş, naz, niyaz, hıram, âram gibi.

Masâdır-ı mezkûre ibare-i Türkîye arasında isti'mal olundukları vakit tıpkı Masâdır-ı Arabîye gibi etmek ve eylemek gibi ef'al-i âmme ile birlikte gelerek isim hükmünde tutulur.

Bunlara Türkçe edat-ı cem ilhak olduğu gibi edevat ve zamair-i Türkîye-i izafiye dahi ilhak edilir. Farisî zat fiiller lisân-ı Osmanîde asla isti'mal olunmaz fakat nahv kısmında mufassalan beyan edileceği üzere emir sigaları kesiran isti'mal olunur.

Fasıl – 2

Füru-u Ef'al

Sıfat-ı kıyâsîye envaından ma'dud olduğu sıfat bahsinde beyan olunan füru-u ef'al: ism-i fail, ism-i mef'ul, mübalağa-i fail, sıfat-ı müşebbehe sigalarından ibarettir ki bunlar fiillerden yapıldığı için her birerlerine "fer'i fiil" namı verilmiştir.

Külliyât (s. 172)

İsm-i fail

İsm-i fail, bir işi işleyeni bildiren kelimedir. İsm-i fail malum olan fiillerden yapılır. Şöyle ki madde-i fiilin ahiri sakin ise hafiflerde ((esre) nun) ve sakillerde (an) getirilir: gel, yaz maddelerinden “gelen, yazan” gibi.

Eğer madde-i fiilin ahiri harf-i imla ise hafiflerde “yen” ve sakillerde “yan” ilhak olunur: bekle, ağla maddelerinden “bekleyen, ağlayan” gibi. İsm-i fail sair isimler gibi “ler” ile cemlenir.

Müsbet

Madde-i Fiil	İsm-i Fail	
	Müfred	Cem
Gel	Gelen	Gelenler
Kır	Kıran	Kıranlar
Öde	Ödeyen	Ödeyenler
Oku	Okuyan	Okuyanlar

Menfi

Gelme	Gelmeyen	Gelmeyenler
Kırma	Kırmayan	Kırmayanlar

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 173)

Ödeme	Ödemeyen	Ödemeyenler
Okuma	Okumayan	Okumayanlar (*)

Git, et, işit, maddelerinin ism-i failinde ta'lar dal'a kalb olunarak giden, eden, işiten denir. Fakat dürt, sürt,et (**) bit gibi maddelerde dal'a kalb olunmayıp dürten, sürten,eden, biten denir.

Eğer failin bir kar u kesb ile iştigal veya……………… ihtisasını beyan maksut olursa ol zaman ahiri sakin olan maddelere "cı" ve harf-i imla olanlara dahi "yici" ilhakıyla ism-i fail yapılır: yarıcı, silici, yazıcı, bileyici, okuyucu gibi.

İsm-i Mef'ul

İsm-i mef'ul, işin kendisi üzerine vaki olan zatı bildiren isimdir. İsm-i mef'ul meçhul olan fiillerden tıpkı ism-i fail gibi yapılıp bu dahi "ler" ile cemlenir. Sevilen, girilen, görülen gibi

(*) Edat-ı nefiylerin he ve elif'ini hazf ile gelmeyen, girmeyen, okumayan, sevilmeyen, kırılmayan, görülmeyen tarzında yazanlar varsa da kaide-i sarfiyeye muhalif olduğundan şayan-ı kabul değildir.

(**) İle manasına olmayıp kakmak manasına olan

Külliyât (s. 174)

Müsbet

Madde-i Fiil	İsm-i Fail	
	Müfred	Cem
Çekil	Çekilen	Çekilenler
Kırıl	Kırılan	Kırılanlar
Görül	Görülen	Görülenler

Menfi

Çekilme	Çekilmeyen	Çekilmeyenler
Kırılma	Kırılmayan	Kırılmayanlar
Görülme	Görülmeyen	Görülmeyenler

Bazen meçhul olan maddelerin mazi-i nakli sigası ism-i mef'ul makamında kullanılıp söylenmiş, silinmiş, eğilmiş denildiği gibi hâsıl-ı masdarlarda bazen bu manada isti'mal olunur: basma kitap, yazma kitap, dolma duvar, kesme taş gibi. Ancak hâsıl-ı masdarların bu manada isti'mali semâî olup her hâsıl-ı masdar ism-i mef'ul makamında isti'mal olunamaz.

Bazı kere dahi madde-i fiillerin ahirine "li" gelerek ism-i mef'ul manası kast olunur: kapa – kapalı (kapanmış) gibi.

Madde-i fiilin ahiri sakin ise meksur kılınır: as – asılı (asılmış) gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 175)

Ahiri (le, la) ile nihayet bulan maddelerde lamlar tay edilir: sakla – saklı (saklanmış), gizle – gizli (gizlenmiş) gibi.

Bu siga dahi yukarda zikr olunanlar gibi semâî olup her maddeden yapılamaz.

Mübalağa-i Fail

Mübalağa-i fail, bir işin failden çok zuhur ettiğini bildiren sigalardır ki madde-i fiilin ahirine hafiflerde "gen" ve sakillerde "gan" lafızlarının ilavesiyle yapılırsa da bunlar semâî olduklarından her maddeden yapılamaz: (çekiş, çekişgen), (sulu, sulugan) gibi.

Eğer madde-i fiilin ahiri (te – şın) olursa "gan" yerine "kan" gelir: sırıt, unut – alış, çalış, yapış maddelerinden (sırıtkan, unutkan, alışkan, çalışkan, yağışkan) gibi.

Bazı maddelerin ahirine (geç, giç, gaç, gıç) ilavesiyle mübalağa-i fail geldiği vardır: yüzgeç, üşengeç, bilgiç, utangaç, dalgıç gibi.

Külliyât (s. 176)

Sıfat-ı Müşebbehe

Sıfat-ı müşebbehe, bir hal ve sıfatın bir şeyde veya bir şahıstasabit ve müstemir olduğunu bildiren sigalardır ki bunlar da mübalağa-i fail gibi her maddeden yapılamayıp bazı maddelerden ber-vech-i ati iki suretle asaga olunur:

Suret-i Evveli – Madde-i fiilerin ahirine hafiflerde bir "kâf" ve sakillerde "gaf" ilavesiyle yapılır. Ancak ahiri sakin olan maddeler bir ya veyahut vav (*) ilhakıyla tahrik edildikten sonra (kâf, gaf) ilave olunur:

Titre	Titrek
Çürü	Çürük
Yürü	Yörük,
Aksa	Aksak
Isla	Islak
Buna	Bunak
Oyna	Oynak

(*) Sakin olan harf-i ahirin üst tarafı meftuh veya meksur olursa "ye" ve eğer mazmum olursa "vav" ilhak olunur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 177)

<table>
<tr><td rowspan="12">Ahiri Sakin Maddelerden Yapılanlar</td><td>Del</td><td>Delik</td></tr>
<tr><td>Deş</td><td>Deşik</td></tr>
<tr><td>Kes</td><td>Kesik</td></tr>
<tr><td>Bitiş</td><td>Bitişik</td></tr>
<tr><td>Yar</td><td>Yarık</td></tr>
<tr><td>Aç</td><td>Açık</td></tr>
<tr><td>Yan</td><td>Yanık</td></tr>
<tr><td>Kır</td><td>Kırık</td></tr>
<tr><td>Yık</td><td>Yıkık</td></tr>
<tr><td>Oy</td><td>Oyuk</td></tr>
<tr><td>Don</td><td>Donuk</td></tr>
<tr><td>Kop</td><td>Kopuk</td></tr>
</table>

Suret-i Saniye – Madde-i fiilin ahirine hafiflerde “kin” ve sakillerde “gın” ilavesiyle yapılır:

Piş	Pişkin
Az	Azgın
Şiş	Şişkin
Ger	Gergin
Dal	Dalgın

Külliyât (s. 178)

Kız	Kızgın
Yıl	Yılgın

gibi

Eğer madde-i fiilin ahiri şın veyahut ta olursa gayn gaf'a tebdil olunarak "gin" getirilir: taşkın, çatkın gibi. Madde-i fiilin son hecesi damme ile nihayet bulursa (kin, gın, gin) yerine (kün, gun, gün) getirilir:

Düz	Düzgün
Sür	Sürgün
Yor	Yorgun
Boz	Bozgun
Coş	Coşgun
Tut	Tutgun

gibi.

(Fâide) Salif-ül beyan sıfat-ı müşebbeheler ism-i fail, ism-i mef'ul manalarına gelip manaen bunlara müşabeheti (*) vardır. Şu kadar ki ism-i fail ile ism-i mef'ul kıyâsî olup her maddeden asaga olunurlar. Sıfat-ı müşebbeheler ise semâî olduğundan her maddeden yapılamazlar.

Bundan maada ism-i fail, hads kendinden zuhur eden ve ism-i

(*) Sıfat-ı müşebbeheler lazım olan maddeden yapılırlarsa failin vasfi olarak ism-i faile, müteaddîden yapılırlarsa mef'ulün vasfi olarak ism-i mef'ule benzer.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 179)

mef'ul, hads kendi üzerine vaki olan şahsı beyan ederek bunlar hadüse delalet ederler yani bunlar da fiil bazen hads olur ve bazen olmaz.

Sıfat-ı müşebbeheler ise subuta delalet ederler. Yani bunlarda fiil, fail ve mef'ullerde sabittir ki fiil bunlardan asla infikak etmez. Mesela "dün hayvandan korkan adam" denildikte korkan ism-i fail olup vakt-i mezkûrde korkmak fiilinin adamdan hudus ve vukuunu beyan eder yani korkmak fiili evvelce yok iken hayvana tesadüfünde adamdan südur etmiş ve sonra da tabii infikak etmiştir. Fakat "korkak bezirgân ne kar eder ne zarar" ibaresinde korkaklık bezirgânda bir sıfat-ı sabite olup bezirgândan asla müfarakat etmez. Sıfat-ı müşebbeheler tıpkı sıfatlar gibi "ler" edatıyla cemlenmezler meğer mevsufları mahzuf ola.

Gerek mübalağa-i faillere ve gerek sıfat-ı müşebbehelere ekseriya (lik, lık) ilhak olunarak mana-i masdarı kast olunur: çalışkanlık, dalgıçlık, dalgınlık, yorgunluk gibi.

Bunlara zamair-i izafiye dahi ilhak olarak: çalışkanlığım, çalışkanlığın… ilh ve yorgunluğum, yorgunluğunuz… ilh denir.

Külliyât (s. 180)

Füru-u Ef'al-i Arabiyye

İsm-i fail

Arabî ism-i failler lisân-ı Osmanîde hemen Türkçe ism-i faillerden ziyade müsta'meldir. Bunların vezinleri muhteliftir.

Sülasi mücerredlerin ism-i failleri "fail" vezni üzere gelir: Kâtib, şair, şakir gibi. Ortasında (vav, ye) bulunan maddelerde bunlar hemzeye kalb olunduğu gibi ahirde gelen vavlar ya'ya kalb ve ya'lar dahi med olunur:

Kavl	Kail
Kevn	Kâin
Bey'	Bayi (*)
Gayb	Gaib
Sehv	Sahi
Sem'i	Sa'i
Remi	Rami

İkinci ve üçüncü harfleri bir cinsten olan maddelerin ism-i faili idğam ile "fall" vezninde gelir: delaletten "dalle" karardan "karre" firardan "ferre" gibi.

(*) ya ile (bayi) telaffuzu şayi olmuştur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 181)

Rubai mücerred olan “feallele” nin ism-i faili “müfa’lil” vezni üzere gelir: mütercim – müvesvis gibi.

Sülasi Mezid-i Fihlerin İsm-i Failleri

(İf’al) – Masdarının ism-i faili “müf’il” vezni üzere gelir. Ancak bahs-i mahsusunda beyan olunduğu üzere masdar-ı mezkûrenin şekli tebeddül ettiği vakit ism-i faili dahi kısmen değişerek emsile-i atiyedeki vezn üzere gelir:

İkram	Mükerrem
İman	Mü’min
İkrar	Mukirr
İcad	Mucid
İdare	Müdür

gibi.

(Tef’ıl) – Masdarının ism-i faili “mif’al” vezni üzere gelir:

Tahrir	Muharrir
Tecdid	Müceddid
Terbiye	Mürebbi

gibi.

Külliyât (s. 182)

(Müfail) – Masdarının ism-i faili “müfail” vezninde gelip bazen emsile-i atiyede olduğu gibi kısmen tebdil-i vezn:

Mukabele	Mukabil
Müsaade	Müsait
Mücazat	Mücazi
Müzadde	Muzadd

(İnfial) masdarının ism-i faili “münfail” vezni üzere gelip emsile-i atiyede olduğu gibi bazen tebeddül eder:

İnkıta’	Münkati’
İnfisal	Munfasıl
İntifa’	Müntafi (*)
İnhina	Münhani
İnkiyat	Münkat
İnşikak	Münşikk
İnfikak	Münfik

gibi.

(İftial) – masdarının ism-i faili “müfteil” vezninde

(*) Bu gibilerin nihayetindeki hemze lisân-ı Osmanîde resm-i hatta ve telaffuzda ekseriya iskat edilir.

(**) Münfik ve münşik gibiler lisân-ı Osmanîde muhaffef olarak teleffuz olunur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 183)

gelir. Tıpkı münfail vezni misüllü tebeddülata uğrar: mühtarik, muttasıf, müşteri, mu'tad, müşteddi gibi.

(İf'alal) – Masdarının ism-i faili "müf'all" vezninde gelirse de lisân-ı Osmanîde isti'mali enderdir: muğber gibi.

(Tefa'allu) masdarının ism-i faili emsile-i atiyeye tatbik oluna:

Tebessüm	Mütebessim
Tekebbür	Mütekebbir
Tecezzi (tecezzi)	Mütecezzi
Temenni	Mütemenni

(Tefaül) – Masdarının ism-i faili vücuh-u atiye üzere gelir:

Tegaüd	Mütegaid
Tezaddi	Mütezaddi
Teati	Müteatti

(İstif'al) – Masdarının ism-i faili vücuh-u atiyede gelir:

İstihrac	Müstehric
İstibdad	Müstebid

Külliyât (s.184)

İstifade	Müstefid
İstiğna	Müstağni

İsm-i Mef'ul

Sülasi mücerredlerden ism-i mef'ulün sigası "mef'ul" vezninde gelirse de madde-i sülasiyenin evvelinde, ortasında, nihayetinde (vav, ye, hemze) bulunduğuna nihayetininmüşeddid olduğuna göre vücuh-u atiye üzere gelir:

Abd	Ma'bud
Emr	Me'mur
Sual	Mes'ul
Kıraat	Makru
Havf	Muhavvif
Ziyade	Mezid
Afv	Mağfuvv

(*) Bu gibilerde hemze vav'a abdal ve ba'de iki vav idgam olunarak (mügarriv) demek de caizdir

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 185)

Nehiy	Menhiyye (1)
Remi	Mermeyi

Sülasinin muvafıkı olan masdarların ism-i mef'ulü bir hareke ile ism-i failinden farkolunur. Şöyle ki ism-i failde son harfin üst tarafı meksur idi. İsm-i mef'ulde meftuh olarak gelir. Ancak ortasında ve nihayetinde (vav, ye) bulunan maddelerin ism-i failleri ya-i memdûde ile okunur ism-i mef'uller ise elif ile okunur:

ef'al masdarından -mükerrem, mukarr, musab, mühdi

tef'il"-mübeşşir, müsemma

müfaale"-muhatab, muzad (1), münadi

infial"-……………………………(3)

iftial"-müntehib, muzdar, muhtar

tefaül"-mütecazeb, müteati

istif'al "-müstahsen, müstehab, müstecab

Sıfat-ı müşebbehe yukarıda sıfat bahsinde zikr ve beyan olundu.

1-Bu gibiler lisân-ı Osmanîde muhaffef olarak okunur.

2-Bu vezin ism-i faile şeklen müşabih olduğundan karine ile tefrik olunur.

3-İnfialden müteaddî gelmediği için ism-i mef'ul bina olunamaz

Külliyât (s. 186)

Mübalağa-i Fail

Arabî siga-i mübalağalarının lisân-ı Osmanîde meşhuru'l isti'mal olan vezinleri ber-vech-i atidir:

Fa'al	Tevvab, kezzab
Fa'ale	Alleme, fehheme
Feul	Sabur, şekur
Faîl	Alîm, kerîm

Evzan-ı mezkûreden "fa'al"vezni lisân-ı Osmanîde diğerlerinden ziyade isti'mal olunur: hattab, attar, hammal… ilh gibi. Arabînin ism-i faillerinin (müzekker olsun müennes olsun) müfretleri lisân-ı Osmanîde müsta'mel olduğu gibi tensiye ve cem sigaları dahi müsta'meldir. İsm-i failin müennesi ta iledir: Kâtibe, şaire gibi. Tesniyesi esmanın tesniyesi gibidir. Kâtibeyn gibi.

Cemleri salim ve mükesser olarak kullanılır:

Kâtib - kâtibun, kâtibiyn

Kâtibe - kâtibagibi.

(*) İşbu iki vezin mübalağa-i fail ile sıfat-ı müşebbehe beyninde müşterektir. Nitekim: şerif ve vakur sıfat-ı müşebbehe ve âlim, şekur mübalağa-i fail olup ziyade âlim ziyade cahil demektir

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 187)

Cem-i mükesserleri (fu'al, feulle, feale) vezninde gelir: cühhal, kemmul, ketebe gibi.

Bazen (fevail) vezni üzere gelir: (fâide – fevaid), (hadise – havadis) gibi.

(Tenbih) – (İşbu cem-i mükesserler yalnız sülasi mücerredlerin ism-i failine mahsustur.)

İsm-i mef'ulün dahi müennesiyle tensiye ve cemi ism-i fail gibi ise de cem-i mükesseri bir vezinden ibaret olup o da sülasi mücerredlere mahsus olan (müfâîl) veznidir:

İsm-i fail ile ism-i mef'ul salifü'l beyan usul-ü Arabiyye üzere cemlendiği gibi Türkçe "ler" ilavesiyle dahi cemlenir ve ahirine edevat-ı Türkîyye ilhak edilerek isti'mal olunur: kâtibler, mektublar – kâtibi, kâtibden – mektubları, mektubdan… ilh gibi.

(İhtar) Kelimât-ı Arabiyye üslûb-ı 0smanî üzere tasrif edildiği vakit ya masdarıyla veyahut sıfatıyla tasrif olunur. Masdarıyla tasrif olunursa (etmek, eylemek) maddesiyle terekküb eder. Nitekim Masâdır-ı Arabiyye bahsinde beyan olundu. Sıfatıyla tasrif olunursa (olmak) maddesiyle terekküb eder. Binaenaleyh kâtib oldu, dârib oldu, mensur oldu, alîm oldu, hakîm oldu, mükellef oldu denilip kâtib etti, darîb etti, mensur etti, alîm etti, hakîm etti, mükellef etti denilemez.)

Külliyât (s. 188)

Mübalağa-i Fail

Farisî ism-i failleri lisân-ı Osmanîde müsta'meldir. Bunlar emr-i hazırdan kavâid-i âtiye ile alınır. Şöyle ki:

Farisî masdarların (den, ten) kelimesiyle nihayetlendiği masdar bahsinde beyan edilmişti. "den" ile müntehi olan masdarlarda "den" in üst tarafında şu beş (ye, elif, ra, nun, vav) harften ve "ten" ile olanlarda "ten" in üst tarafında şu dört (hı, sin, şın, fe) harfden biri bulunur. İşbu masdarlardan (den, ten) tay edildikten sonra üst tarafındaki harfler ya ibka veya hazf ile makabli iskân veyahut hurûf-ı âtiyeye tebdil edilirse emr-i hazır hâsıl olur. Şöyle ki:

Edat-ı masdarın makabli (ye, elif) ise hazf olunarak bunların makable'l iskân edilir: şitabiden, isteden, masdarlarından şitab, ist emr-i hazırları gibi.

Eğer (ra, nun) olursa ibka edilir: averden, randan masdarlarından aver, ran emr-i hâzırları gibi.

Eğer (vav) olursa "ay" lafzına tebdil olunur. Fermuden masdarından fermay (*) emr-i hazırı gibi.

Eğer (hı) olursa "ze" ye tebdil olunur: endahten masdarından endaz emr-i hazırı gibi.

Eğer (sin) olursa "ye – vi" ye kalb olunur: arasten, cesten masdarlarından aray, cuy emr-i hazırları gibi.

Eğer (şın) olursa "ra" ya kalb olunur: daştan masdarlarından dar emr-i hazırı gibi.

(*) ya'nın adem-i ilavesiyle "ferma" demek de caizdir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 189)

Eğer (fe) olursa "be" ye kalb olunur: yaften masdarından yab emr-i hazırı gibi.

Salifü-z zikr emri hazırların birçok müstesnaları olup kütüb-ü lügate müracaatla bilinir.

Emri hazırların ahirine "nde" lafzı ilhak olunursa ism-i fail olur: hanende, sazende gibi ki okuyan (okuyucu), yapan (yapıcı – ince çalgı çalan) gibi.

İsm-i Mef'ul – Masfdarlardan (den, ten) hazf olunduktan sonra ahire bir he-i resmiye ilavesiyle yapılır: istade, fermude, endahte, arasta gibi.

Farisî ism-i failler Türkçe "ler " ile cemlenerek kullanıldığı gibi Farisî edat-ı cemi olan "en" ile de cemlenerek isti'mal olunur. Bu surette her ikisinin ahirinde bulunan he-i resmiyeler cem bahsinde geçen kaideye tatbikan kâf-ı Farisîyeye "ga" ya kalb olunur:

Masdar	Müfret	Cem
Zaden	Zade	Zadegen
Üftaden	Üftade	Üftadegen
Güzeşten	Güzeşte	Güzeştgan
Nuşten	Nuşte	Nuştegen

gibi.

Sıfat-ı Müşebbehe – Emr-i hazıra elif ilhakıyla sıfat-ı müşebbehe olur: dânâ, bina, güya gibi.

Külliyât (s. 190)

Bazen “en” ilhakıyla yapılır: nümâyan, şâyan, güzerân gibi. Bu edat bazen siga-i haliye için gelir: handan, giryan gibi ki gülerek ağlayarak demek olur. Masdar-ı murahhamlara dahi bazen “er” ilhakıyla sıfat-ı müşebbehe yapılırsa da bu suret semâîdir: nemûdar, pedîdar gibi.

Siga-i Mübalağa – Emr-i hazırlara “gâr” ilhakıyla siga-i mübalağa hâsıl olur: amuzgâr, âmirz-kâr gibi.

Edat-ı mezkûrebazen masdar-ı murahhama ilave edilerek siga-i mübalağa teşkil edilir: gerdgâr, perverdigâr, aferidigâr gibi.

(İhtar) Kelimât-ı Arabiyyede olduğu gibi kelimât-ı Farisîye dahi üslûb-ı 0smanî üzere sıfatıyla tasrif olunduğu vakit (olmak) maddesiyle terekküb eder. Mesela vezan oldu, güzeran oldu denilip vizan etti, güzeran etti denilemez.

Edevat-ı nahv kısmında zikr ve beyan olunacaktır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 191)

Kısm-ı Sani

Nahv-i 0smanî

İlm-i Nahv: Kelamın terkib ve telifiyle kelimelerin mevki-i isti'mallerini beyan eden bir fendir.

Kelam: maksadı beyan için irad olunan nutuk ve ibareye denir.

Terkib: iki veya daha çok kelimelerin bir araya gelmesinden hâsıl olan "hey'et" e denir.

Terkib ikidir. Biri "terkib-i nakıs" diğeri "Terkib-i Tâm" dır.

Terkib-i nakıs, dinleyene bir haber-i tam ifade edemeyen, Terkib-i Tâm ise, dinleyene bir haber-i tam ifade eden terkiblerdir. Mesela: (efendinin evi) – (hava güzeldi) terkiblerinden birinci terkib-i nakıs ikincisi Terkib-i Tâmdır. Zira (efendinin evi) dediğimizde (büyük mü, küçük mü, yüksek mi, ne olmuş) gibi bir takım suallere mecburiyet hâsıl olarak mana tamam olmaz. Fakat (hava güzeldi) dediğimizde muhatab suale mecbur olmayarak sükûtu ihtiyar eder ki bu halde mana tamam demek olur.

Külliyât (s. 192)

Sual – İlm-i nahv neye derler? Kelam neye derler? Terkib neden hâsıl olur? Terkib-i Tâm nasıl terkibdir? Terkib-i nakıs nasıl terkibidir? Bunların her ikisini misal ile izah ediniz.

Terkib-i Nakıslar

1 –Terkib-i Mezci – Beyanlarında atf, isnat, izafet, ve sıfat olmayarak yan yana gelen bir takım isimlerdir ki bunların ekseri alem olduklarından semâî olup bir kaideye tabi değildirler. Tahta Kale, Yedi Kale, Bal bek, Beykoz, Tahta Minare, Hızır Mevt, Orta köy, Kuru Çeşme ve… ilh isimler gibi.

2 – Terkib-i İttibai – İki cüzden mürekkeb bir terkib olup bu cüzlerden birinin yalnız başına manası olmayıp daima diğerine tebean zikrolunur: simsiyah, bembeyaz, kupkuru, fırdolayı gibi.

Bunlar te’kid-i manayı müşa’ar olduğundan manada mübalağa maksud olmadıkça kullanılmaz.

İşbu terkibin iki cüzü birden bazen şazz olarak başlı başına manaya delalet etmez: cascavlak gibi.

3 – Terkib-i Tazammuni: Hurûf-ı manadan veya elfazdan bir

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 193)

kaçını mutazammın olan terkibdir: akşam sabah, görür görmez, benek benek, dal budak, alış veriş, alt üst gibi.

Bunlardan benek benek, görür görmez gibi lafzı-ı mükerrerden veya müttehidü'l asl kelimeden terekküb edenlere "terkib-i tecanisi" ve dal budak gibi iki lafz-ı mütenasipten terekküb edenlere "terkib-i tenasubi" ve alt üst, sıcak soğuk gibi iki lafz-ı mütezattan terekküb edenlere "terkib-i tezad" namı dahi verilir. Farisî terkib-i tazammunileri lisân-ı Osmanîde bazen isti'mal olunur: güftgû, cestcû – kerem ü serd, zir ü zeber – şah u yerek, hay u hu gibi.

4 – Terkib-i İzafi: İzafet, hususi bir mana ifade etmek için bir ismi diğer bir isme rabt etmektir ki bu isimlerin birine "muzafun ileyh" diğerine "muzaf" denilip her ikisine birden "terkib-i izafi" namı verilir.

Bir ismi başka bir isme izafe etmek için muzafun ileyh olması lazım gelen ismin ahirine bir (nazal nun) kâf-ı nuni ve muzaf olacak ismin ahirine dahi bir (ye) getirilir: evin damı gibi.

Arabî ve Farisî isimler dahi nihayetlerine bir takım zamir-i izafiler getirilerek bu vecihle izafe kılınırlar:

Mescidin mihrabı
Bahçenin gülü
Mektebin bahçesi

Külliyât (s. 194)

Caminin kapısı

Kapının miftahı

Beyin hanesi

(Kaide) – Gerek Türkî ve gerek Arabî ve Farisî isimlerden kaide-i Türkîyye üzere yapılan terkib-i izafilerde muzafun ileyh daima önce getirilir. Geçen misallerde olduğu gibi.

(Kaide) – Muzafun ileyhin ahirinde hurûf-ı imladan biri bulunursa ilave olunacak kâf-ı nuniden evvel bir "nun" ziyade edilir. Elmanın kabuğu, derenin kenarı gibi. Lakin (su) lafzı müstesnadır. Bunun muzafun ileyh halinde sunun denilmeyip (suyun) denir.

Ve eğer muzafun ahirinde hurûf-ı imladan bir harf olursa ilave olunacak ya'dan evvel bir "sin" ziyade edilir. Çiçeğin kokusu, odanın halısı gibi. Kezalik su lafzı bundan dahi müstesna olup muzaf halinde susu denilmeyip (suyu) denir.

Kaide – Muzafun ileyhleri zamir-i şahsi olan muzaflara, muzafun ileyhin şahsına göre zamir-i izafilerden biri ilhak edilir: benim evim, senin evin, onun evi, bizim evimiz, sizin eviniz, onların evi gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 195)

Temrin

Aşağıda mu'tarıza içinde bulunan isimleri birbirine izafe ediniz.
(ekmek – kabuk) (et – yağ) (kestane – çürük) (hane – tencere) (İstanbul – hava) (biz – at) (siz – deve) (o – kedi) (gül – bataklık) (tencere – kapak)

Sual – Terkib-i mezci nasıl terkibdir ve misali nedir? Terkib-i ittibai ve tazammuni neye derler? Terkib-i tazammuni cüzlerine nazaran ne isim alır? Terkib-i izafi neye derler? Terkib-i izafi kaç isimden yapılır? Ve onların isimleri nedir? Bir isim diğer isme nasıl Türkçe izafe edilir? Muzaf ve muzafun ileyhten hangisi evvel getirilir? Muzafun ileyh ile muzafın ahirinde hurûf-ı imladan bir harf bulunursa izafeleri halinde ne yapılır? Muzafun ileyhleri zamir-i şahsi olan muzaflar ahirine ne alır?

İzafet üç türlüdür: izafet-i lamiye, beyaniye, teşbihiyedir.

İzafet-i Lamiye: Temellük ve ihtisas manalarını bildirir. Efendinin fesi, evin penceresi gibi ki birincisi temellük ikincisi ihtisas manası beyan etmiştir. İzafet-i lamiyede muzafun ileyh muayyen olursa yani belli olursa kâf-ı nuni yazılır, muayyen olmazsa yazılmaz:

Külliyât (s. 197)

İzafet-i Beyaniye: Bir şeyin nev'ini ve aslî yani neden yapıldığını bildirir ki bu nev' izafetlerde daima muzafun ileyh muzafun nev' ve aslını bildirir. Eğer muzafun ileyh muzafun nev'ini beyan ederse yalnız muzafun ileyhin ve eğer aslını beyan ederse hem muzafun ileyhin ve hem muzafın zamir-i izafisi hazf olunur.

Nev'-i	Çınar ağacı, asma dalı, firenk arpası
Aslî	Altın küpe, taş duvar, keten mendil

gibi.

İmla – Muzaflara edevattan bir şey muttasıl olduğu vakitte zamir-i izafi olan (ye) hazf olunup yerine bir "nun" getirilir: taşını, taşına, taşının, taşından, taşında gibi. Ve eğer muzaf olan ismin son harfi hurûf-ı munfasıladan ise yalnız mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, muzafun ileyh suretlerinde zamir-i izafi olan (ye) nin hazfı caiz değildir: kömürünü, kömürüne, kömürünün gibi.

Temrin

Aşağıda mu'tarıza içindeki kelimeler izafe kılındıktan sonra nev'i veya aslî olduğu beyan edilecek ve mu'tarıza içinde olmayan muzaflara edevattan "ye, he, kef, den, de" ilhak edilerek yazılacaktır.

(ağaç – serv) (minfal – bakır) (gömlek – bez)

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 198)

(ağaç – kestane) (kuş – kanarya) (bilezik – altın) (tekne – taş) (balık – kılınc) (keçi – dağ) (kasa –demir) (çorap – yün) kapısı, çiçeği, eriği, evi, yer, şekeri.

Sual – İzafet- i beyaniye neye derler? İzafet-i beyaniye bir şeyin nev'ini veya aslını beyan ettiğine nazaran muzafun ileyh ne hal kesb eder? Muzaflara edevattan bir şey muttasıl olursa ne hal kesbeder? Bu hal nihayeti hurûf-ı munfasıladan olan muzaflarda dahi var mıdır?

İzafet-i Teşbihe: Muzafun ileyhi muzafa benzetilen(*) izafettir ki bu dahi izafet-i beyaniye envaından olduğu cihetle muzafun ileyhin ahirine asla (n,nın) getirilmez. Gönül kuşu, ecel kılıcı gibi ki burada muzafun ileyh olan (gönül, ecel) muzaf olan (kuş, kılıç) a benzetilmiş olduğundan kuş gibi gönül, kılıç gibi ecel demek olur.

Temrin

Aşağıdaki "mim" ile işaret olunan müşebbeh isimlerle "meb" ile işaret olunan müşebbihin bih isimleri izafe ediniz.

(*) Kendisine bir şey benzetilene "müşebbihin bih" kendisi bir şeye benzeyene "müşebbehe" denir. Bu surette tarif-i mezkûr müşebbihin bih olan ismin müşebbeh olan isme izafesidir demek olur.

Külliyât (s. 199)

Mim: gönül, marifet, ecel, göz, âtıfet

Meb: kabe, güneş, pençe, bulut, derya

Sual – İzafet-i Teşbihiye neye derler? Müşebbeh, müşebbihin bih kime denir?

Lisân-ı Osmanîde isti'mal olunan izafet dört üslub üzeredir: biri üslûb-ı Türkî, biri üslûb-ı Arabî, biri üslûb-ı Farisî, ahiri dahi üslüb-u muhtelittir.

Üslûb-ı Türkî:

Üslûb-ı Türkî bundan evvel zikrolundu.

Üslûb-ı Arabî:

Lisân-ı Osmanîde müsta'mel üslûb-ı Arabî dahi iki türlüdür. Biri muzaf olan ism-i Arabî ahiri mazmum okunarak takdim ve muzafun ileyhin evveline harf-i tarif ilave edilerek te'hir edilir ki bu nev' izafet-i lamiye kısmındandır: şua-i şems, hatimet'ül kitap, berd'iş şita gibi ki terakib-i mezkûreyi Türkçeye tercüme eylediğimizde (güneşin şuaı, kitabın hatimesi, kışın soğuğu) deriz. Dar'ül fünun, dar'ül ta'lim, şems'ül maarif dahi bu kabildendir.

İşbu üslubda olan terkibler harf-i cerden âri olursa daima muzaf merfu ve muzafun ileyhin son harfi sakin telaffuz

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 200)

olunur. Eğer harf-i cer alırlarsa ol vakit muzaf mecrur okunur: bikadri'ltâka, ale'lkadril istitâ, mingabli'l hak, bihasebi'l mana gibi.

Fakat "hays" kelimesi zamme üzere mebni olduğundan harf-i cer ile de mazmum okunur: minhaysü'l mecmu gibi.

"haseb" kelimesi dahi harf-i cerden ari olduğu zaman daima meftuh okunur: hasebel hamiyye, hasbe'l ihva gibi.

Bu nev' izafetlere, izafet-i lamiye denilmesi bunların aslî (şua-i şems, hatimet'ül kitap, berdü'ş şita) olduğu içindir ki bunların Türkçesi (güneş için şua, kitap için hatime, kış için burudet) dir.

Diğeri sıfatın failine veya mef'ulüne izafettir ki buna izafet-i lafziye dahi tesmiye olunur. Bu nev' izafet, lamiye ve beyaniyenin gayri olup lisân-ı Osmanîde en ziyade isti'mal olunan üslûb-ı Arabî budur: azimü'l emel, seriu'l intikal, şakiru'l niam gibi ki emsile-i mezkûrede azim, seri kelimeleri sıfat olup failleri olan emel, intikal kelimelerine muzaf olmuş ve keza sıfat olan şakir ismi dahi mef'ulü olan niam lafzına izafe kılınmıştır ki manaları emeli büyük, intikali seri, nimetlere şükür edici demektir.

Failine veya mef'ulüne muzaf olacak sıfat, ism-i fail, ism-i mef'ul veya sıfat-ı müşebbehe olmalıdır. Nitekim emsile-i mezkûrede hâdim, şâkir

sıfatları ism-i fail, mecruh ism-i mef'ul ve azim, seri kelimeleri dahi sıfat-ı müşebbehe olarak gelmiştir.

Üslûb-ı Farisî:

Üslûb-ı Farisî üzere olan izafette (gerek lamiye, gerek beyaniye ve teşbihiye olsun) Arabîde olduğu gibi muzaf evvel ve muzafun ileyh sonara gelir ve muzafun ahiri daima meksur okunur: ab-ı derya, pertev-i hurşit gibi.

Eğer muzafun ahirinde he-i resmiye veya he suretinde te veyahut ye-i memdûde var ise bir hemze ziyade edilir: bende-i hüda, name-i bülbül, saha-i zemin, sûfi-i cihan gibi.

Ve eğer muzafın ahirinde elif veyahut vav-ı memdûde bulunursa bir ya ziyade kılınır: safa-yı dil, (*) bûyi gül gibi.

Üslûb-ı Farisîde muzaf ile muzafun ileyhden her ikisi Farisî olmak şart değildir. Bunlardan her ikisinin Arabî veya Farisî veyahut birinin Farisî ahirinin Arabî olması caizdir:

Her ikisi de Farisî: pertev-i hurşîd, bâğ-ı cihan

(*) Safa, cefa gibi fi'lasl ahiri hemzeli olan kelimât-ı Arabîye muzaf oldukları vakit bir ya ziyadesiyle safa-yı kalb, cefa-yı kalb denilmek de caizdir. Fakat suret-i evveli daha şayidir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 202)

İkisi de Arabî: şuaü'şşems , mihrabü'lmescid

Biri Farisî ahiri Arabî ab-ı hayat, ziya-yı hurşid… gibi

Üslûb-ı Farisî üzere izafette muzaf ile muzafun ileyhden her birinin lafz-ı Arabî veya Farisî olması caiz ise de hiç birinin elfaz-ı Türkîyyeden olması katiyen caiz değildir. Mesela keremü's sayf, dervaze-i beyt, suubet-i maslahat denilip (keremi yaz, dervaze-i ev, suubeti iş) denilmek asla caiz değildir.

(Fâide) – (Mana gibi ahirinde elif-i maksûre olan kelimât-ı Arabîyenin kaide-i Farisîye üzere izafetlerinde hemze ile mana-i beyt suretinde isti'malşive-ilisân-ı Farisîye muvafık ise de lisân-ı Osmanîde elif ile mana-i beyt tarzında isti'mal olunur.)

Üslûb-ı Farisî üzere izafet dahi "lamiye, beyaniye, teşbihiye, lafziye" olmaktan hali bulunmaz. Nitekim atideki terkibler bunlara misal olabilir:

Lamiye: hane-i peder, müdir-i mekteb

Beyaniye: dıraht-ı serv, şimşir-i zer

Külliyât (s. 203)

Teşbihiye: Kabe-i dil, nur-ı marifet

Lafziye: hadim-i devlet, makbul-i cihan… gibi

Üslûb-ı Muhtelit:

Üslûb-ı muhtelit, üslûb-ı Arabî ile üslûb-ı Türkînin – üslûb-ı Arabî ile üslûb-ı Farisînin – Üslûb-ı Türkî ile üslûb-ı Farisînin – üslûb-ı Arabî, Türkî ve Farisînin ihtilatından ibaret olmak üzere dört ihtimal vardır ki atideki ibareler bunlara misal olabilir:

Dar'ül mualliminin te'sisi
Te'sisi darü'l muallimîn
Ta'mimi maarifin çaresi
Müdir-i darüşşafakanın ikdamı

Üslûb-ı Farisî üzere olan izafette muzafın bir sıfatla vasf olunması lazım gelirse o sıfat muzaf ile muzafun ileyh arasına haylulet eder: iş'ar-ı fasiha-i bülega, ukul-u muhtelife-i beşer, ebniye-i cismiye-i belde gibi. Bu terkiblerde fesiha, muhtelife ve cismiye lafızları üst taraflarındaki iş'ar, ukul ve ebniye lafızlarının sıfatları olup o lafızlar dahi evvelce bülega, beşer kelimelerinin muzafları idi.

5 – Terkib-i Tavsifi bir sıfatla bir mevsuftan teşekkül eden hey'ete "terkib-i tavsifi" denir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 204)

Sıfat bir şeyin halken ve halken alâimini beyan eylemek demektir. Buna vasf dahi denilir. Sıfat veya vasf filasıl masdardır. Sonradan bunlar isim olarak isti'mal olunmuşlardır. Şöyle ki: bir şeyihalk ve halkını beyan eden isme "sıfat" ve "vasf" ve sıfatın beyan ettiği isme "mevsuf" ıtlak olunup sıfatla mevsuftan ibaret olan hey'ete dahi salif'ül beyan " terkib-i tavsifî" veya "terkib-i vasfî" tabir edilmiştir.

Terkib-i tavsifi lisân-ı Osmanîde üç üslup üzeredir. Biri üslûb-ı Türkî, biri üslûb-ı Arabî ve biri dahi üslûb-ı Farisî dir.

Üslûb-ı Türkî:

Türkçe terkib-i tavsifilerde sıfat evvel, mevsuf sonra gelir. Mesela: (büyük ev) terkibinde olduğu gibi ki büyük sıfat ev kelimesi mevsuftur.

Terkib-i tavsifide mevsuf cem olsa bile sıfat daima müfret getirilir: (büyük evler) denilip (büyükler evler) denilmez. Fakat cem olan mevsuf mahzuf olursa ol vakit sıfat mevsuf makamına kaim olarak cemlenebilir. Doğrular sevilir, çirkinler tali'li olur, büyükleri ta'zim etmeli gibi ki doğru adamlar sevilir, çirkin kimseler tali'li olur, büyük zatları ta'zim etmeli takdirindedir.

Türkçe terkib-i tavsifilerde sıfatla mevsufun her ikisi

Külliyât (s. 205)

lafz-ı Arabî veya Farisî veya biri Arabî biri Farisî yahut her birerleri Türkî, Arabî, Farisî olmak caiz olur:

Büyük ev	Uzun el	İkisi de Türkî
Vasi mektep	Mücelled kitab	İkisi de Arabî
Tehi hane	Hoş kâşane	İkisi de Farisî
Sadık bende	Siyah esvab	Biri Arabî biri Farisî
Âlâ konak	Büyük medrese	Biri Arabî biri Türkî
Siyah at	Parlak cam	Biri Farisî biri Türkî

Temrin

Aşağıdaki kelimelerden hangisi sıfat hangisi isim ayırınız. Sonra sıfatlara bir mevsuf ve isimlere bir sıfat bularak terkib-i tavsifi yapınız.

Doğru	Sokak	Cami	Dar
Fes	Minare	Alim	Testi
Mükemmel	Kuru	Yüksek	Dağ
Kâğıt	Ağaç	Siyah	Hane
Lale	Köçek	Kalem	Hokka
Yol	Pencere	Sarı	Kaldırım
Çiçek	Taş		

Sual – Terkib-i tavsifi neye derler? Sıfatla mevsuftan

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 206)

hangisi evvel gelir? Sıfatla mevsufun her ikisi de cem olmak caiz midir? Sıfat ne vakit cem olabilir? Türkçe terkib-i tavsifilerde sıfatla mevsufun her ikisi de lafz-ı Türkî olmak şart mıdır?

Sıfat iki türlüdür. Bir "vasf-ı zâtî" diğeri mevsufun doğrudan doğruya kendi sıfatıdır. Geçen misallerde olduğu gibi ki bu vecihle terkib olunan sıfat ve mevsuf hey'et-i mecmuasına yukarıda beyan olduğu üzere "terkib-i tavsifi" veya "vasfi" namı verilir. Diğeri (vasf-ı sebebi) dir ki mevsufun muzafının sıfatıdır yani mevsufun muzafı kendine bir sıfat alarak hey'et-i mecmuasıyla mevsufa sıfat olur ki buna dahi "sıfat-ı terkibi" namı verilir. Boyu uzun adam denildiğinde uzun, adamın muzafı olan büyük sıfatı olup bu sebeple bunun sahibi olan adam tavsif olunur. Demek oluyor ki:

Sıfat-ı Terkibi – Bir sıfatla bir isimden terekküb edip ikisi birlikte bir sıfat-ı basita gibi diğer isme sıfat olan terkibdir ki ekseriyetle kendisinde ism-i mensub ism-i fail, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe manası bulunur.

Türkçede vasf terkibi iki türlü yapılır:

1 –incisi, ism-i muzafların önüne bir sıfat getirilerek yapılır:

Külliyât (s. 207)

Başı büyük

Bacağı kısa

Bardağı kıranadam

Kasığı yarık

İşbu sıfat-ı terkibler müfret hükmünde birer sıfat olup mevsufi olan adam lafzıyla birleşerek yine terkib-i tavsifi olurlar.

2 – ncisi, terkib-i tavsifilerin ahirine (li, lü) getirilerek yapılıp yine diğer bir isim-i mevsuf ile birleşerek bir terkib-i tavsifi olur:

Terkib-i Tavsifi	Vasf-ı Terkibi
Büyük baş	Büyük başlı
Kısa bacak	Kısa bacaklı
Uzun boy	Uzun boylu
Uçuk beniz	Uçuk benizli

Temrin

Aşağıdaki terkib-i tavsifileri ikinci kaideye tevfikan vasf-i terkibi yapınız. Bağde mezkûr terkib-i tavsifilerin mevsufunun muzaf halinde birinci kaideye tatbikan vasf-i terkibi yapınız. İşbu iki suretle yapılan vasf-i terkibilere birer de mevsuf bulunuz.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 208)

Orta boy	Yüksek tavan	Alçak baca
İri burun	Beyaz şemsiye	Kırmızı fes
Ufak kapı	Kısa şalvar	

Sual – Vasf-i zati neye derler? Vasf-i sebebi yahut vasf-i terkibi neye derler? Türkçede vasf-i terkibi kaç türlü ve nasıl yapılır?

Üslûb-ı Arabî:

Arabîde vasf-i sebebi sıfat-ı asliyenin yani ism-i fail, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehenin fail veya mef'ullerine izafesinden ibarettir ki izafet-i Arabîye bahsinde buna " izafet-i lafziye" tesmiye olunmuş idi: sabiku'l beyan, memduhu'l hasal, kerimü'l neseb gibi ki bunlar sıfat olup ayrıca bir mevsufa ihtiyaçları vardır. Nitekim aşağıda beyan olunacaktır.

Üslûb-ı Arabî üzere cari olan terkib-i tavsifide mevsuf evvel ve sıfat sonra gelir ki her ikisi de muarrefe olmak üzere elfaz-ı Arabîyeden olur: vallahü'l azim, şabanü'l muazzam, ramazanü'l mübarek gibi.

Üslûb-ı Farisî: Lisânımızca cari olan üslûb-ı Farisî de tıpkı Arabîde olduğu gibi mevsuf evvel sıfat sonra gelir. Fakat mevsufun ahiri meksur okunur: hurşid-i rahşan, mah-i tâbân gibi.

Külliyât (s. 209)

Üslûb-ı Farisîde sıfat ile mevsufun her ikisi lafz-ı Farisî veya Arabî veyahut biri Farisî ahiri Arabî olabilir:

İkisi de Farisî: Ab-ı revan, Mihr-i tâbân

İkisi de Arabî: Kelam-ı fasih, şiir-i beliğ

Biri Farisî ahiri Arabî: Dergâh-ı mualla, şua-i afitab

Eğer mevsufun ahiri he-i resmiye veya he suretinde ta'i te'nis veyahut ya-i memdûde olursa bir hemze ve eğer elif veya vav-ı memdûde olursa bir ya ziyade kılınır: bende-i kadîm, tabaka-i bâlâ, sufi-i mütevekkil, bina-i muhkem, sebu-yu tehi gibi.

Ahirinde elif suretinde maksure olan esma-i Arabîye mevsuf olduğunda mezkûr ya elif'e kalbolunur: dava-i kâzibe gibi.

Üslûb-ı Farisîde sıfat ile mevsufun her ikisi de lafz-ı Arabî olursa Arabîde olduğu gibi bunlar beyninde efratta, tesniyede, cemde tezkir ve te'niste mutabakat lazımdır.

Racül-i kâmil
Şeyheyn-i mükerremeyn
Ulema-i amilî gibi

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 210)

Emsile-i mezkûreden birinci terkibde efraden ve tezkiran, ikinci terkibde tesniyeten, üçüncü terkibde dahi tezkiran ve cem'an mutabakat bulunmuştur.

Üslûb-ı Farisî üzere elfaz-ı Arabîyenin vasfen terkibinde cem olarak isti'malolunan sıfatlar ekseriya cem-i mükesser olur: ulema-i uzzam, evliya-i kiram, vüzera-i fiham gibi.

Üslûb-ı Farisî üzere iki lafz-ı Arabîden yapılan terkib-i vasfilerde kaide-i mutabakata riayet yalnız lisân-ı Osmanîde cari olup ehl-i Fars bu mutabakata riayet etmezler. Binaenaleyh sohbet-i kadim, dâva-i kâzib, sahra-i vâsi deyip sohbet-i kadime, dâva-i kâzibe, sahrâ-i vâsia demezler.

İsimlerin ahirine ya-i nisbet gelirse sıfat manası kesb ettiği bahs-i mahsusunda zikrolunmuş idi. Bu surette bunlar diğer isimlere sıfat-ı vâki olabilirler: racül-ü Şamî, ümera-i Şamiye gibi.

(İhtar) Bazen ya-i nisbet ile te'i te'nis birlikte esma-i ecnas ile sıftalara ilhak olarak edat-ı masdar olur: insaniyyet, ademiyyet, hayvaniyyet gibi. Bu vecihle mana-i masdarı kesb eylemek için ahirlerine ya-i nisbet ve te-i te'nis getirilen isimlerin vasfiyetleri muhtel olur. Mesela (de'bi âdemiyet, tavr-ı insaniyyet) denilse bunların manaları (adamın de'bi, insanlık tavrı) demek olduğu için bunlar terkib-i izafi olup vasfi olmazlar.)

Arabîde cemler cemaat te'viliyle müennes ad ve itibar olunarak sıfatları te'nis kılındığı gibi iki lafz-ı Arabîden mürekkeb olan üslûb-ı Farisîde dahi bu kaide cari olarak cem olan

Külliyât (s. 211)

mevsufların sıfatı müennes gelir: emegen-i refîa, ahval-i acîbe, eşgal-i garîbe, ebniye-i âliye gibi.

Edat-ı nisbet ile vasfiyyet kesbeden isimlerin yine ismiyyete nakli halinde ahirlerine bir “te” ilhakı kavâid-i Arabîye icabatından olup rüşdiye, harbiye, idadiye, mecidiye, mahmudiye gibi evsaf-ı menkuleye ilhak olan te-i nakliyeyi çok kimseler te-i te’nis zan ederek meydanda vasfiyet, mevsufiyet olmadığı halde sıfatla mevsuf beyninde mutabakat arıyorlar. Mesela mekteb-i rüştiye, mekteb-i tıbbiye gibi terakib-i izafiye kabilinden olduğu gün gibi aşikâr olan terkibleri terkib-i tavsifi zan ederek sıfat ile mevsuf beyninde cihet-i mutabakat aramak zahmetine düçar olurlar da bazıları bu misüllü terkiblere birer müennes-i mevsuf takdiriyle “mekteb-i harbiye” mekteb-i fünun-u harbiye “nazır-ı maliye” nazır-ı umur-u maliye takdirindedir diyorlar. Pek garib…!

Hadi böyle olsun! Lakin Cuma namazını Nur-u 0smanîde eda edeceğim, yarın Süleymaniye’ye gideceğim, bu çuhanın metresi üç mecidiyedir cümleleri de te’vil istemez mi? Acaba bunları nasıl te’vil etmeli? Yoksa bunlar yanlış mıdır? Hayır! Pek doğrudur. Gerçi ismiyete nakilden evvel ve sıfatlarda mevsufa mutabakat aranırsa da ismiyete nakilden sonra kendilerinde vasfiyyet kalmayacağından tabii mevsufları da bulunmaz. Bu surette mutabakat da aranamaz.

“te” şeklinde yazılan te lisân-ı Arabda her zaman te’nis için olmayıp bazen vahdet için olur: temr, temre gibi ki temr hurma temre bir hurma demektir.

Bazen dahi vasfiyetten ismiyete nakil için olur: lâiha, sâniha, allâme, fehhâme, kâfiye, hediye gibi ki bunlardan mana-i vasfiyet giderek ism-i camid adetine dâhil olduklarından kendilerine asla mevsuf aranmaz. Binaenaleyh hediyeniz vasıl oldu. Salih allame-i zamandır, Bekir fehhame-i

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 212)

cihandır. Şâkiya okudum denir ki işbu ibarelerde bulunan evsaf-ı menkule ism-i camid gibi kullanılarak mevsufa ihtiyaçtan azade bulunmuşlardır. Velhâsıl irad olunan terkiblerin emsali vasfi olmayıp izafi kabilindendir. Ve izafesi de "ramazan ayı", "kurban bayramı" müsemmanın ism-i izafesi kısmındandır.

Arabîde birden ona kadar olan â'dat-ı basitanın müzekkerleri te ile ve müennesleri te'siz geldiğinden bunlarda dahi mutabakata riayetle (havas-ı hamse-i zahire, cihat-ı sitte) denilip havas-ı hamse-i zahire, cihat-ı sitte denilmek sahih olmaz. Fakat bunun rusum-u sitte, cezair-i sab'a, bilad-ı selane gibi birçok galat-ı meşhuresi vardır.

Kelimât-ı Arabîye edevat-ı Farisîyeden birini ahz ettikleri vakit Farisî hükmünü alacağından te'nis kılınmazlar. Binaen aleyh (mazeret-i nâmeşrua, etvâr-ı nâmakbule, harekât-ı nâlayık) yerinde mazeret-i nâmeşrua, etvâr-ı nâmakbule, harekât-ı nâlayıka denilemez. Fakat edat-ı Farsiyye yerine edat-ı Arabîye getirilirse ol zaman te'nis caiz olup "mazeret-i gayr-i meşrua, etvâr-ı gayr-ı makbule, harekât-ı gayr-ı lâyıka" denilmek zaruri olur.

Vasf-i Terkibi

Farisî sıfatlar bazen mürekkeb olurlar. Yani: iki kelimeden terkib

Külliyât (s. 213)

edilerek ism-i fail, ism-i mef'ul, ism-i mensub, sıfat-ı müşebbehe manası ifade edilir ki bunlara (vasf-i terkibi) ıtlak olunarak sıfat-ı müfrete misüllü birer mevsufa muhtaç olurlar.

Farisî vasf-i terkibleri altı türlü teşkil olunur:

1- Farisî emr-i hazırların mef'ulünü kendilerine takdim ile hâsıl olur:

Canbahş	Edeb âmuz	Hayret efza	Sühandân
Can bahşeyleyen	Edep öğreten	Hayret ziyadeleştiren	Söz bilen

gibi

2- Farisî ism-i mef'ulün mamülünü kendisine takdim ile hâsıl olur:
CihandîdesalhordefelekzedeDilbeste

Cihan göemüşçok yaşamışbedbahtgönül vermiş gibi

3- Terkib-i vasfiden kesre-i vasfinin hazfıyla hâsıl olur:

Sîne saf	Diltenek	Sergerân	Dil agâh
Yüreği temiz	Sıkıntılı	Mütekebbir	Kalbi uyanık

gibi ki, bunların aslı (sine-i saf, dil-i tenk, ser-i gerân, dil-i agâh) idi.

4- İzafet-i lamiyelerde muzafun ileyhin muzafa takdimiyle hâsıl olur:

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 214)

Mah-i pertev	Melek haslet	Sufi meşreb
Ay ziyalı	Melek hasletli	Sufi meşrebli

gibi ki bunların aslı (Pertev-i mah, haslet-i melek, meşreb-i sufi) idi.

5- Sıfatın mevsufuna takdimiyle hâsıl olur:

Hubru	Nîk siret	Âlikadr	Âlicah
Güzel yüzlü	İyi siretli	Kadri yüce	Mensubu ali olan

gibi ki bunların aslı (ruy-i hub, siret-i nîk, kadr-i âli, câh-ı âli)

6- İzafet-i teşbihiyede kesre-i izafinin hazfıyla olur:

Mahrû	Mehsima	Servi kad	Gülbeden
Ay yüzlü	Ay benizli	Servi boylu	Gül bedenli

gibi ki bunların aslı (mah-i r û, meh-i sima, serv-i kadr, gül-ü beden) idi.

Üslûb-ı Farisî üzere teşekkül eden terkib-i vasfilerde sıfat bazen zikr ve beyan olunan vasf-ı terkibilerden ibaret olur: bağ-ı dilküşa, pir-i salhorde, mürşid-i dil âgâh, sufi-i rind meşreb, şua-i âlem-i efruz… ilh gibi ki işbu terkiblerde “bağ, pir, mürşid, sufi” lafızları mevsuf ve (dilküşa, salhorde, dil âgâh, rind meşreb)vasf-ı terkibleri dahi mezkûr mevsufların sıfatıdır.

Bazen Arabî vasf-ı sebebîleri dahi diğer bir lafz ile birleşerek usul-ü Farsiyye üzere terkib-i vasfi teşkil ederler: husus-u sabıku’l beyan, şahs-ı acibü’l ahval gibi.

Külliyât (s. 215)

Bu gibi terkib-i vasfi-i sebebîlerde sıfatların faillerinin ahval-i tezkireye ve te'nisiye ve efradiye ve cem'iyelerine itibar olunmayıp mevsufların hallerine itibar olunarak sıfatlar tezkir ve te'nis ve sair ahvalde mevsuflara tatbik ve tevfik edilir: husus-u sabiku'z zikr, umur-u salifetü'l beyan, tuyur-u muhtelifetü'l elvan gibi ki bunlar Türkçe'ye tercüme olunduğunda (zikr-i geçen husus, beyanı geçen umur, muhtelif renkli kuşlar) denilir.

Bazı kere vasf-ı terkibiler diğer lafızlara muzaf olurlar: meserretbahşa-i derûn, nezaratü'n efzai hadika gibi ki (deruna meserret bağışlayan, bağçeye nezaret ziyade eden) demek olur.

Bu misüllü terkib-i izafilerde bazen muzafun ileyh olan isim vasf-ı terkibinin cüz'i evvelinin muzafun ileyhi olur: (enamilpira-i tekrim, revnakkbahş-i iclal) gibi ki bunlar "pirayende-i enamil-i tekrim, bahşende-i revnak-u iclal" takdirinde olup muzafun ileyh olan tekrim ve iclal isimleri vasf-ı terkibilerin cüz-i evvelleri olan enamil, revnak kelimelerinin muzafun ileyhi olduğu nümayan olur ki (tekrim-i parmaklarını tezyin eden, iclal rengini bahşeyleyen) manalarını ifade eder.

Bu misüllü terkiblerde muzafun ileyhler çok kere lafz-ı müstear oldu. "enamilpira-i tekrim" terkib-i sabıkında olduğu gibi. Zira

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 216)

"tekrim" in parmakları olmadığından lafz-ı mezkûr burada istiare olarak isti'mal kılınmıştır. İstiare kısm-ı salisde beyan edilecektir.

5 - Terkib-i Ta'dâdi: Sayıların birleşmesinden hâsıl olan hey'ete "terkib-i ta'dâdi" denir: on dört, on dokuz gibi. Sayıların behrine "adet" ve sayılan şeylere dahi "ma'dud" denildiği sarf-ı Türkîde beyan edilmiş idi.

Türkçe'de daima adet evvel, ma'dud sonra gelir: üç adam, beş kuruş, on ceviz gibi. Ma'dudlar daima müfret olarak kullanılıp cem olmazlar: beş kalem, üç kitap denilip beş kalemler, üç kitaplar denilemez.

Adetler sıfat itibar olunduğundan madudlarıyla birlikte geldikleri vakit terkib-i tavsifi ve binaenaleyh vasf-ı terkibi husule getirirler:

Terkib-i tavsifi veya vasfi	Vasf-ı terkibi veya vasf-ı sebebî
Üç ayak	Üç ayaklı hayvan
Beş göz	Beş gözlü dolap
İki anahtar	Anahtarı iki çekmece

gibi

Külliyât (s. 217)

Temrin

Aşağıdaki isimlere adetlerden birini ilave ederek terkib-i tavsifi yapınız. Sonra işbu terkib-i tavsifilerden vasf-ı terkibi teşkil ediniz.

Pencere	Kapı	Göz	Kanat
Ayak	Baca	Direk	Tekerlek
Halka	Minare	Mihrap	Nerdiban
Taş			

Sual – Terkib-i ta'dâdi neye derler? Adetler madudlarıyla birlikte gelirse onlara ne tesmiye olunur? Bunlardan vasf-ı terkibi ne cihetle teşkil olunur?

Terkib-i Tâmlar

Terkib-i Tâm, isnadı havi terkiblerdir ki işiten kimse istifade için başka kelimeye intizar eylemez.

İsnad, bir şeyi diğer bir şeye nisbet etmektir ki bu nisbet de ya "tâm" ya "nâkıs" dır.

Nisbet-i nâkısa, muzafın muzafun ileyhe, sıfatın mevsufa olan nisbetleridir ki bunları havi olan terkiblere (terkib-i nâkıs) denildiği ve bu terkiblerin muhataba fâide-i tâmme veremediği yukarıda zikr ve beyan olundu.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 218)

Nisbet-i tâmme, haberin mübtedaya ve fiiilin faile vaya naib-i faile nisbetleridir ki bu gibi nisbetleri havi olan terkiblere (Terkib-i Tâm) denildiği gibi “kelam” vaya “cümle dahi denilir.

Mübteda ile haberin fail ile fiilin beynindeki nisbete “isnad” ve mübteda ile faile “müsned-i ileyh” ve haber ile fiile “müsned” denilir. Cümle iki türlüdür. Birine (cümle-i ismiye) diğerine (cümle-i fiiliye) denir.

Cümle-i İsmiye – Mübteda ile haberden terekküb eden cümlelerdir ki habeerlerin ahirine zamir-i nisbetlerden biri getirilerek yapılır. İşbu zamir-i nisbetlere “edat-ı haber” denir. Güneş parlaktır, sen katibsin, ben âlimim gibi. Burada güneş, sen, ben lafızları “mübteda” parlak, katib, âlim kelimeleri “haber” ve (dir, sin, m) zamir-i nisbisi dahi edat-ı haberdir.

Mübteda – Cümleye kendisiyle başlanılan kelimelerdir. Bir sebep olmadıkça terkibde mübteda evvel haber sonra gelir. Geçen misallerde olduğu gibi

Mübteda, muarrefe yani mütekellim ile muhatab beyninde bilinen bir şey olmalıdır. Eğer olmazsa muhataba fâide-i tâmme veremeyeceğinden terkib-i tâm olma selahiyetini haiz olamaz. Fakat nekre (1) olup da muhataba fâide-i müfid olur ise mübteda olabilir. Bir âlim bin cahilden hayırlıdır gibi. Ve eğer fâide-i müfid olamaz ise mübteda olmaz. Bir adam âlimdir gibi.

1-Nekre gayri muayyen bir şeye vaz’ olunan kelimeye denir.

Külliyât (s. 219)

Mübteda, isim, sıfat veya isim hükmünde olan masdar ve kinayelerden biri olur: Allah birdir. Sevilen bahtiyardır. Ben âlimim. Okumak iyidir. Şu taştır gibi.

Mübteda bazı kere birkaç tane olur. O halde birinciden sonraki mübtedaların evveline birer "vav" yazılır yer ve gök ve ay ve gün Allah'ın birliğine şahittir gibi. Çok kere bu vav hazf olunarak yerine (,) işareti konur. Ay, güneş, yıldızlar hepsi semanın zinetidir gibi.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde bulunan mübtedaları ayırınız. Sonra bunların isim, sıfat, masdar veya kinayelerden her hangisi olduğunu hizalarına yazınız.

Portakal sarıdır. Okumak sanatların en güzelidir. Şu ağaçtır. Ben insanım. Güneş parlaktır. Gece karanlıktır. Yapraklar yeşildir. Ahmet çalışkandır. Okuyan azizdir. Kitab bendedir. İnsan, kuş iki ayaklıdır. At, eşek, deve, koyun dört ayaklıdır.

Sual – Terkib-i Tâmlar nasıl terkiblerdir. İsnad ne demektir? Nisbet-i nakısa ve nisbet-i tâmme kimlerin beynindeki nisbettir. Kelam veya cümle neye derler? Cümlelerde müsned ve müsnedün ileyh kimlerdir? Cümle-i ismiye nasıl cümledir? Mübteda hangi kelimedir? Mübteda ne için muarrefe olmalıdır? Mübtedanın ne vakit nekre olması caiz olur? Mübteda nasıl kelimelerden olur? Cümlede mübteda birden ziyade olursa ne yapılır?

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 220)

Mübteda, lafz-ı Türkî olduğu gibi Arabî, Farisî veya lafz-ı ecnebî dahi olabilir: şems parlaktır, cihan fanidir, poliçe muteberdir cümlelerindeki (şems, cihan, poliçe) kelimeleri gibi.

Mübteda müfret olduğu gibi ekseriya mürekkeb de olur: efendinin evi yüksektir, beyaz at makbuldür, barân-ı nisan latiftir, meyve-i bağ lezizdir gibi.

Haber – Haber, terkibde mübtedadan sonra gelir ve ekseriya sıfat ve bazen isim veya isim hükmünde olan kelime olur: gök yüksektir, okumak hünerdir, hünerin iyisi okumaktır, buna sebep odur gibi. Haberler mübteda gibi bazen birkaç tane olur. Ol vakit aralarına “hem” edatı gelir: Hasan Efendi hem usludur hem çalışkandır gibi.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde bulunan haberleri gösteriniz. Sıfat, isim veya isim hükmünde bulunan kelimelerden hangisi olduğunu beyan ediniz. Edat-ı haberlerin zamir-i nisbilerin hangisi şahsına mensub olduğunu söyleyiniz.

Hasan’ın pederi zengindir. Ben fakirim. Şu gelen bâbamdır. Biz insanız. Onlar alimdirler. Siz çalışkan değilsiniz. Ahmet kâtib değildir. Hüseyin şairdir. Sen uslusun. Kemal hem usludur hem çalışkandır. Çocukların vazifesi hem okumak hem yazmaktır.

Külliyât (s. 221)

Sual – Haber nasıl kelimelerden yapılır? Haber birden ziyade olursa ne yapılır?

Mübteda gibi haberler dahi müfret olduğu gibi bazen mürekkeb de olur. Bu, efendinin hanesidir. Şurası sahil-i bahrdır. Sen hafız-ı Kur'ansın. Ahmet bende-i sadıktır gibi. Kelamda zımnen veya sarahaten kelime-i te'kid bulunursa edat-ı haber olan zamir-i nisbilerden sonra bir "dır" ziyade edilir: siz elbet hesap okumuşsunuzdur, bilirim siz bu fenni tahsil etmişsinizdir gibi.

Cümle-i Fiiliye – Fiil ile fail veya naib-i failden terekküb eden cümledir: kış geldi, yapraklar döküldü gibi ki "geldi, döküldü" fiil, "kış" fail ve "yapraklar" naib-i fail olmuş olur.

İşbu misallerden anlaşılacağı üzere cümle-i fiiliyenin erkân-ı asliyesi fiil, fail veya naib-i fail olduğundan her birileri ber-vech-i zîr ayrı ayrı beyan olıunur:

Fiil – Cümlenin ecza-i asliyesinden olan fiiller yalnız zamana delalet eden fiillerdir ki sarf-ı Türkîde uzun uzadıya beyan olundu.

Masdarlarla ef'al-i rabtiyye ve fer'i fiilerin faile nisbeti muteber olmayıp nisbetleri nakıs olduğundan cümle teşkil edemezlerse de bazen mef'ullerden birini alarak fiil gibi kullanılır: (mektebe gitmek, derse çalışmak, hocadan aferin almak akıllı çocukların karıdır). Cümlesinde olduğu gibi ki gitmek,

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 222)

çalışmak, almak masdarları mektebe, derse, hocadan mef'ullerini alarak fiil gibi irad olunmuştur. Ve keza misalleri atide olan ef'al-i rabtiyye dahi fail ve naib-i faile nisbetleri maksut olmadığından yalnız mef'ul alarak irad olunmuşlardır.

Siga-i atfiyeye misal: Büyükleri tanıyıp itaat etmek vacibdir

Siga-i tevkıtiyeye misal: Oyun oynadıkça cahil kalırsın

Siga-i ibtidaiyeye misal: Bursaya gideli vücudum iyileşti

Siga-i ta'kibiyeye misal: Kaleme gidince işe başladım

Siga-i intihaiyeye misal: Bugün yoruluncaya kadar koştum

Fiiler terkibde vaki olursa erkân-ı cümlenin hepsinden sonra gelir: Ahmet Efendi Bursa'ya gitti cümlesinde olduğu gibi ki gitti fiili en sonra gelmiştir.

Sual – Cümle-i fiiliye neden terekküb eder? Cümle-i fiiliyenin erkânından olan fiil hangi fiillerdir. Fiiler terkibde nerede bulunur?

Fail – Her fiilin bir faili olmak lazımdır. Fail, hakikaten veya hükmen bir fiili işleyene derler. Gün doğdu. Ahmet geldi gibi ki gün, Ahmet faildir.

Fail, isim veya isim hükmünde olan kelimelerden yapılıp daima fiilden evvel gelir:

Sen, bize gelmiyorsun

O, bize gelir

Külliyât (s. 223)

Biraderim sokağa gitti

Ahmet'in gülesi geldi.

Fail ve naib-i failleri ekseriyetle zamir-i fiili ve zamir-i nisbiler teşkil ederler ki bu surette bunlar fiilden sonra gelirler. Okudum. Yazdın. Geldik. Gidiyorsun. Okuyoruz. Cümlelerinde olduğu gibi

Bazı kere fail ve naib-i failler zamir olduğu halde terkibde zikrolunmayarak mukadder olur. Fiilerin gaib suretlerinde olduğu gibi nitekim: oku, yaz, geldi, gidiyor, söylemiş denir ki sen oku, sen yaz, o geldi, o gidiyor, o söylemiş demektir.

Mevsufları mahzuf olan sıfatlar dahi bazen fail olurlar: çalışan âlim olur, çalışmayan cahil kalır gibi ki çalışan adam, çalışmayan adam takdirindedir.

Nâib-i Fail – Cümlede fail zikrolunmayarak fail makamına kaim olan mef'ûlün bihdir. Bu halde edat-ı mef'ul hazf olunur. Ağaç kesildi gibi burada ağaç kelimesi naib-i faildir. Zira cümlenin aslı (Ahmet ağacı kesti) idi. Ağacı kesen Ahmet matlub olmadığından hazf olunarak mef'ul olan ağacı lafzından edat-ı mef'ul tay edilip fail makamına geçmiş ve fiil

dahi meçhul binasını alarak cümle (ağaç kesildi) suretinde irad olunmuştur.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerin erkânını ayırınız. Fail ve naib-i failleri işaret ediniz. Faillerin isim veya isim hükmünde olan kinayelerden hangisi olduğunu dahi beyan ediniz.

Kış gitti. Yaz geldi. Hava esiyor. Sen okuyorsun. Ben yazacağım. Kitabı bana ver. İskemle devrildi. Kapı açıldı. Ses kesildi. Yağ eridi. Kuş uçacak. Su aktı. Okuyan kazanır. Okumayan kaybeder.

Sual – Fail neye derler? Fail hangi kelimeden yapılır ve cümlenin neresinde gelir? Sıfatlar da fail olabilir mi? Naib-i fail neye derler?

Fail ve nâib-i failler dahi ekseriyetle mürekkeb olarak gelir: efendinin uşağı geldi, siyah at koşuyor, nâib-i mahkeme geliyor, bağ-ı dilküşa görünüyor gibi.

Mütemmemat-ı Cümle - Mütemmemat-ı cümle (mef'uller, hal, temyiz) den ibarettir.

Türkçede (mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ulün fih, mef'ulün leh, mef'ulün meah, mef'ulün minh) namıyla altı türlü mef'ul olup bunlardan "mef'ûlün bih" e sarih ve diğerlerine gayri sarih namı verilir.

Külliyât (s. 225)

Mef'ûlün bih – Failden sadır olan iş, kendisi üzerine vaki olan şeydir ki sarfta beyan olunduğu üzere ism-i mücerredlerin ahirlerine (ye, yi) ilavesiyle yapılır ve terkibde ekseri failden sonra gelir. Ahmet kitabı okudu gibi ki Ahmet "fail" kitabı "mef'ûlün bih" dir.

Eğer mef'ûlün bih muayyen olmazsa ol vakit edat-ı mef'ul hazf olunur. Nitekim geçen misalde kitap lafzı mütekellim ile muhatap beyninde malum olduğundan edat-ı mef'ul getirilmiş idi. Eğer kitap malum değilse edat-ı mef'ulün terkiyle (Ahmet kitap okudu) denir.

Mef'uller dahi bazen mürekkeb olur: beyin konağını gördüm, küçük evi sattım, reis-i mahkemeyi gördüm, bahçe-i ferahfezayı severim gibi. Bazen cümle dahi olur ki sıla cümleleri bahsinde beyan olunacaktır.

Bir kelimenin mef'ûlün bih olduğunu anlamak için (kimi, neyi) suallerinden birini getirmeli. Eğer kelime bunlardan birine cevap olursa mef'ûlün bihtir. Ve illa değildir.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde bulunan mef'ûlün bihleri ayırınız.

Cahili kimse sevmez. Kitabı ver. Ağacı kim kesti.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 226)

Dersini oku. Bu yazıyı sen mi yazdın. Haylazlığı terket. Ahmet kitap okudu. Hasan kalemi kırdı. Kâğıdı uçurdum. Kalemi hokkaya batırdım. Salih dersini bitirdi. Kardeşim dersini bellemiyor. Kamil yazıyı yazdı. Su içdim.

Sual – Mütemmemat-ı cümle kimlerdir? Türkçede kaç türlü mef'ul vardır? Bunlardan hangisi sarih ve hangisi gayri sarih tesmiye olunur. Mef'ûlün bih neye derler? Nasıl yapılır? Mef'ûlün bihler her zaman edat alırlar mı? Bir kelimenin mef'ûlün bih olduğunu nasıl anlamalı?

Mef'ûlün İleyh – İşin sonunu iş'ar eden lafızdır ki sarfta beyan olunduğu üzere ism-i mücerredlerin ahirine (he, ye) ilavesiyle yapılır ve ekseriya terkibde mef'ûlün bihten sonra gelir. Ahmet kitabı hocaya verdi cümlesinde olduğu gibi.

Bir kelimenin mef'ûlün ileyh olduğunu anlamak için "kime, neye" suallerinden birini irad etmeli. Eğer bu suallerden birine cevap olursa mef'ûlün ileyhtir. Ve illa değildir.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde bulunan failler ile mef'ûlün bih mef'ûlün ileyhleri ayırınız. Cümlelerdeki fiillerin nev' ve şahsını da ayrıca beyan ediniz.

Kitabı kime verdin? Hoca sana ne söyledi? Derse

Külliyât (s. 227)

niçin çalışmadın? Bu yazıyı kime yazdırdın? Bugün mektebe kim ile gittin? Kaç senedir derse devam ediyorsun? Eve ne zaman gideceksin? Okumaya ne vakit başlayacaksın? Bu sözü sana kim söyledi?

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde sarf mahallerine münasib mef'ûlün bih ve ileyhler bulunuz.

……………………..oku, …………………..çalış, …………………beyhude geçirme, bu …………………al,

……………………..ver, …………………..kötülük etme, terbiyeli……………….herkes sever,

Bu adam……………….ne söylüyor, yarın gideceksin, …………….gideceğim.

Sual – Mef'ûlün ileyh neye derler? Mef'ûlün ileyh edatı hangileridir? Mef'ûlün ileyh ibarede kimden sonra gelir? Bir kelimenin mef'ûlün ileyh olduğunu nasıl anlamalı?

Mef'ulün Fih – Fiilin mahallini ve zamanını yani nerede ve ne zaman vuku bulduğunu bildiren lafızdır ki ahirine bir " de" zamme ilavesiyle yapılır: haftada kaç defa kaleme gidiyorsun, evde kim ile oturdun cümlelerinde olan haftada, evde lafızları gibi.

Zaman beyan eden mef'ulün fihlerde işbu "de" edatı daima

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 228)

mukadder olur: Bugün çok yoruldum, yarın Bursaya gideceğim gibi.

Eğer isti'ab ve istiğrag zaman kast olunursa ol zaman "de" getirilir: (Bu kitabı bir gecede yazdım, İzmit'e bir günde gittim.) denildiğinde yazmak ve gitmek fiili geceyi ve gündüzü istiab ettiği anlaşılır.

"de" zarfiyet edatıdır. Zarfiyet: Derununa bir şey vaz' olunan kaba denir ki o kab, vaz' olunan şeyi (*) istiab eder. Binaen aleyh her zaman veya mekâna zarf tesmiyesi sahih olur. Bu takdirce zarf, biri "zarf-ı zaman" diğeri "zarf-ı mekân" olmak üzere iki kısım olur.

Bir ismin zarf olarak isti'mali edat-ı zarfa muhtaçtır. Türkçede edat-ı zarf salif'üz zikr "de" lafzıdır ki daima ismin ahirine gelip o ismin hakikaten veya hükmen zarf olduğunu gösterir. Bu surette zarf "hakiki" ve "hükmi" yahut "mecazi" kısımlarına ayrılmış olur: mektebte okudum, seher vaktinde uyanırım gibi ki bunlar birer mekân ve zaman olduğu için hakikaten zarftır. Lakin "ilimde başka bir şeref vardır"denilirse ilim ne zaman ve ne de mekân olmadığı için hakikaten zarf olmayıp fakat edat-ı zarfa makrun olduğu münasebetle hükmen zarfdır.

(*) Vaz' olunan şeye "mazruf" istiab eden kaba "zarf" ve de lafzına da "edat-ı zarf" denir.

Külliyât (s. 229)

Bazı zarf-ı zamanın ahiri hareke-i harfiye ile meksur kılındıktan sonra (nun) sakine getirilir: yazın, kışın gibi. Ahirinde harf-i imla olan isimler nundan evvel bir ya-i meksure alırlar: öğleyin gibi.

Bazı zarf-ı zamanlara dahi (leyin) lafzı ilhak olunur: geceleyin, akşamleyin, sabahleyin gibi.

Zarf-ı mekânlar ile zarf-ı hükmilerde "de" lafzının hazfı kat'iyyen caiz değildir. Mesela: (Mektepte Ahmet Efendiden gayri fenn-i hesabta meleke peyda eden yok.) ibaresinde "de" lerden hiç birinin hazfı mümkün olamaz.

Zarf-ı zamanlarda "de" bazen hazf olunur bazen isbat olunur. Bu hazf ve isbatı şive-ilisân tayin eder. Mesela: " bugün kederim var " denilecek yerde "bugün de kederim var" denilemez. Burada cümle-i hal hazf lazımdır. Fakat " böyle bir günde fırsatı elden kaçırmaya gelmez" ibaresinde "de" nin hazfı caiz olmayıp isbatı şive-i lisâna daha muvafık düşer.

"de" lafzı Türkçe masdarlara ilhak olduğu zaman zarfiyyet beyan ettiği gibi istimrar dahi ifade eder. Okumakta, yazmakta fazilet çoktur, selveş geçmektedir, ömr-ü azizim vah vah gibi.

Edat-ı mezkûr sıla-i mazilerle mazi-i Şuhûdînin cem-i mütekellimlerine ilhak olursa münhasıran zarfiyyet ifade eder: "oldukta – olduğunda" , " geldikte – geldiğinde" gibi ki olduğu vakitte, geldiği vakitte demek olur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 230)

Arabîde “de” makanında (fî) kullanılır. Fî ile olan Arabî zarflar lisan-ı 0smanîde müsta’mel ise de onlar da bir dereceye kadar maduddur: fi’l hakika, fi’l vakıa, fi’l hal, fi’l cümle, fi’l asıl, fi’l evvel, fi’ma bağde gibi.

Farisîde bu makamda “ender” ile bunun muhaffefi olan “der” lafzı kullanılır.

“Fî” lafzı yalnız elfaz-ı Arabîyenin evveline gelebilir fakat “der” ile “ender” hem Farisî ve hem Arabî elfazın evveline dâhil olarak lisân-ı Osmanîde isti’mal olunur: derakab, derkenar, derdest, derhatır, deruhte, derpiş, dermeyan, hayal ender hayal gibi.

İşbu edat-ı Türkçe elfaza dâhil olamayacağından (kat ender kat) gibi tabirat mahz-ı hata olduğunu beyan ve iş’ara lüzum görülemez.

Temrin

Aşağı cümlelerdeki mef’ulün fihleri gösteriniz.

Dün nerede idin? Mektebte idim. Seni mektebte göremedim. Dersimi okuyup gitmiş idim. Günde kaç ders alıyorsun? Sabah ve akşam iki ders alıyorum. Mektebte kim ile çalışıyorsun? Kardeşim ile çalışıyorum. Bu yazıyı nerede yazdın? Evde yazdım.

Külliyât (s. 231)

Temrin-i Diğer

Aşağıdaki cümlelerde sarf mahallerine münasip mef'ulün fihler bulunuz.

Hoca sana …………ne söyledi, …………………uslu gezmeyi söyledi, ……………………oturuyorsun,

………………oturuyorum, …………………mektebe gidecek misin?, Evet gideceğim lakin ……..izin alacağım, ne işin var, ……………..kitabım var onu alacağım, ………………ne için almadın, daha yapmamış idi.

Sual – Mef'ulün fih neye derler? Mef'ulün fihin ahirine ne ilave edilir? İşbu ilave olunan edatın hazf olunduğu yer var mıdır?

Mef'ulün Leh – Fiilin sebep ve illetini bildiren lafızlardır ki ahirine "için" ilavesiyle yapılır: Bu kitabı çocuklar için yazdm cümlesinde "çocuklar için" gibi.

İşbu "için" edat-ı ta'lildir daima illete ilhak olur. Fakat bazen nisbet ve tahsis dahi beyan ettiğinden bunlar beynini fark etmelidir. Mesela "bağbân bir gül için bin hâra hizmetkâr olur" mısraında ta'lil edatı olduğu gibi "bu elbise sizin içindir" ve "dün sizin için çok söz oldu" ibarelerinde dahi nisbet ve tahsis için olur.

Eğer "için" yerine "dolayı" lafzı takdir olunabilirse ta'lil edatı ve eğer "göre" lafzı takdir edilebilirse nisbet ve tahsis edatı olduğu aşikâr olur.

İçin lafzının elif ve ya'sı bazen hazf olunup "çün"

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 232)

suretinde tahfif olunabilir. Bu da ya ahirinde hurûf-ı imladan “ye” olan kelimâta ilhakında veya ahirinde hurûf-ı med ve hurûf-ı imladan maada-i harf bulunan elfaza ilhakında olabilir ki işbu ikinci suret nazma ve izafet haline mahsustur:

“Ahmet kabahatli olduğuçün sükût ediyor” ibaresiyle “birbiriyle çekişir gird- rehnçün müjeler” mısraında olduğu gibi. Ahirinde “ye” den maada hurûf-ı med ve imla ile he-i resmiye bulunan kelimâta “için” ilhak olursa tahfifi asla caiz değildir. Mesela “geda, seda, sopa, su, dere” lafızlarına ilhak olacak için’in tahfifi caiz değildir.

“ne” lafzına için ilhak olursa “niçin” şeklinde tahfif olunur.

“niçin” makamında bazen “niye” lafzı kullanılır: (buraya niye geldin?) denilir ki ne için geldin demek olur.

Arabî elfazın evveline dahi için manasına olan lam-ı meksure dâhil olarak lisân-ı Osmanîde kullanılır:

lihikmetin, ligarazin, lisebebin, limaslahatin gibi.

Bu lam-ı maksure nadiren Arabî olan “ecel” lafzıyla birlikte kullanılır:

Liecelilmaslaha gibi ki maslahat için demek olur.

Masâdır-ı Arabîyenin ahiri mensub okunarak şive-i lisân-ı Arab üzere

mef'ûlün bih yapılıp lisân-ı Osmanîde isti'mal olunur: Ahmet'e rağmen gittim, Hasan'ı te'diben azarladım, tehdiden Salihi dövdüm gibi ki bu cümlelerde "rağmen" gitmeye, "te'diben" azarlamaya, "tehdiden" dövmeye sebep ve illettir.

Şive-i lisân-ı Farisî üzere olan mef'ulün leh de lisân-ı Osmanîde kullanılmakta ise de bunun isti'mali günden güne azalmaktadır. Farisî edat-ı ta'lili olan "beray" lafzı Arabî ve Farisî elfazın evvellerine dâhil olarak mef'ulün leh yapılır: buraya bera-yı maslahat geldim, bu kitabı bera-yı hatır size veriyorum, gibi.

Mef'ulün Meah – Fiilin kim ile veya ne ile icra olunduğunu bildiren lafızdır ki ahirine "ile" ilavesiyle yapılır: kalem ile yazdım, Ahmet Efendi ile gezdim cümlelerindeki "kalem ile" "Ahmet Efendi ile" mef'ulleri gibi.

İşbu "ile" mükarenet yahut müsahabet, istiane manalarını ifade eder.

Eğer iki şeyi biribirine mukarin gösterirse mukarenet için olur.

Aliyyet ve vesatet manasını miş'ar olursa yani bir şeye diğer şeyi vasıta gösterirse istiane edatı olur geçen misallerde olduğu gibi.

İle edatı bazen tahfifen "le" suretinde kullanılır: pederle, kalemle gibi. İşbu tahfifin mevkiini ta'yin için "ile" nin ilhak olacağı kelimenin ahirine dikkat etmek lazım gelir. Şöyle ki: kelimenin ahirinde hurûf-ı med

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 234)

ve (ye) den başka hurûf-ı imla bulunursa “ile” tahfif olunamaz: sopa ile, kuyu ile, pencere ile, sefa ile, arzu ile, aşina ile gibi. Eğer kelimenin ahirinde hurûf-ı med veya hurûf-ı imladan (ye) bulunursa işbu edat iki suretle ilhak olursa da lakin “ile” ilhakı tercih olunur: (kadıyla – kadı ile), (müftüyle – müftü ile), (şadiyle – şadi ile), (efendiyle, efendi ile) gibi.

“ye” veya “si” ilhakıyla yapılan Türkçe muzaflara “le” ilhakı tercih olunur. Mesela: (kalemi ile – hokkası ile) denilmek mümkün ise de kalemiyle, hokkasıyla denilmek evladır. Kezalik “pederi ile” denilmek mümkün ise de pederiyle demek evla olur.

İki sakin ile nihayet bulan kelimâta “ile” ilhak olur: kahr ile dert ile gibi.

Bir sakin ile biten kelimelere (ile, le) den her ikisi de ilhak olabilir: (gayret ile – gayretle), (sitayiş ile – sitayişle), (peder ile – pederle) gibi.

İşbu edat, mukarenet manasına geldiği vakit bazen te’kit için Farisî olan (beraber) lafzı ilave edilir: Zeki Efendi ile beraber okuyoruz gibi.

(ile) , “yle” suretinde tahfif olunabilirse de bu suret son harekesi fetha olan kelimeye ilhakında olur ve isti’mali de nazma mahsustur.

Arabîde “ile” makamında ba-i meksure ile “mea” lafzı kulla

nılır. Bunlar yalnız lafzı-ı Arabîye ilhak olarak llsân-ı Osmaide isti'mal olunur: bilfarz, bilcümle, bizzat, bilhassa, bilsıhha, bilselame, bittabi, biayni, bil'aks, bilmukabele, bilmünasebe, bilvücuh, bilvekale – mea heze, mea zelik, mamafih, mealmemnuniye, mealhicab, meaziyade… ilh gibi.

Farisî de "ile" makamında "ba" lafzı kullanılır. Bu "ba" hem Farisî ve hem Arabî elfaza dâhil olup Türkçeye dâhil olamaz: basend, bamukavele, betakrir, bahusus, bamazbata, bamüzekkere… ilh gibi.

Mef'ulün Minh – Fiilin başlangıcını bildiren lafızdır ki ahirine "den" ilhakıyla yapılır: Edirne'den geldim cümlesindeki "Edirne'den" mef'ulü gibi.

Elfaz-ı Arabîyenin evvellerine (min, an) ilavesiyle yapılan Arabî mef'ulleri dahi lisân-ı Osmanîde bu makamda isti'mal olunur: min'el kadim, min'el ezel, min bağde, min ındeh, min gayri haddin, min tarafa – an garib, an samim, an cehl …. İlh gibi. Farisîde bu makamda "ez" lafzı kullanılır. Bu lafız, Arabî ve Farisî kelimenin evvellerine ilave olunarak nadiren lisân-ı Osmanîde isti'mal olunur: ezdil ü can, ez hercihet, ezcümle… gibi.

(İhtar) Edat-ı Farsiyye Türkçe elfaza dâhil olamayacağı

cihetle (gayri ez yüzde beş) gibi tabirat isti’malinden ictinab olunmalıdır.)

Mezkûr edatlar mana-i kesire ifade ederler. Mana-i mezkûre edat bahsinde ayrıca beyan olunacağından burada zikrinden sarf-ı nazar edildi.

Müfaîl-i mezkûreden başka bir de “mef’ulü mutlak” vardır ki te’kid fiil için kendi manasında olan masdar nev’’inden biri o fiile mef’ul olur. Ve daima fiilden evvel gelip araları başka bir kelimeyle fasl olunmaz: yağmur bir yağış yağdı ki âleme hayat verdi, Salim bir yazış yazdı ki herkes beğendi ibelerindeki yağış, yazış mef’ulleri gibi.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde bulunan mef’ullerin mef’ulün leh, meah ile mef’ulün minh olanlarını işaret ediniz.

Ne için mektebe geliyorsun? Okumak için mektebe geliyorum. Ne için dersi okumuyorsun? Kitabımı evde unuttuğum için okumuyorum. Yazıyı ne için yazmıyorsun? Kalemim olmadığıçün yazmıyorum. İnsan yaşamak için yer, ilim ve ibadet için yaşar. Ne için Bursa’ya gittin? Tebdil-i âb ve hava için Bursa’ya gittim. Bu kitabı kimseye vermedim. Size hatır için veriyorum. Her iş say ve gayretle biter. Lakırdı ile iş bitmez. Âleme ibretle bak. İyiler ile görüşen aziz, kötüler ile görüşen

rezil olur. İyi arkadaş ile yola çıkana Bağdat yakın olur. Kurt ile koyun kılıç ile oyun bir yerde olmaz. Bu sabah evden üçte çıktım. İstanbul'dan Edirne'ye bir günde gittim.

Sual – Mef'ulün leh neye derler? Mef'ulün lehlerin ahirine ne getirilir? Mef'ulün meah neye derler? Mef'ulün meahın ahirine ne getirilir? Mef'ulün minh neye derler? Mef'ulün minhin ahirine ne getirilir?

Hal

Hal – Fiilin icrası esnada failin veya mef'ulün ne hal ve hey'ette bulunduğunu bildiren lafızdır ki hal ve hey'etini bildirdiği faile veya mef'ule "zî hal" denir.

Türkçede hal hizmetini sarfta zikri geçen "hal terkibi" sigaları ve fiili-i temenniden maada bazı fiillerin gaib sigalarıyla isimlere ilhak edilen (iken) lafzı görür: Ahmet gülerek geldi, oynayarak gitti – Ahmet'i kaçar iken gördüm. Cümlelerindeki gülerek, oynayarak, kaçar iken kelimeleri gibi.

Bazı kere halde teceddüd ve istimrar kastolunduğu takdirde fiil-i iltizâmîlerin müfret-i gaiblerinin tekerrür ve birleşmesiyle hal yapılır. Güle güle bayıldı. Ağlaya ağlaya söyledi. Koşa koşa gitti gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 238)

Türkçe hal vaki olacak kelime eğer Arabî veya Türkçe sıfat olursa ondan sonra (olarak, olmayarak) lafzı getirilir: Ben rakib olarak geldim. Bu rütbeye talip olmayarak nail oldum. Zengin olarak geldi, züğürt olarak gitti gibi. Bazen "olarak" lafzı hazf olunur: Halid mahzun geldi, memnun gitti gibi.

Buraya kadar beyan olunan üslub Türkîdir.

Üslûb-ı Arabî-i hal dahi lisân-ı Osmanîde müsta'meldir. Şöyle ki hal olacak sıfatın ahiri mensub ve menün olur: ben maşey'en geldim, rakiben gittim gibi.

Bazen hal ism-i sarih olur. Fakat sıfatla müevvel olur: ben onunla şifahen söyleştim gibi ki müşafehen demektir. Ben onunla el ele gittim gibi elimle onun elini tutarak gittim te'vilindedir.

Sıla sigalarından sonra (halde – takdirde) kelimelerinin ilavesiyle hal yapılır: ben ona nasihat ettiğim halde o dersini bellemiyor, kaleme devam ettiğin halde feyizyab olursun gibi.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde bulunan halleri ayırınız. Suret teşkilini beyan ediniz, zî-halllerini yani fail veya mef'ulden hangisinin hal ve hey'etini bildirdiğini söyleyiniz.

Kemal Efendi gülerek geldi, ağlayarak gitti. Kuşu uçar

Külliyât (s. 239)

iken urdum. Ahmet Efendi yürüyerek mektebe geldi. Hüseyin Efendi koşarak gittiğini gördüm. Koşar iken düştü düşer iken tuttum. Ben derse çalışır iken o, oynuyordu. Ağaç yaş iken eğilir. İnsan göçek iken ilim ve edeb öğrenir. Fuad Efendi güle güle bu kitabı bana verdi. Düşe kalka geldi. Güle oynaya gitti. Mektebe giderken hocaya rast geldim. Çocuklukta ben mektebe gülerek gider ve dersimi sevinerek ezber eder idim.

Sual – Hal neye derler? Zî hal kime denir? Hal kimlerden yapılır? Fiillerden kaç suretle hal yapılır?

Temyiz

Terkibde mübhem olan bir şeyin ibhamını gidererek bir hükmün cihetini beyan eyleyen isme temyiz denir.

Lisân-ı Osmanîde temyiz dahi Arabî ve Türkî üslubları üzeredir. Üslûb-ı Türkî üzere temyiz teşkil etmek için masdarlarla isimlerin ahirine "ce" edatı getirilir. Ahmet Efendi Mehmet Efendiden yaşça küçük, ama akılca büyüktür. Saye-i Şahanede mülkümüz ulum-u fünunca hayli ilerledi. Ahmet Efendi zekâvetçe arkadaşlarına

faiktir. Cümlelerindeki yaşça, akılca, ulumca, fünunca, zekâvetçe, kelimeleri gibi.

"ce" edatının isimlere ilhak olarak edat-ı nisbet de olduğu sarfta beyan edilmiş idi. Bunu edat-ı temyiz olan (ce) den fark etmek için (cihetiyle) lafzına tebdil etmeli mana sahih olursa edat-ı temyizdir.

Mesela: Ahmet Efendi dirayetçe akranına faiktir, cümlesindeki (ce) edatı "cihetiyle" lafzına tebdil olunarak (Ahmet Efendi dirayet cihetiyle akranına faiktir.) denilse manaya halel gelmeyeceğinden edat-ı temyiz olduğu anlaşılır.

Fakat "Ahmet Efendi iyi Arapça bilir" cümlesindeki (ce) edatı cihetiyle lafzına olundukta (Ahmet Efendi iyi Arap cihetiyle bilir) haline girerek bir mana ifade etmediğinden edat-ı nisbet olduğu anlaşılır.

Arabî isimler ve masdarlar mensub ve menun olarak temyiz ve vaki olurlar: Ahmet, Salih'ten sinnen büyüktür, sen benden rütbeten küçüksün, Kemal tahriren pek güzel ifade-i meram ediyor gibi.

(Fâide) Mensub ve menun olan kelimât-ı Arabîye terkibde hal olduğu gibi bazen mef'ulü'l ecele ve bazen temyiz bazen dahi zarf-ı vaki olduğu buraya kadar verilen izahattan anlaşılmış ise de esma-i Arabîyenin terkibde ne ifade olduğunu usul-u atiyeyle ta'yin etmeli. Şöyle ki: evvela isme bakmalı o isim, sıfat mıdır değil midir? Eğer sıfat ise hal vaki olur. Sıfat değilse

Külliyât (s. 241)

ya masdardır yahut masdarın gayrıdır eğer masdar ise nihayetinde "için" takdir olunursa (mef'ulün le ecele) , "de" takdir olunursa (zarf), "ce" takdir olunabilirse (temyiz) olduğuna hükmedilir.

Temrin

Aşağıdaki cümlelerde temyizleri ayırınız, temyizlerin masdar veya isimden yapıldığını söyleyiniz.

Hasan Efendi ahlakça akranına tercih olunur. Salih Efendi iyi Arapça bilir. Karındaşım yaşça benden büyüktür ama akılca küçüktür. Sen Fransızca'ya çalışmıyorsun. Ahmet rik'a yazısını güzelce yazıyor ama kıraat dersini iyice okumuyor.

Sual – Temyiz neye derler? Edat-ı temyiz nedir? Edat-ı temyiz kimlere ilhak olur? Edat-ı temyizi edat-ı nisbetten nasıl fark etmeli?

Cümle-i Asliye – Fer'iye

Terkib-i Tâm bahsinde zikrolunan cümleler keyfiyyet cihetiyle dahi iki kısma ayrılıp birine (cümle-i asliye) ve diğerine (cümle-i fer'iye) denir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 242)

Cümle-i Asliye

Meram ve maksudu şamil olan cümledir ki (ibtidaiye, cezaiye) namıyla iki kısma ayrılır.

Cümle-i İbtidaiye - Ne lafızca ve ne de manaca üst tarafına irtibatı olmayan cümlelerdir ki bunlar daima kelamın evvelinde bulunur: ilim bir cevherdir ki bunu hakkıyla takdir edecek bir mikyas-ı sahih yoktur dense sezadır. Fıkrasındaki "ilim cevherdir" cümlesi gibi.

Cümle-i Cezaiye - Mazmununun vukuu diğer bir cümlenin mazmununun vukuuna meşrut olan cümledir ki meşrut olduğu cümleye de "cümle-i şartiye" denir: Sa'y eder isen meramına nail olursun gibi ki burada (sa'y eder isen) cümlesi şartiye ve (meramına nail olursun) cümlesi de cezaiye olup merama nailiyet için sa'y, şart kılınmıştır.

Cümle-i cezaiyeler, şartiyelerin ardı sıra irad olunur ve cümle-i şartiyenin şartı ise kendisinde edat-ı şart bulunmaktır. Edat-ı şart sarfta beyan olundu.

Külliyât (s. 243)

Cümle-i Fer'iyye

Cümle-i asliyenin veya erkân ve eczasından birinin manasını takyit ve îka eden cümleler olup bu da zikr olunan cümle-i şartiye ile beraber (vasfiye, istinafiye, tafsiliye, temsiliye, muterize) namıyla altı kısma ayrılır ve daima edevat-ı rabıta ile cümle-i asliyeye merbut bulunur.

Sual – Cümle-i asliyeyi tarif ediniz. Cümle-i fer'iye neye derler? Cümle-i asliye kaçtır? Cümle-i iptidaiye ve cezaiye neye derler? Cümle-i fer'iye kaçtır ve isimleri nedir?

Cümle-i Vasfiye - Cümle-i asliyenin erkân ve eczasından birinin manasını tavsif eden cümledir ki sıfat makamında kullanılır: bir kimse ki zahir ve batınını libas-ı şeriatla tezyin eder iki cihanda aziz olur gibi ki işbu kelam (zahir ve batınını libas-ı şeriatla tezyin eden adam iki cihanda aziz olur) takdirinde olduğundan cümle-i evveli sıfat makamında gelerek cümle-i vasfiye olup faili tavsif etmiş olur. Cümle-i saniye de "asliye" dir.

Cümle-i İstinafiye – Geçen cümleden tevellüd eden sual-i mukaddereye cevap olan cümledir. (Hazreti peygamber buyurur ki: beşikten mezara kadar ilim arayınız), (ilim ve hüneri ve edep ve hayâsı olmayan

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 244)

adam herkes indinde zelil olur zira insanın şerefi ilim ve hüner ve edep ve haya iledir. Birinci fıkrada (peygamber buyurur ki) cümlesinde "ne buyurur" suali varid olduğundan cümle-i saniye olan (beşikten …………ilh) cümlesi ve ikinci fıkrada dahi "neden zelil olur" sualine (zira insanın ……..ilh) cümlesi istidlal makamında cevaben getirilmiştir.

Cümle- i Tafsiliye – Cümle-i asliyenin erkân ve eczasından birinin manasını tafsil eden cümledir. Arzın derece-i harareti her yerde bir değildir. Nitekim hatt-ı istivaya doğru gidildikçe hararetin ziyadeleştiği uzaklaştıkça azaldığı görülür gibi.

Cümle-i Temsiliye - Cümle-i asliyenin erkân ve eczasından birinin manasını temsil ve teşbih tarikiyle izah eden cümledir: insanlar akıl ve tedbire malik olduklarından pek büyük işlerin uhdesinden gelebilir. Mesela bir aylık mesafeyi icad ettikleri şimendiferle beş günde kat ederler. Ve üç aylık bir yerden telgrafla yirmi dakikada haber alırlar.

Cümle-i Muterize - Bir cümlenin eczası beyninde veya iki cümle arasında gelen cümlelerdir ki eğer tay edilirse mezkûr cüzlerin ve cümlelerin irtibatına halel gelmez: İkinci Sultan Mehmet – Fatih

ünvan-ı celilini haizdir – yirmi iki yaşında taht-ı saltanata cülus etti. Fıkrasında olduğu gibi

Cümle-i muterize ya böyle ( ) iki kavis veya şu vecihle - - iki hatt-ı ufkî arasında gösterilir.

Cümle- i Mutlaka – Cümle-i Mukayyide

Cümleler mana cihetiyle dahi iki kısımdır. Birine "cümle-i mutlaka" diğerine "cümle-i mukayyide" denir.

Cümle- i Mutlaka – Yalnız erkân-ı asliyesiyle meram ve maksudu ifade eden cümledir: taş katıdır. Sen âlimsin. Ahmet geldi gibi.

Cümle-i Mukayyide – Erkan-ı asliyeye bir takım kayıtlar (1) ilavesiyle maksudu ifade eden cümledir. Denizin suyu tuzludur. Kitabı Ahmet'ten aldım gibi.

Sual – Cümleler keyfiyyet itibariyle kaç kısımdır? Cümle-i asliyeden olan iptidaiye ve cezaiye nasıl cümlelerdir? Cümle-i şartiye nasıl cümledir? Cümle- i fer'iye neye derler? Cümle-i vasfiye, istinafiye, tafsiliye, temsiliye ve muterizeyi beyan ediniz.

1-Mütemmemat-ı cümle ile kuyut-u izafiye, vasfiye, kemmiye, zarfiye gibi kuyudattandır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 246)

Sıla Cümleleri

Kısm-ı evvelde zikri geçen sıla sigalarının zamana delaletleri vardır. Eğer alındıkları fiil, mazi ise zaman-ı maziye ve eğer muzari ise zaman-ı istikbale delalet ederler. Bunlara siga-i sıla denilmesi ism-i mevsul ile birlikte olarak sılanın ifade ettiği manayı tazammum ettikleri içindir. Bu meyanda siga-i sıla, ism-i mevsul, sılanın dahi biraz beyanına lüzum vardır:

Siga-i sıla ile ism-i mevsul Kısm-ı Evvel'de beyan olundu. İsm-i mevsuller birer ism-i mübhem olduklarından bunların ibhamlarını def ve izale için birer cümle cümle-i haberiye getirilerek "ki" ibtasıyla kendilerine vasl olunur ki işte bu cümle-i haberiyeye (sıla) cümlesi tabir olunur. Mesela (şol mektup ki Ahmet bana gönderdi bugün geldi) ibaresinde: şol mektup ism-i mevsulü muhataba karşı mübhem kalarak hangi mektup diye istizaha mecburiyet hâsıl olacağından işbu ibhamı def için " Ahmet bana gönderdi" cümlesi geritrilmiş ve "ki" rabtasıyla ism-i mevsule vasl olunmuştur ki işte bu cümle-i haberiyeye (sıla cümlesi) diyeceğiz. Lakin bu söz biraz uzunca düştüğünden lisân-ı Osmanîde bunu muntazam bir şekle koymak için biraz kısaltarak "Ahmet'in bana gönderdiği mektup bugün geldi" tarzında ifade ederler.

Külliyât (s. 247)

Misal-i mezkûre dikkatle nazar olunduğu halde görülüyor ki, ism-i mevsul rabta ile birlikte hazf olunarak gönderdi fiili siga-i sıla yapılıp Ahmet muzaf kılınmış ve muzafun ileyh olan Ahmet'e kâf-ı izafet getirilmiştir. Amma şol kitabı ki Ahmet aldı, bugün getirdi mevsul ve sılası "ahmet aldığı kitabı bugün getirdi" tarzında ifade olunup "Ahmet'in aldığı kitabı bugün getirdi" yolunda ifade olunamaz.

İşbu iki misalde gönderdiği, aldığı siga-i sıladır ama birinci misalde "gönderdiği" siga-i sılası makablinde olan Ahmet ismine muzaf olduğundan ism-i mezkûrun ahirine kâf-ı izafet ilhak olmuş ve ikinci misalde "aldığı" siga-i sılası muzaf olmadığı için üstündeki isme kâf-ı izafet ilhak olmamıştır.

Emsile-i mezkûreden müsteban olacağı üzere her ne zaman siga-i sıla ile makablindeki isim beyninde mana cihetinden izafet sahih ve maksut olursa o gibi terkibe kâf-ı izafet getirmek caiz olup aksi takdirde caiz olamaz.

Siga-i sıla ile üst tarafındaki isim beyninde izafetin hangi mahallerde sahih olup olmadığı ber-vech-i ati beyan olunur. Şöyle ki:

Sıla sigaları fiiliyette asıl değildirler. Buna binaen bunlar isim gibi bazen mübteda ve bazen mef'ul olurlar. Ama bu surette

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 248)

---

bir şeye muzaf olmaları iktiza eder. Çünkü sıla sigalarında ibham bulunduğundan bunlar sair esma ve sıfat gibi mübteda olmakta müstakil değildirler: Hasan'ın söylediği meşkuktur. Salih'in beğendiği budur. Gibi ki bu misallerde (söylediği) ,(beğendiği) birer mübteda olup (meşkuktur, budur) lafızları da bunların müsnedleri bulunduğundan mezkûr sıla sigaları üst taraflarındaki Hasan ve Salih isimlerine muzaf olmuşlar ve o isimler de ahirlerine muzafun ileyh kâfı almışlardır. Bazıların zehabına göre bunlar "söylemesi, beğenmesi" lafızlarıyla müevvel değildir zira: burada mütekellim Hasan'ın ve Salih'in geçmişte vukua gelen söylemesini ve beğenmesini haber veriyor. Hâlbuki (söylemesi, beğenmesi) birer masdar olduklarından zamana delalet etmezler.

Keza mef'ul oldukları zaman yine muzaf olarak gelip üst taraflarındaki isimler muzafun ileyh olurlar: Tahir'in gittiğini gördüm. Mehmet'in söylediğine inanma gibi.

Siga-i sıla bir isme muzaf olmayarak bir fiile mef'ul olursa kâf-ı izafet irad edilmez: Ahmet efendi aldığını verir gibi.

Siga-i sıla mef'ul olmayıp fakat mef'ule makrun olursa hal yine böyledir. Bu surette o mef'ul hem siga-i sılanın ve hem de başka bir fiilin mef'ulü olur: Zeki Efendi aldığı şeyi verir gibi.

Külliyât (s. 249)

Kezalik siga-isıla muzaf olmaksızın terkib-i haliye cüz'i vaki olursa yine kâf-ı izafet irad edilmez: Hüseyin Efendi rakib olduğu halde geldi gibi.

Siga-i sılalardan sonra bazı kere (gece, gündüz, zaman, vakit) gibi zuruf-u zamaniyeden biri gelir ol vakit bunlara "siga-i tevkıtiye" denilmesi enseb olur: kış geldiği vakit hava soğuk olur gibi.

Bazen dahi bu sigalara (için – den) lafzı ilhak olarak siga-i ta'liliye tabiri münasib olur: bu surette edat-ı izafetin terki lazımdır: ben buraya Salih Efendi geldiği için geldim, Salih Efendi kâtib olduğu için muhteremdir. Hava soğuk olduğundan kürk giyiyorum gibi.

Siga-i sılanın mef'ûlün ileyh haline (binaen – nazaran – mebni) lafızları ilhak olursa ta'lil için olur: Mümeyyiz Efendi malul olduğuna binaen istifa etti gibi.

İsm-i fail ve ism-i mef'ul sigaları dahi ekseriyetle siga-i sıla makamında isti'mal olunur. Mesela: (şol çocuk ki buraya geldi tekdir eyledim) ibaresini üslûb-ı 0smanî üzere sıla cümlesi haline koyacak olsak (buraya gelen çocuğu tekdir eyledim) denilip (buraya geldiği çocuğu tekdir eyledim) denilemez. Kırılan arabayı tamir eyledim cümlesi de bu kabildendir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 250)

Makale – Fıkra

Bir maddeyi etrafıyla muhataba anlatmak için irad edilen ibareye "makale" denir. Makale birbirine müteallik bir takım fıkralardan terkib edilir.

Fıkra – Meram ve maksudu tamamıyla ifade eden ibareye derler ki bu da bir veya birden ziyade cümleden mürekkeb olduğuna göre "basit, mürekkeb" namıyla iki kısma ayrılır.

Fıkra-i Basita

Kuyut ve mütemmematıyla beraber bir cümleyi şamil olup dinleyene fâide-i tâmme veren sözdür: ilim ve marifet, sahibini her yerde aziz ve muteber kılar gibi.

Fıkra-i Mürekkebe

Yekdiğerlerine merbut olmak şartıyla iki veya daha ziyade cümleyi havi olan ibaredir ki mezkûr cümlelerden biri "asliye" diğeri "fer'iye" kabilinden olur. Mesela: (insanın sair hayvanlardan farkı ancak okuyup yazmakla olduğunudan herkes okuyup

Külliyât (s. 251)

yazmağa çalışarak kendini sair hayvanlardan tefrike çalışmalıdır.) gibi ki mezkûr misal iki cümleli bir fıkra-i mürekkebedir. Birinci cümle illet makamında olduğundan “fer’iye” ve ikinci cümle dahi “asliye” kabilinden olmuş olur.

Bir makalede bulunan fıkralar ile fıkra-i mürekkebelerde irad edilen cümleler ekseriya birbirine rabt olunur.

Rabt – İki veya ziyade cümle ve fıkraları birbirine bağlayarak bir lakırtı hey’etine koymaktır.

Kelimât-ı Rabtiye – Fıkraların ahirlerine gelip onların atife (*) ve rabıta ile birbirine rabt olunmasına vasıta olan kelimelerdir ki bunlara “merbut” veya “fasıla” denir.

Rabıta – İki ve daha ziyade (**) fasıla veya merbutu birbirine bağlayan kelimedir.

Misal: (okuyup yazmak insanın saadetine sebep olduğu ve ilim ve edep öğrenmek herkese farz- ı ayn olduğu cihetle vakt-i azizi bu yolda geçirmek lazımdır.) gibi. Misal-i mezkûr üç cümleli bir fıkra olup işbu fıkrada “olduğu” , “bulunduğu” merbut veya fasıla ve “cihetle” rabtadır.

(*) Türkçede atıfe (vav-ı meftuhe) ile de, dahi gibi lafızlardır.

(**) Fasılalar üçten ziyade olarak birbirini takip etmemelidir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 252)

Misal: (Ahmet Efendi dün akşam buraya gelmiş ve sabahleyin erkenden gitmiştir.) gibi. Burada gelmiş ve gitmiş merbut ve “dir” rabıtadır.

Misal: (Ahmet Efendi geceleri uykuyu terk ve sabahlara kadar ders ile imrar-ı vakit ediyor) gibi. Burada dahi “terk” ve “vakit” merbut ve “ediyor” “rabıta” dır.

Bir Fıkranın Rabıtalı Olup Olmadığını Tanımak

Bir ibarenin rabıtalı olup olmadığını anlamak için rabıtayı merbutlardan her birinin önüne ayrı ayrı getirmeli. Eğer cümlenin manası sahih olursa rabıtalı ve illa rabıtasız olduğuna hükmetmelidir.

Rabıtalı İbareye Misal:

Ahmet Efendi mektebe devam etmediği ve arkadaşlarıyla iyi geçinmediği için tard edildi. Bu ibarede (etmediği) (geçinmediği) merbut ve (için) rabıtadır. İbare de rabıtalıdır. Çünkü: “için” rabıtasını işbu iki merbutdan hangisinin önüne getirsek cümlenin manası sahih olur.

Külliyât (s. 253)

Diğer Misal

(Ahmet Efendinin dün vapurdan çıkarken ayağı kaymış ve denize düşmesine az bir şey kalmış idi.) Bu ibare "kaymış" ve "kalmış" merbut ve "idi" rabıta olup merbutların önüne getirildikte cümlelerin manası sahih olduğundan ibare rabtlıdır.

Rabıtasız İbareye Misal

(Fukaraya iyi muamele etmek lazım ve hakaret ise layık değildir.) Burada "lazım" "layık" merbut "değildir" rabıta olduğundan merbutların önüne getirildikte birinci cümlenin manası (fukaraya iyi muamele etmek lazım değildir.) olur ki maksut olan bu mana değildir. Bunu (fukaraya iyi muamele etmek lazım ve hakaret ise gayri layıktır) yolunda tashih eder isek "dır" rabıta olup merbut olan (lazım) (gayri layık) kelimelerinin önüne getirildikte mana sahih olduğundan ibare merbut bulunur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 254)

Üçüncü Makale

Edevat

Lisân-ı Osmanîde edevat-ı Türkîyye müsta'mel olduğu gibi Arabî ve Farisî edatlar dahi ekseriyetle kullanıldığından bunlardan Osmanlı lisânında en ziyade müsta'mel olanları ber-vech-i ati beyan olundu:

(a – e – ya)

(a) isimlerde veya isim hükmünde olan kelimâta dâhil olursa edat-ı nida olur: A canım, A gönül gibi.

Evvelinde elif olan kelimâta duhulünde ekseriya bir "ye" ziyade edilir: Ay Efendim, Ay oğul gibi.

(a) Terkibata ilhak olursa te'kid edatı olur: Sizin bizim işimiz değil. A! Sehv olunmuş ise ne beis var gibi.

Bazen bu makamda (a) yerinde (ya) gelir: sen benim ana bâba bir kardeşim değildin ya! …gibi.

Ahirinde harf-i med yahut harf-i imla olan kelimâta (a) yerine (ya) ilhak olur: bu sözler olurken o burada değil idi ya! …gibi. Fiilin son harekesi hafif olursa "a" dahi hafif olarak (e) suretini ahz eder: (söylesene), (dinlesene) gibi.

Külliyât (s. 255)

Fiilerin son harekesi sakil olsun hafif olsun (a –e) yerine (ya- ye) ilhak olamaz: (okusana) – (dinlesene) denilip (okusan ya), (dinlesen ye) denilemez.

(ya) bazen istiğrab için olur: Ya! Bana emniyetiniz yok mu? gibi.

(ya) bazen dahi tenbih için olur. Bu surette cümlelerin evvellerine dâhil olur: Ya böyle ehemmiyetsiz bir iş için niçin etrafı bîhuzur ettin? Denilmesin… gibi.

(ey – hey – behey- ya- aya- ay)

Bunların hepsi edat-ı nidalardır.

Bunlar (gerek Türkî olsun gerek Arabî veya Farisî olsun (*)) kelime veya terkibe dâhil olur: ey kardeş, ey komşu, ey pir-i Ruşen-i zamir, ey ferid'ül asr gibi.

"ey" lerin yerine "hey" dahi isti'mal olunur. (hey)'in bazen tahassür için geldiği de vardır: hey gidi günler hey gibi.

Hey ile behey ekseriya makam-ı tevbih ve istihkarda kullanılır: hey ahmak, behey sersem gibi. Bu makamda bazen (a) dahi kullanılır: a tembel şimdiye kadar nerede idin gibi.

(ya) yalnız Arabî kelimât ve terkibatına mahsustur: ya ah, ya rasul ah gibi.

(*) Kelimât-ı ecnebiye kelimât-ı Türkîyye hükmündedir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 256)

(aya) Yalnız Arabî, Farisî kelimât ve terkibata dâhil olur: aya şah-ı rasul gibi ki aya rasullerin şahı denilemez.

(ay) Taaccüb edatıdır. Olabilir: Ay! Sen burada mısın? Gibi.

Elif

Farisîden me’huzdur. Nida için gelir. Arabî, Farisî kelimâta ilhak olur: hüdaya, zahida gibi.

Be

Bu edat isimlere ve cümlelere dâhil ve ilhak olarak ikaz ve tevbih manası iş’ar eder: be canım, be kardeşim, ne duruyorsun be… gibi.

Ta

Farisîden me’huz olup Türkî, Arabî, Farisî kelimâta dâhil olarak intiha manası iş’ar eder: ta evine gittim, ta be-sehere oturdum gibi ki evine kadar, seher vaktine kadar demek olur.

Ce – Ci – Çe

“ce” edatının tasgir, temyiz, takib, nisbet için geldiği yukarda zikr olunmuş idi. Bunlardan başka bazen mutabakat

Külliyât (s. 257)

ve muvafakat için gelir: meşrebince hareket ediyor, efkarımca söylüyor gibi.

(ci) Edatının failiyet için geldiği yukarıda beyan olundu.

(çe) Edatı Farisîden me'huzdur. Tasgir için olur. Nitekim bahs-i mahsusunda geçti.

li – lü – mend – nak – yar – ver – ye – yye – yet

(li – lü) Türkî, (mend, nak, yar, ver, ye) Farisî ve (yye) Arabîdir. Cümlesi nisbet edatlarıdır. Nitekim ism-i mensub bahsinde beyanı geçti.

(yet) Arabî ism-i masdar edatıdır. Arabî esma-i ecnas ile sıfata ilhak olur: insaniyyet, cahiliyyet gibi ki insanlık, cahillik demektir.

Bu edat masdarlara ilhak olamaz. İnsaniyyet, emniyyet, ulviyyet, ciddiyyet gibi kelimât – lisân-ı Osmanînin ihtiyacına binaen – kabul olunmuştur.

İle – elbette – bile – nice – heman – bari

(ile) kelimesinin vesatit, mukarenet edatı olduğu mef'ul bahsinde beyan olundu.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 258)

(elbette) Bu edat, (el) harf-i tarifiyle (bette – bette) kelimesinden mürekkeb bir edat-ı Arabîdir. Te'kid için olur. Elbette suretinde kullanıldığı gibi elbet şeklinde dahi isti'mal olunur: elbet gider gelen cihana gibi.

(bile) Atf tenbihi edatıdır. Matufu ayrıca nazar-ı dikkate arz eyler: değil kendi, ecdadı bile görmedi gibi.

(nice) Teksir edatıdır: nice def'a geldimse de bulamadım gibi. Bazen mübalağa için tekrar edilir: nice nice muzafferiyete mazhar oldu gibi.

(Heman) Farisîde me'huzdur. İstiğcal, takrib, istimrar, hasr edatlarıdır: durma heman git, heman düşecek idi, sen heman söyle ben dinliyorum, herkes hissesini alıp gitti heman ben kaldım, gibi.

(bari) (*) Edat-ı iktifadır: bari bir kahvemizi için de öyle gidin, sen gitmezsen bari ben gideyim gibi.

Her – hep – bütün

Bunların cümlesi edat-ı ta'mimdir:

(her) Farisî den alınmıştır. Yalnız müfrete dâhil olur:

(*) Bu edat Arabîde Halık manasına vasf iken Farisîde edat olarak kullanılmış ve oradan lisân-ı Osmanîye geçmiştir ki (hiç olmazsa) manasında müsta'meldir

Külliyât (s. 259)

Herkes, her taraf, her yevm denilir. Fakat herkesler, he taraflar, her eyyam denilemez.

(hep) ile (bütün) müfrete ve ceme dâhil olur. "hep" bazen muzaf olur ve şazz olarak ahirine "si" alır. Bu surette (umum, cem'i, cümle) manalarını tazammum eder: insanların hepsi gibi.

Bu edatlar bir cümlede cem olamadığı gibi bunlardan birinin bulunduğu cümlede ta'mimi meş'ar başka bir tabirde bulundurmak caiz olamaz. Mesela vilayetin serbeser her canibi gezdim denilemez.

(bütün) bazı kere te'kid için ya mükerrer veya "büsbütün" suretinde kullanılır.

Dek – değin – kadar

Bunların üçü de edat-ı intihadırlar. Nitekim siga-i intihaiye bahsinde beyan olundu.

(dek) hayli manasına ve (kadar) hükm-ü ezeli manasına olursa ol vakit edat olamazlar.

Ancak – amma – fakat – lakin

Bunlardan (ancak) Türkî diğerleri Arabîden me'huzdur. Cümlesi edat-ı istidraktır

Çok uğraştı amma bir şeyi yapamadı, Ahmet buraya geldi

fakat çok durmayıp gitti, Salih geldi lakin Tahir gelmedi, çok yalvardı ancak maksadına nail olamadı gibi.

İstidrak, taleb-i idrak manasınadır. Bu edatlar, geçen cümleden tevellüd eden vehmi def ve izale için getirilecek cümlenin evveline gelir ki bu cümleler beyninde nefy ve isbat cihetiyle oldukça mani-i mugayyerat bulunur. Mesela: "çok çalıştı ama muvaffak olamadı." ibaresinde mütekellimin meramı gaibin muvaffak olamadığını anlatmaktır. Lakin evvela " çok çalıştı" cümlesini irad edince muhatab (çalışanların ale'lekser muvaffak olması lazım geleceğini tasavvur olunacağından) o şahsın muvaffak olduğunu tevehhüm eder. İşte bu zaman mütekellim ifadesini ikmal ve muhatabın zihnindeki salifü'z zikr tevehhümü def ve izale için "ama muvaffak olamadı" kelamını ilave ile ifadeteki nakısanın ikmalini istidrak eder.

(fakat) ile (ancak) bazen edat-ı hasr ve kasr olurlar. Hasr, bir hükmün bir şeye inhisarı demektir. Mesela "sizin vazifeniz ancak tahsil-i maariftir" denilir ki başka bir şey değildir demek çıkıp vazife-i tahsil-i maarife hasr olunmuş olur.

Edat-ı kasrın dâhil olduğu kelime (maksurun aleyh) ve diğeri maksurdur. Nitekim misal-i sabıkta "tahsil-i maarif" maksurun aleyh ve " vazife" maksurdur.

Bazen ancak yerinde "yalnız" lafzı kullanılır: oraya yalnız ben gittim denilir ki başkası gitmedi demek olup gitmek mütekellime hasr olunmuş olur.

(ama) bazen "tafsil" için isti'mal olunur: ama sabînin muhibbin kalbinde hâsıl olan bu muhabbet nedir? Veya niçündür? Denilir ise buna cevab vermekten aczimizi yine tekrar ederiz gibi.

Külliyât (s. 261)

(ama) nın bazı kere de istiğrab ve istihsan için geldiği vardır. Bu kadarı da ekseriya “ha” yahut “ne” edatlarıyla te’kid edilir: amma yaptın ha! – ama ne kelam – ama ne fasih gibi.

Çünkü – Zira

Farisî den me’huz edat-ı ta’lildirler. Bir hükmün illetetini beyan için getirilen cümlelere dâhil olur: kardeş gibi sevişiyoruz, çünkü bir vatan evladıyız – oku zira okumak nâfidir – çalışmaktan geri durmamalı, zira terakki çalışmakla olur gibi.

İstifham-ı inkâriden sonra edat-ı ta’lil getirilmez. Mesela : “ümitsiz adam mı olur” kelamını ta’lil için “insan ümit ile yaşar” denilir. (çünkü – zira insan ümit ile yaşar) denilemez.

Kezalik istifham-ı inkâriler bir hükme illet oldukları zaman edat-ı ta’lil almaz. Mesela: “burasını itirafa mecbur olacaktır. Hakikati kim inkâr edebilir” denilip (çünkü – zira hakikati kim inkâr edebilir) denilemez.

(çünkü) bazen “mademki” mevkiinde isti’mal olunarak edat-ı tevkit olur. Bu surette söz başında bulunur: çünkü terakki etmek istiyorsanız, niçin çalışmıyorsunuz? Gibi.

Çünkü yerine “çünküm” isti’mal olunmaz.

“zira” ta’lilden başka bir manaya gelmez ve hiçbir vakitte söz başında bulunmadığı gibi hiçbir zaman kendine (ki) lafzı dâhil ve ilhak olarak (ki zira zira ki) suretinde kullanılamaz.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 262)

Gibi – sanki – güya – âsâ – vâr – vâri – veş – ke – keen – kema

Bunların kâffesi edat-ı teşbihdir. Bunlara edat-ı temsil dahi denilir. Teşbih, bir şeyi diğer şeye benzetmek demek olduğundan bunlar da bir şeyi diğer şeye benzetmekte kullanılır.

(sanki – gibi) Türkçe (ke – keen – kema) Arabî olup diğerleri Farisî den me'huzdur.

(sanki) esasen san maddesiyle (ki) den mürekkeb olarak "zan et ki – kıyas et ki" mealinde bir cümle iken isti'malin kesretine binaen edat-ı teşbih sırasına geçmiştir ki bunun "ki" siz isti'mali caiz değildir: her tarafta çimler bitmiş, sanki ru-i arz zümridîn kaliçelerle döşenmiş idigibi.

"güya" nın "güyiya"suretinde isti'mali caiz değildir. Sanki ile güya bazı kere makam-ı ta'rizde isti'mal olunarak "teşbih-i ta'rizi" ıtlak olunur: sanki beni bilmiyor – güya şiir söylüyor gibi.

(gibi – vâr – vâri – âsâ – veş) daima müşebbihin bihe ilhak olur: arslan gibi, behişt âsâ, divane vâr, mecnun vâri, mehveş gibi.

(vâr) bazen nisbet edatı da olur. Nitekim sıfat bahsinde de geçti: ümitvâr gibi.

Külliyât (s. 263)

(keen) teşbiye-i ta'rizi edatıdır: keen bizi görmüyor gibi. (ke – kema) Arabîye dâhil olup lisân-ı Osmanîde nadiren kullanılır: kel evvel, kemakân, kemâ fi'ssabık gibi.

Bir de bencileyin, oncaleyin sözlerinde olduğu gibi Türkçe (cileyin) edat-ı teşbihiye varsa da mehcur ve metruktur.

Lik – lık – dan – zar – sa – stan

(lik – lık) Türkçe olup ism-i masdar, ism-i mekân, tahsis, liyakat, miktar edatı olurlar. Nitetim mebhas mahsusunda beyan olundu.

Diğerleri ism-i zaman ve mekân ve kesret adatlarıdır. Nitekim bunlar da bahs-i mahsusunda zikr olundu.

Daha – hiç – hem

(daha) mebhas-ı mahsusunda zikrolunduğu üzere edat-ı tafdil olarak sıftalara dâhil olur. Fakat Arabî ve Farisî ism-i tafdillere dâhil olamaz: daha güzel, daha âlim, daha bâlâ denilip (daha âlâm, daha bâlâter) denilemez. Bazen edat-ı tevkit olub (hala, henüz, el'an) manalarına gelir: daha söylüyor mu, daha gelmedi, daha gelmeyecek… ilh gibi.

Bazen istizade edatı olur: istizade: bir şeyin ziyade olmasını talep etmektir: daha getiriniz, daha var mı? Daha ne istersiniz? Gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 264)

Bazen edat-ı tezyid olur: daha var. Daha yazacağız. Bir iki daha gibi.

(hiç) Farisîden me’huzdur. Te’kid-i nefy ve nehy edatıdır: hiç göremedim – o, buraya hiç gelmez – vazifende hiç kusur etme gibi.

Cümle-i istifhamiyeye dâhil olursa taklil edatı olur: Ahmet efendiyi hiç gördüğünüz var mı? Gibi.

Bazan “lâşey” manasında kullanılıp saymak fiiliyle tasrif olunur.

Bu surette edat olmayıp isim olur: bu gibi şeyler indimde hiç sayılır, hiçtir hiç, ben onu hiçe sayarım gibi.

(hem) Farisîden me’huzdur. Edat-ı atıftır. İki şeyi bir hükümde veyahut iki hükmü bir şeyde cem eder: hem Ahmet söyledi hem Mehmet – Ahmet hem okudu hem yazdı gibi.

Bu edat mükerrer gelirse bazı kere ikincisine te’kid için “de” ilhak olur, fakat buna “dahi” ilhakıyla “hem dahi” tarzında isti’mali münasebetsiz olur.

Bu edat ekseriyetle Arabî ve Farisî isimlere dâhil olarak edat-ı iştirak olur ve o isimleri sıfat yapar: hemrah gibi ki yoldaş demektir.

Bazı kere dahi edat-ı iktiran olur: hemzânû gibi. Bunu edat-ı iştiraktan fark etmelidir. Mesela “hemnâm” daki hem edat-ı iştiraktır. Zira bu lafzı ıtlak ettiğimiz kimselerin isimleri birdir. Fakat hemzânû dediğimiz kimselerin dizleri bir değildir. Belki birbirine yakındır. Hemhâne, hemşehri ile hemzebân, hem anân dahi bu kabildendir.

Külliyât (s. 265)

Dahi –de eğer, eğerçe

(Dahi) Atıf, teşrik edatıdır. Eğer beynlerinde iştirak olmayıp şeyleri cem ederse “edat-ı atıf” ve eğer beynlerinde iştirak olan şeyleri cem ederse “edat-ı teşrik” olur: (biri âlim olduğu gibi diğeri dahi pek ziyade cahil idi – benim bildiğimi o dahi bilir) ibarelerinde olduğu gibi.

(de) Dâhinin muhaffefidir. Bunu edat-ı zarf olan “de” den fark etmek için hurûf-ı muttsıladan sonra gelirse ayrı yazılır: bir gün olur(sen de) usanırsın gibi.

Hurûf-ı infisalden sonra gelirse tabii muttasıl yazılamayacağından edat-ı zarf olan “de” den karine ile fark olunur. Mesela “peder” kelimesinin ahirine her iki suretle olan “de” ilhakı mümkün olduğundan ibarede “pederde” lafzı görüldüğü zaman bunun ne edatı olduğu karine ile anlaşılır. Lakin “mekteb” kelimesinin ahirine “de” getirilince eğer atıf edatı ise (mekteb de) ve eğer zarf edatı ise (mektebte) suretinde muttasıl yazılır.

Bu edat iki fiili-i mazi arasında gelirse illet beyan eder: kar yağdı da ortalık soğudu, Ahmet geldi de Hasan gitti gibi ki karın yağması ortalığın soğumasınsa, Ahmet’in gelmesi Hasan’ın gitmesine illet olmuştur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 266)

İki fiili-i müstakbel arasında gelirse istib'ad yahut istahza veya istibta manalarını mutazammın olur: o adam olacak da biz göreceğiz gibi. İki emir beyninde gelirse takib, istibsar ve bazen tehdid manasını mutazammın olur: tut da getir, okusun da bak, orada bak ne görüyorsun? Gibi.

(eğer) Farisîden me'huzdur. İzan-ı şart edatıdır: "adam değilim sen de eğer adam olursan" mısraında olduğu gibi. Bu edat Farisîde olduğu gibi (ger, ar) suretinde tahfif olunamaz. Fakat şiirde bu tahfife cevaz vardır : "ger bu ahdinde vefa eylerse canan işte ben" mısraında olduğu gibi.

Bu edat (ise – se) tasrifatından mukaddem gelir. Esasen mana-ı şart bu kelimelerde olup (eğer) ilerüde olan mana-yı şartın muhbiri olmuş olur.

(eğerçe) İzan-ı istidrak edatıdır. "her ne kadar" manasına muadil tutulur. Kendilerinden sonra (ise de, isen de, isek de, iseniz de) gibi tabirlerden veyahut bunlara bedel eadt-ı istidraktan biri gelir: eğerçe işin böyle olacağını bildimse de bera-i hatır ses çıkarmadım – eğerçe bu işi bana söylediler fakat etrafıyla anlatmadılar gibi.

(eğer) ile (eğerçe) hiçbir vakitte birbirinin yerine kullanılamaz.

Ne – ne

İbarede birbirinin ardı sıra gelen (ne) lafzı edat-ı

Külliyât (s. 267)

nefiydir. Bunun ikincisi bazen “de” lafzıyla birlikte gelir: ne dün, ne de bugün geldi gibi. Böyle iki “ne” yi havi olan ibarelerde rabıta bulunmak lazımdır. İşbu rabıta işbu iki “ne”den ya yalnız birinciden veya yalnız ikinciden veyahut hem birinciden, hem ikinciden sonra olur. Bunların en tabii olanı birinci surettir: ne fesi var, ne kundurası – korkak bezirgân ne kar eder ne zarar gibi.

Üçüncü surette yani rabıta hem birinci ve hem ikinci “ne”den sonra gelirse bu halde rabıtalar ya birbirinin aynı olur yahut olmaz. Eğer aynı olursa ikinci rabıta mükerrer olmak hasebiyle zaid sayılacağından birinci suret gibi terk edilmesi evladır: ne kâğıdı var ne kalemi var – ne kâğıdı var ne kalemi gibi. Eğer rabıta biribirinin aynı olmazsa her halde rabıtaların isbatı lazımdır: ne okudu ne yazdı gibi.

İkinci surette yani rabıta yalnız ikinci “ne” den sonra gelirse ol vakit rabıta ya menfi veya müsbet getirilir.

Eğer ibare ikinci “ne” den sonra gelen rabıta ile münkati olmayıp alet tarafına taalluk ederse rabıta menfi getirilir: ne okumaya ne sanata heves etmediğinden… - ne mektebe, ne kaleme devam etmediği cihetle… - ne kendine ne ailesine rahm ve şefkati olmadığından… gibi.

Eğer ibare ikinci “ne” den sonra gelen rabıta ile münkati olursa bu halde ibarede ya menfi iktiza eder bir fasıla bulunur veya bulunmaz. Eğer bulunursa rabıta yine menfi gelir: (o işe ne onun ne de bunun – zannıma göre – aklı ermez) (bu sözün ne gerçek, ne yalan olduğuna – tahkik olunmadıkça – hükmedilemez gibi. Eğer nefiy iktiza eder bir fasıla bulunmazsa rabıta müsbet olarak gelir: (bu sözün ne gerçek, ne

Yalan olduğuna hüküm edilebilir.) (Bu işe ne onun ne de bunun aklı erer) gibi.

Eğer rabıta edatlarından evvel gelirse menfi getirilir: istemem ne mektubunu ne selamını lazım değil ne yüzü ne sureti gibi.

illa – meğer- yoksa- şayet- belki- keşki- kah- ki

(illa) Arabîden me’huzdur. İlla Arabîde biri basit diğer “in” şartıyla “la” yı nafiden mürekkeb olmak üzere ikidir.

“illa” yı basit lisan-ı Osmanîde de istisna için olur: buraya kimse gelmez illa Salih gelir, buraya herkes gelir illa Salih gelmez gibi.

Mürekkeb olan “illa” şart-ı menfi edatıdır. Daima evveline vav alarak “ve illa” suretinde kullanılır: Salih Efendi kendisi gelmelidir ve illa bu emaneti size teslim edemem gibi.

(yoksa) dahi bazen şart-ı menfi edatı olur: Salih Efendi kendisi gelmelidir yoksa bu emanet isze teslim edemem gibi. Ve bazen tayin taleb için olur: bakınız Hasan mı geldi yoksa Ahmet mi geldi gibi ki ikisinin de geleceği mütekellimin malumu olup fakat gelen bu ikiden hangisidir bilemediğinden birinin tayinin taleb için yoksa getirilmiştir.

(meğer) Bu edat bir fiil-i İltizâmî ile veya fiil-i iltizâmî

Külliyât (s. 269)

hükmünde olan emr-i gaib ve nehy-i gaib sigasıyla nihayet bulan cümleye dâhil olursa istisna için olur: bu meseleyi kimse halledemez meğer fakih ola – kesb ve tahsil ile nailiyet mümkün olamaz meğer ki dad-ı Hüda olsun gibi.

Rivayet sigasıyla nihayet bulan cümleye dâhil olursa istğrab ve müfaceeh edatı olur: ben onu âlim sanırdım meğer cahil imiş – ben onu arıyordum meğer o gelmiş gibi.

Bazen zan ve tahmin edatı olur. Bu halde (besbelli – galiba) manalarına gelir: meğer divanedir zira kendi kendine söyleniyor gibi. Edat-ı mevzkurun (ki, kim) ile birlikte “meğerki – meğer kim” suretinde isti’mali caiz değildir.

(şayet) Farisîden me’huz ihtimal edatıdır: kaleme git kendisiyle görüş şayet kaleme gelmezse evine kadar git gibi.

(belki) “bel” lafz-ı Arabîsiyle “ki” lafz-ı Farisîsinden mürekkeb olub ihtimal edatıdır bu suertte bir emri muhtemel gösterir: ben orada iken gelmemişti belki sonra gelmiştir – pek üzerine varmayın belki gitmek istemiyor gibi.

Bazen sözü bir hükümden diğer hükme müntakil gösterirse edat-ı intikal olur: ulama dini hiçbir zaman istihfaf ve istihkar etmemeli belki dünyevi ve uhrevi medar-ı selamet ve saadetimiz olan ulum-u şer’iyenin vasıta-i neşri oldukları için vücutlarıyla teşerrüf ve iftihar etmeli gibi.

Bazı kere de geçen cümleden hükema-i mezdat olan bir cümle üzerinde bulunub edat-ı ezyad olur: bakil denilmeye şayandır belki bakil ondan terzebandır gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 270)

(keşki) Farisîden me’huz edat-ı temennidir. Daima “olsa” “bulsa” (olaydı), (bulaydı) gibi temenniye delalet eden ef’al ile beraber gelir: keşki zengin olaydım, keşki her saatim ıyd olsa gibi. Muhaverette ekseriya (keşke) suretinde telaffuzu şayi ise de asar-ı edebiyede bu vecihle isti’mal olunamaz.

(kâh) Farisîden me’huzdur. Esasen “vakit” manasına ise de lisân-ı Osmanîde (bazen) manasına edat-ı teb’iz olur: kâh gelir kâh gelmez gibi. Lafz-ı mezkûr ism-i zaman edatı da olur. Nitekim mebhas-ı mehsusunda geçti.

(ki) Farisîden alınmıştır ki başlıca iki manada kullanılır: birincisi, edat-ı tebyin olur: “bahr-i cemiyyet dilhasset-i perişanıma” mısraı – ki lisân-ı hamasetten sadır olmuştur – etvarına tarif-i nâtık olur gibi.

İkincisi, edat-ı ta’lil olur: çok söyleme ki dil dam-ı beladır.

Ki – mi – he – heyhat – en – den – ah – oh – vah – vay – hele

(ki) Edat-ı nisbet olup evahir-i kelimâta ilhak olur. Benimki, akşamki gibi

(mi) Türkçe edat-ı istifhamdır. Daima mes’ulü anha

Külliyât (s. 271)

(kendisinden sual olunan isme) ilhak olur: İzmir'e mi gittin, İzmir'e vapur ile mi gittin gibi.

(ha) Türkçe edat-ı tenbihtir: okuyunuz ha! Yoksa ceza görürsünüz gibi.

(heyhat) Arabî ism-i fiildir. Uzaklaştı manasına gelir: lisân-ı Osmanîde ta'nın sükûnuyla edat-ı istib'at olarak kullanılıp cümlelere mukarenet eder: kendini kâtib mi zannediyor? Heyhat! gibi.

(en) Türkçe mübalağa edatıdır. Nitekim sarfta beyanı geçti.

(den) Türkçe'dir. Beyan, ibtida, teb'iz, sebebiyyet edatıdır: gümüşten yüzük, Edirne'den geldim, şopinerden yiğiniz, Ahmet hasta olduğundan mektebe gelemedi gibi.

Farisî olan "ez" Arabî olan (min, an) bu manalarda olarak lisân-ı Osmanîde bazen isti'mal olunur: ez-her cihet, minel kadim, an garib gibi.

(ah) Tahassür edatıdır. Ah! Bir kere göremedim gibi.

(eh) Edat-ı kifayedir: eh! Artık gibi.

(oh) Edat-ı telezzüzdür: oh! Ne ala pişmiş gibi.

(of) Teessür edatıdır: of! Ne müthiş derde uğradım gibi.

(eyvah) Bu da tahassür edatıdır: Eyvah! Gençliğim beyhude geçti gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 272)

(vah, vay) Edat-ı teessüftürler: vah başıma gelenler, vay onun haline vay gibi.

(hele) Tehdit edatıdır: hele okuma bakayım gibi.

(o) Taaccüb ve tehdid edatıdır. Daima cümle evveline gelir ve biraz uzunca okunur: o! ne kadar da yüksek – o! Artık çok oluyorsun gibi.

Siz – göre – üzere – hatta – haniya – haydi – hay hay

(siz) Türkçe edat-ı nefiydir. İsimlere ilhak olur: akılsız, fikirsiz, tatsız, tuzsuz gibi.

(göre) Türkçe nisbet ve mutabakat edatıdır: bana göre hava hoş, elbise vücuduma göre yapılmıştır gibi.

(üzere) Türkçe istila edatıdır: istirahat üzere gibi.

Buna zamir izafeti de ilhak olur: masdarlara ilhak olursa şart manası mutazammın olur. Mesela: "gelmek üzere gitti" denir ki gelmek şartıyla gitti demek olur. Bazen istikbali hale takrib eder: "gitmek üzereyim" denir ki şimdi gideceğim demek olur.

Farisî ve Arabîde edat-ı istila olan "ber" ile "ale" dahi bazen lisân-ı Osmanîde kullanılır. Şu kadar ki "ber" Arabî ve Farisîye "ale" yalnız Arabîye dâhil olabilir: berduş, ber

Külliyât (s. 273)

devam, berkarar, ber aks, alel usul, alel ıtlak, alettahmin, alerrivaye… ilh gibi.

(hatta) Arabîden me'huzdur. Atf-ı tenbihi edatıdır. Ma'tufu başkaca nazar-ı dikkate arz eyler: çok yağmur yağmış, hatta evleri su basmış gibi.

(haniya) Mekân-ı garîbden sual içindir. Te'kid-i mana için ekseriya bunu "nere" kelimesi takip eder: haniya Ahmet, haniya kitabın nerede gibi.

(haydi) Türkçede mübaşeret edatıdır: Haydi gidelim, haydi yazalım gibi.

(hay hay) Türkçede edat-ı tasdiktir: dediğime razı mısınız? Hay hay gibi.

Haşa – evet – hayır

(haşa) Arabîden me'huz olup edat-ı tenzihtir: haşa! Hazreti peygamber şair değildir – Kur'an-ı Kerime şiir denilir mi? Haşa! Gibi.

(evet) Edat-ı tasdiktir: Ahmet geldi mi? Evet gibi.

(hayır) Selb-i icab yahut tasdik-i nefy edatıdır: Ahmet gitti mi? Hayır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 274)

İşârât

Yahut

Usul-u Tenkit

İbaratı suhuletle okuyup anlamak için cümlelerin ahirleriyle kelime ve terkiblerin aralarına bir takım işaretler vaz' olunur. Buna "usul-u tenkit" namı verilmiştir ki Osmanlıcada müsta'mel olanları ber-vech-i ati beyan olunur:

,	Fasıla
;	Müfreze
.	Kâtı'a
:	Şâriha
-	Rabıta
--	Fârika
?	İstifhamiye
!	Ta'cibe
( )	Muteriza
……..	Nakkad-ı takdiriye

1 – Fasıla denilen şu "," işaret ekseriya vav-ı atıfa makamında kullanılarak kelimelerin arasına konur.

Külliyât (s. 275)

Misal: edib, kâmil, sadakatli olanlar her yerde hürmet görürler.

Bazen kelamda bulunan cümleler arasına konur. Bu surette ya mana-i kelamda olan ibhamı izale eder veya kelamın cümlelerini tefrik eyler ki işbu cümlelerden bir veya birkaçı atılsa kelamda yine mana mevcut bulunur.

1 – misal: Hasan Efendi elinde kitap olduğu halde Kemal efendiyi gördü.

2 – misal: Yılanın başını düşman eliyle ez ki iki fâidenin birinden hali olmasın. Bu galip gelirse yılanı öldürmüş, o galip gelirse düşmandan kurtulmuş olursun.

Birinci misalde kitap kimin elinde olduğu birdenbire anlaşılamaz, hem Ahmet'in ve hem Mehmet'in elinde olmak ihtimali vardır. Bu şüpheden kurtulmak için kitap eğer Ahmet efendinin elinde ise onun bulunduğu cümle ile diğer cümle arasına fasıla konur yani "Ahmet efendi elinde kitap olduğu halde, Mehmet efendiyi gördü" tarzında yazılır. Eğer kitap Mehmet Efendinin elinde ise ol vakit "Ahmet efendi, elinde kitap olduğu halde Mehmet efendiyi gördü" suretinde yazılır.

İkinci misalde ise fasıla cümle-i şartiye ve cezaiyeden mürekkeb olan iki kelam arasına vaz' olunmuştur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 276)

(Tenbih) Esna-i mütalaada bu işarete tesadüf olundukda sesi biraz kesmeli, bir nefes alarak ibarenin burada azıcık fasıl edildiğini göstermelidir.

2 – Müfreze denilen şu “;” işarettir ki ekseriya cümle-i ta’liliye ve istisnaiyeleri (*) üst tarafındaki cümleden tefrik için kullanılır.

Misal: İnsanın birçok kusuru ma’zur tutulabilir; nezafet hususundaki tekâsülü asla ma’zur olmaz; çünkü temizlik her şeyden ziyade elzemdir.

Misal: İnsan sık sık hamama gitmeli; fakat çok durmayıp yarım veya bir saat zarfında çıkmalı.

(Tenbih) Bu işarete tesadüf olundukda fasıladan ziyade durmalı, sonra alt tarafını okumalıdır.

3 – Kâtı’a denilen şu “.” nokta kelamın (**) hitamına delalet etmek üzere sonuna konur ki o kelamın altındaki kelam ile asla irtibat ve taalluku bulunmaz. Eğer irtibat ve taalluku bulunursa ol vakit yukarıda beyan olunan fasıla veya müfreze isti’mal olunur.

(*) Evvelinde: zira, çünkü, lakin, fakat, ama edatları bulunan cümleler.

(**) Bahsin hitamına değil.

Külliyât (s. 277)

Misal: (meşrubatın başlıcası sudur. Suyun en iyisi; hafif, berrak, tatlı ve temiz olanıdır. Akan sularda bu hassalar az, çok bulunur. Göl, sahrınç. İlh)

(Tenbih) bu işarete tesadüf olundukda müfrezeden ziyadece durup oraya kadar olan ibarenin mefhumunu zihne toplamalı, sonra alt tarafı okumaya başlamalıdır.

4 – Şâriha denilen şu ":" birbiri üstüne konulmuş olan iki nokta bir şeyi tarif ve tefsir ve izah eden cümle veya kelimenin evveline konur.

Misal: iki hemşirenin birer çocuğu var idi. İkisi de birer türlü yani: birbirinden farklı surette talim ve terbiye ederdi.

Misal: (küre-i arzın kara olan kısmı, beş kıtaya taksim olunmuştur. Bu kıtaların isimleri şunlardır: Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya.

(Tenbih) bu işarete tesadüf olundukda fasılada olduğu kadar durmak ve alt tarafını daha açık ve metin bir surette telaffuz etmek lazımdır.

5 – Rabıta denilen şu "-" işaret, bir kelime satır nihayetine gelip de tamamen o satıra sığmazsa tabii bir veya birkaç hecesi altındaki satıra geçmek iktiza eden heceler arasına (*) konur.

(*) Yani üstteki satırda kalan hecenin altına konur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 278)

Misal: tatlı ve rahat uyumak isteyen adam, midesi dolu iken yatmamalı. Ya biraz arâm ve hareket etmeli veya biraz işle meşgul olmalı. Bir de yüreği müsterih bulunmalı.

6 – Farika denilen şu " _" işaret sual ve cevab-ı ibtidalarına ve ibare arasına giren diğer cümle ve kuyud-u ihtiraziyenin iki tarafına konulup ibarenin bunlarla karışmasına ve mealin bozulmasına mani olur.

İşbu cümle ve kuyud-u ihtiraziyenin ibare ile irtibatı olmadığından ortadan kaldırılsa kelamın rabtına halel gelmez.

Misal:

- Ne okuyorsun?
- Hesap okuyorum.
- Hangi mektebte okuyorsun?
- Soğuk Çeşme Rüştiyesinde

Misal: insan, - ne yaşta bulunursa bulunsun – gece uzun müddet eğlenerek veya bir şeyle meşgul olarak vakit geçirip de gündüzün uyumayı adet etmemeli, zira bu hal vücuda zaaf getirir.

7 – İstifhamiye denilen şu "?" işaret istifhamı mutazammın olan cümle, kelam veya kelimenin sonuna konur.

Külliyât (s. 279)

Misal: Hangi kaleme devam ediyorsunuz? Maaşınız kaç kuruştur?

8 – Ta'cibiye denilen şu "!" işaret taaccüble beraber teessüf, sevinç, tekdir, kasem… ilh makamlarında isti'mal olunur.

Misal: (Ahmet Efendi vefat etmşiş ha! Dün çarşıda rast gelmiştim.), (Eyvah! Fırsatı elden kaçırdım!) (Oh! Hele dediğim oldu!) (seni gidi haylaz! Utanmaz) (Dersine çalış! Vallah! Hocaya söylerim)

9 – Muterize denilen şu ( ) işaret izah ve tefsir için irad olunan yani ibareden ma'dud olmayıp terki halinde rabt-ı ibareye halel getirmeyen kelam ve kelimeyi derununa alır.

Misal: "Hele teşekkür ederim ki bu hal (tabire gücenmeyiniz) sizin erazilden olmadığınıza delalet eder."

10 – Nakkad-ı takdiriye denilen şu " ….." satır hizasınca olan noktalar herkesçe malum olan bir fıkranın evveli veya nihayeti yazılıp mütebakisi yazılmak istenildiği veya söylenmesi çirkin ve ayıp olduğu vakit isti'mal olunur.

Misal: (ne sarmısak yedim ….) gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 280)

Temrin

Aşağıdaki fıkarat-ı hekimiyyede bulunan işaretleri tayin ediniz.

Hazreti Ali (radıyallahu anh) buyurmuştur ki: edeb: zenginlikte zinet, hacet vaktinde tükenmez bir hazine, mürüvvet için muin ve şefik, meclislerde refik, yalnızlıkta sadakatli bir dosttur. Edeb ile boş yürekler ma'mur olur; ölmüş akıllar taze can bulur.

Kibardan biri ukaladan bir zata: oğullarınızdan hangisini çok severiniz? Diye sorar. O da: en ziyade edeb tahsiline rağıb, ar ve namusa dokunacak şeylerden mecanib, âli mevkii ihraz etmeye talip olanını severim. Cevabını vermiştir.

Hükemadan birine: Âlemde en güç şey ile en kolay şey nedir? Diye sual etmişler: en güç şey bir adam kendi kendisini tanımak; en kolay şey, halka nasihat etmektir. Cevabını vermiştir.

Diğer

Çocuklar! Bir saat zamanın değerini hiç düşündüğünüz var mıdır? Saatin çaldığını işitiyor ve "Oh! İşte bir saat daha geçti" diyorsunuz; fakat daha ötesini düşünmüyorsunuz

Külliyât (s. 281)

Bununla beraber sizin oynamakla boş yere geçirdiğiniz bir saat zarfında dünyada neler olmuş neler yapılmıştır.

Bir takım âlim adamların hesabına göre her saatte dört bin çocuk dünyaya gelir, üç bin adam ölürmüş.

Geçen bir saat içinde ne kadar insanlar tarlalarda güneş altında çalışıyor ve ne kadarı büyük şehirlerin o karanlık fabrikalarında çalışıyorlar.

KISM-I SALİS

İlm-i Belagat

Belagat, lügaten vusul ve intiha manasınadır. Arablar bir mekâna vasıl ve müntehi oldukları zaman "belagatü'l mekân" derler. Bu münasebetle belagati, bir kimse beliğ olmak yani kelam-ı fasih ile maksad ve meramını hakkıyla mevki-i beyana îsal eylemek manasında isti'mal etmişlerdir.

Belagat ın birçok tarifi var ise de en meşhuru "kelamın mezayasını bildiren bir fendir" yolundaki tariftir.

Kelamın mezayası, kelamın fesahatiyle beraber mukteza-i hal

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 282)

ve makama tatbiki, tarik-i ifade kavâidine muvafakatı ve zayi-i lafzıye ve maneviye ile tersiğ ve tezyini hususlarından ibaret olduğundan esatiyn-i ulema, ilm-i belagat için üç fen yapmışlardır.

Birincisi: "ilm-i maani" dir ki kelamın mukteza-i hal ve makama keyfiyyet tatbikinden bahseder.

İkincisi: "İlm-i beyan" dır ki ifade-i meramın tarik-ı muhtelifesini bildirir.

Üçüncüsü: "İlm-i bedî" dir ki kelam-ı beliği tezyin için tahsin-i kelamın vücuh-u muhtelifesini irae eder.

Bilumum ilm-i belagat kitaplarında salif'üz zikr üç fenden bahsolunmakta ise de biz burada belagatın iki rükn-ü metini olan ilm-i maani ile ilm-i beyandan birer nebze bahsedip ilm-i bedî kitabımıza zeyl olmak üzere ileride ayrıca yazacağız. Ettevfiki minellah.

Fesahat

Kelime ve kelamın telaffuz-u selis olmakla beraber manası aşikâr ve isti'mal olunduğu manaya mutabık ve muvafık olmasıdır.

Selaset, kelam-ı lisânın kemal-i suhulet üzere teleffuz edebilmesidir.

Külliyât (s. 283)

Fesahat, kelam ile kelamı teşkil eden kelimede ve kelam kendisinden sadır olan mütekellimde olur.

Kelimenin Fesahati – Tenafir-i hurûf, garâbet, muhalefet-i kıyasdan biri olmasıdır ki bunlar kelimenin fesahatını ihlal eder.

1 – Tenafir-i Hurûf – Dinleyene nefret ve söyleyene telaffuzda sıklet veren hurûfun kelime-i vahidede ictimaıdır ki bu gibi hurûftan mürekkeb olan kelime esna-i telaffuzda lisâna usret verdiği gibi sâmia dahi nefret iras eder: kırkdırtdırmak, işsiz kelimelerinde olduğu gibi.

2 – Garâbet – Kelimenin, vahşi olan yani beynel üdeba me'nusü'listi'mal olmayan ve manası herkesçe zahir bulunmayan kelimâttan olmasıdır. Tanık, od kelimeleri gibi ki bunlar vaktiyle şahit ve ateş manalarında müsta'mel iken sonradan isti'malden sakıt olarak elfaz-ı garibe sırasına geçmiş ve bunların yerine salif'üz zikr şahit, ateş kelimeleriyle nâr lafz-ı Arabîsi kullanılmıştır. Ve keza "ictinab", "ayine, mir'at" kelimelerine nazaran (tecennüb, görgü) kelimeleri gariptir.

3 – Muhalefet-i Kıyas – Kelimenin şive ve kavâid-i lisân ile üdeba-i kavmin isti'maline muhalif olmasıdır. Mesela bilfuruhat, becayişen, uygunsuzluk gibi ki iki evvelkiler lafz-ı Farisî oldukları

halde harf-i tarif ve tenvin ile irad edilmişler ve uygunsuz kelimesi hafif olduğu için şive-ilisân-ı Türkî iktizasından olarak “lik” edatıyla kelime lazım iken “lık” edatıyla etyan edilerek kıyasa muhalif bulunmuşlardır.

Kelamın Fesahatı - Mürekkeb olduğu kelimâtın fasih olmasıyla beraber tenafür-ü kelimât, kesret-i tekrar, za’f-ı telif, ta’kid, tetabu-u izafetten berî bulunmasıdır.

1 – Tenafür-i Kelimât – Kelamı terkib eden kelimelerin birbirlerine ittisalinden lisâna sıklet ve nutka usret arız olmaktır: karyeliler karadan karye be karye firara karar verdiler gibi ki misal-i mezkûrede kelamı terkib eden kelimâtın her biri haddi zatında fasih ise de birbirleriyle adem-i imtizacından kelamda tenafür hâsıl olmuştur.

2 – Kesret-i Tekrar – Bir kelimenin bir ibarede iki defa iradına “tekrar” ve ikiden ziyade irad edilmesine de “kesret-i tekrar” denir. Bir ibarede bir kelime lüzumsuz yere ikiden ziyade irad edilirse mahall-i fesahat (fesahate halel getirmek manasında) olur: “bugün çarşıda gezerken Salih Efendiye Salih Efendinin muavini Kemal Efendiye ve Salih Efendinin pederi Cemal Efendiye rast geldim” gibi ki bu ibarenin “bugün çarşıda gezerken Salih Efendi ile muavini Kemal ve pederi Cemal Efendilere rast geldim” tarzında ifadesi mümkün iken

Külliyât (s. 285)

Salih Efendi lafızları lüzumsuz yere tekrar edilmiştir. Eğer tekrar bir lüzum-u edebiye müstenid olursa ol vakit mahall-i fesahat olmaz. Nitekim (arif ol arif ki yoktur farkı asla arife * kuşe-i lahdin kenar-ı mader ve kehvareden) beytinde tekrar eden "arif" lafızları fesahati ihlal etmemiştir.

3 –Za'f-ı Te'lif – Kelamın kaide-i nahviyeye mugayir olarak terkib ve te'lif olunması keyfiyetinden ibarettir ki bu da takdimi lazım gelen bir kelimenin te'hiri ve te'hiri lazım gelenin takdimi ve irad yerinde ihmal ve ihmal yerinde irad ile kelimelerin terkiblerinde bir nev''i münasebetsizlik bulunmaktan neş'et eder: mesela "bu vaziyetin hiçbir vakitte size yakışır şey olduğunu tasdik edemem" diyecek yerde "bu vaziyetin size tasdik edemem hiçbir vakitte yakışır şey olduğunu" denilmesi ve keza "kaç senedir kaleme devam ediyorsunuz" sualine (beş senedir) diyecek yerde "ediyoruz devam kaleme beş senedir" diye cevap verilmesi za'f-ı te'lifi havidir.

4 – Ta'kid – Kelamın mana-yı maksuda delaleti zahir ve aşikâr olmamaktır. Bu da ya elfaza ait olan za'f-ı te'liften neş'et edip "ta'kid-i lafzi" denir veyahut mana-yı lafızdan mütekellimin maksudu olan manaya zihn-i samiin intikalinde vaki olan halden ileri gelip "ta'kid-i manevi" tesmiye olunur.

Misal: 1

Pek ziyade seni gördükte memnun olurum.

Misal: 2

Sabaha kalma şem'iz Yusuf asa olma damenkeş

Bizim enkeştimizden destimiz ey mah-i gühtur… gibi ki birinci misalde ziyade lafzı memnun olurum fiilinin kaydı iken onunla birlikte getirilmeyip de gördükte cümlesinin üst tarafında bulunması kelamı ta'kid etmiş ve mana-i maksut "seni gördükte pek ziyade memnun olurum" iken (pek ziyade seni gördüğüm zaman memnun olurum, az görürsem memnun olmam) manası münfehim olmuştur. İkinci misalde şair kısalan mıumu deste ve uzanan fitilini engeşte teşbihe ve destin kısalığını dahi aczden kinaye etmiş binaen aleyh kelam pek ziyade ta'kid edilmiştir.

5 - Tetabu-u İzafat – Üçten ziyade kelimelerin mütevaliye birbirine muzaf kılınması yani ikiden ziyade izafetin tevalisidir. Tetabu-u izafat, izafet bahsinde beyan olunan esalib-i selasenin hepsinde vuku bulur. Sükkan-ı dar'üs sultane, ekber-i cemi'ün nas- şükufe-i hadîga-i ısfahan, hikâye-i kitabe-i gülistan –kitabın kabının zineti, konağın kapısının kilidi gibi.

Üslûb-ı Türkî üzere cereyan eden izafetin iki derece tevalisi caiz ise de ikiden ziyadesinin tevalisi mahall-i fesahattir:

Külliyât (s. 287)

---

1 – Paşanın köşkünün kapısı

2 – Efendinin evinin kapısının halkası

Kâf ile olan izafetlerde (izafet-i lamiyelerde) sıklet ziyade olduğu cihetle birden ziyadesinin tevalisinden (zaruret olmadıkça) ictinab etmelidir.

Bazen ikiden ziyade izafetin tevalisi – zarurete binaen – mahall-i fesahat addolunmaz: altıncı alayın dördüncü taburunun üçüncü bölüğünün ilh gibi.

Üslüb-u Farisî üzere iki izafetin tevalisi ekseriyetle fesahati ihlal eylediği gibi ikiden ziyadesi daima mahall-i fesahatdır: istima-i terennümat tuyur-u aşiyansaz… istibda-i sanayî sanayibîçün ve çera… ilh gibi.

****

Yukarıda "ilm-i maani" yi (kelamın mukteza-i hal ve makama keyfiyet tatbikinden bâhis bir fendir) diye tarif etmiş idik.

Kelam – Bir nisbet- i tâmmeye delalet eden cümledir. Burada tarif-i nisbet-i tâmme ile takyid, nisbet-i nakısadan ihtiraz içindir zira kelimeler beyninde iki türlü nisbet vardır. Biri "nisbet-i tâmme" diğeri "nisbet-i nakısa"dır.

Nisbet-i tâmme, mütekellimin sükûtu caiz olacak ve muhataba bir fâide-i tâmme vererek başka bir söze intizardan müstağni kılacak

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 288)

surette icra-i kelamın îcaben ve selben birbirlerine taalluk ve irtibatından ibarettir ki bunlardan nisbeti havi olana (mesned) ve kendisiçün nisbetin mefhumu sabit veya gayr-i sabit olana (mesnedin ileyh) denir.

Nisbet-i tâmme, haberin mübtedaya ve fiilin faile olan nisbetleridir. Mesela: Ahmet Efendi geldi, Hasan Efendi gelmedi, yer yuvarlaktır, gece aydınlık değildir gibi ki bu gibi nisbet-i tâmmeye delalet eden cümlelere “kelam” denir. Mezkûr misallerde nisbeti havi olan (geldi, gelmedi, yuvarlak, aydınlık) kelimeleri “müsned” ve (Ahmet Efendi, Hasan Efendi, yer, gece) kelimeleri “müsnedün ileyh” olup bunlar beynindeki nisbete dahi (isnad) tesmiye olunur. Demek oluyor ki kelam, “müsned, müsnedün ileyh, isnad” namlarıyla üç emirden ibaretdir ki herbirerlerinin ahvali aşağıda ayrıca tafsil olunacaktır.

İşbu nisbet-i tâmmenin hariçte mutabık (gerçek) veya gayr-i mutabık (yalan) olacağı bir nisbet var ise de yani nisbet-i mevcudenin sıdk ve kizbe ihtimali var ise de ona “nisbet-i tâm me-i haberiye” ve onu muhtevi olan kelama dahi “haber” veya “cümle-i haberiye” denir. Eğer kelamdaki nisbet harice müteallik olmayıp kendi nefsiyle kaim olursa ona “nisbet-i inşâiye” ve onu ihtiva eden kelama dahi “inşâ” veya “cümle-inşâiye” denir ki nisbet hariciyesi olmadığından bunda sıdk ve kizbe delalet ihtimali mutasavver değildir. Mesela (Mehmet Efendi evdedir) denildikte Mehmet Efendinin evde

bulunması ya doğrudur yahut yalandır. Eğer fil vâki evde ise nisbet-i sadık, değilse kâzib olur. "Evde değildir" denildikte hal yine böyle olup cümleler "cümle-i haberiye" olurlar. Lakin (mektebe git - derse çalış – haylazlık etme) cümlelerinde nisbetlerin sıdk ve kizbi mutasavver olmayıp kendi nefisleriyle kaim olduklarından bunlar da birer "cümle-i inşaiye" olurlar.

Nisbet-i nâkısa, sıfatın mevsufa, halin zevil hale, muzafın muzafun ileyhe olan nisbetleridir ki bunlar bir hükm-ü müfid olmadığından: uslu çocuk, okuduğu halde, Kemal Efendinin kardeşi gibi terkib-i vasfi ve hali ve izafiler ne cümle ve ne kelam sayılır. Binaen aleyh mütekellimin sükûtu caiz olmayarak muhatab sözün gerisi vardır diye intizardan hali olamaz.

Cümle-i İnşâiye

Yukarıda dahi tafsilen beyan olunduğu üzere "inşâi" sıdk ve kizbe ihtimali olmayan cümledir ki (talebî) ve (gayri talebî) namıyla iki kısımdır.

İnşâ-i Talebî – Vakt-i talepte mevcud olmayan bir şeyi talep için kullanılan cümledir ki (emir, nehiy, temenni, istifham, nida) kısımlarına ayrılır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 290)

Emir, Nehiy – Bir işin olmasını veya olmamasını talep için kullanılan cümlelerdir ki bunlar siga-i emir ve nehyin hâzır ve gâib şahıslarından yapılır. Mektebe erken git, derse çalış, vaktin beyhude geçmesin gibi ki birinci, ikinci cümlede işin olması ve üçüncü cümlede olmaması emir ve talep olunduğundan cümleler inşâ-i talibinin emir, nehiy kısmından olmuş olur.

Cümle-i inşâiyede olan emir ve taleb eğer ale't tariku'l isti'la yani büyükten küçüğe olursa ona "emir" ve eğer küçükten büyüğe olursa "dua" veya "reca" ve akran beyninde olursa ona da "iltimas" denilir. Mesela efendinin uşağına hitaben "terziye git, elbisemi al, tizce gel" kelamı emir ve bir günahkâr kulun cenab-ı hakka hitaben "Allahım günahımı affet, beni mahşerde rezil etme" kelamı reca ve niyaz ve rüesadan birinin diğerine "merhamet ediniz şu fakiri bir işte kullanınız" kelamı ise iltimas kabilinden olmuş olur.

Bazen emir ve nehiy tesviye için olur: gel, gelme, ben giderim gibi ki senin gelip gelmemen müsavidir. Demek olur.

Ve bazen tahzir ve tehdid için olur: nitekim çifteli hayvanın yanına sokulan kimseye "sokulma çifte atar" ve "sen dersine çalışma imtihan zamanı görüşürüz" denildiği gibi.

Külliyât (s. 291)

İnşâ-i Temenni – Bir işin olmasını ve olmamasını arzu ve temenni (*) ye delalet eder cümledir.

Lisânımızda “hikâye-i fiil-i İltizâmî”, “hikâye-i İltizâmî-i şarti”, “rivayet-i İltizâmî” için müsta’mel fiillerle “keşki” , “bari” “dek” edatları temenni mevkiinde isti’mal olunur: fakat işbu edatlar fiil-i temenniden evvel getirilir:

Keşke (keşki) dersimi okuyaydım, bari ünlese idi ben giderdim, ben oraya giderdim tek oburaya gelmeseydi gibi.

İnşâ-i İstifhami – Bir işin olup olmadığını sual için kullanılan cümledir ki erkan ve mütemmimat-ı cümleden birinin ahirine edat-ı istifham olan “mi” lafzı veyahut cümlenin evveline diğer edat-ı istifham ziyadesiyle yapılır: derse çalışıyor musun? Yazdığın mektub mudur? Nereden geliyorsun? Hangi ev sizindir? gibi.

Türkçe istifham edatları (ne, kim, nasıl, kaç, hangi…) kelimeleridir.

Kim: lafzı ile zevil ukulden ve ne: lafzı ile zevil ukulün gayrı her şeyden sual olunur: “kim geldi? Kimi gördün, ne öğrenebildin? Ne söylüyor?” gibi.

(*) Temenni: Lügatte özlemek demektir. Istılah-ı fende bir şeyi mütehassırane istek eylemekten ibarettir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 292)

Nasıl (*): lafzı ile keyfiyet ve ef'alden sual olunur: nasıl şeydir. Falan iş nasıl oldu gibi.

Kaç: Kemmiyet ve miktardan sual içindir: kaç gün oluyor? Bu kaç okkadır? Ayın kaçıdır? Gibi.

Hangi: Tereddüd olunan birkaç şeyden birini ta'yin için sual makamında kullanılır: hangisi geldi? Hangisini seversin? Hangisini alacaksın? Gibi.

Tenbih – (mi) zamir-i nisbi ve fiilerden evvel getirilirse de mazi-i Şuhûdîlerle fiil-i şartiler de zamirlerden sonra gelmek ve ef'al-i mürekkebenin dahi cüz'i olana ilhak olmak şive-ilisân-ı Türkî muktezasındandır. Nitekim sarfda görüldü.

Nida – Lügatte çağırmak demektir. Istılah-ı fende harf-i nida ile muhatabın teveccüh ve ikbalini yani yüz döndürmesini istemektir ki mütekellim yani isteyene "münadi" ve muhataba dahi "münadi" namı verilir.

Türkçede ekseriyetle müsta'mel olan nida harfleri (ey, hey, behey, a) harfleriyle Arabî olan (ya) harfidir ki bunların her birisi "seni çağırıyorum" , " bana bak" yerini tutar. Nitekim: a çocuk niçin dersine çalışmıyorsun cümle-i nidaiyesinde

(*) nasıl: ne asıldan muhaffeftir.

Külliyât (s. 293)

"a" harfi nida ve "çocuk" münadi olup a harfi "bana bak" yerine kaim olmuştur.

"ya" harfi iş'ara münhasır gibidir.

Nahv-i Türkîde beyan olunduğu üzere Türkçe alemlere harf-i nida getirilmez. Eğer mütekellimin maksadı mutlaka muhatabı çağırmak ise "Ey Salih Efendi" demeyip harf-i nidasız "Salih Efendi" diye çağırır. Fakat sesine bir ahenk verir ki işte o ahenk, harf-i nida yerini tutar.

Nahvin edevat bahsinde beyan olunduğu üzere "hey, behey, a" harfleri çok kere (*) makam-ı tevbih ve itab ve istihkarda kullanılır: (hey ahmak) yahut (behey sersem senin meram anlayacağın yok) ve (a tenbel şimdiye kadar nerede idin) diye muhatab istihkar ve tevbih ve (a oğlum sen söz dinlemiyorsun) diye itab olunur.

İnşâ-i Gayr-i Talebî: Mevcut olmayan bir manayı ika etmektir ki buna "inşâ-i ikaî" (**) dahi denir.

İnşâ-i gayr-i talebî dahi üçtür.

(*) Tevbih, itab: Azarlamak. İstihkar: horlamak, hakir görmek

(**) İka: Vukua, zuhura getirmek

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 294)

---

(1) – Tercidir. Terci ummak demektir ki husulü muhakkak olmayan emr-i mergubun vukuunu gözetmektir.

Şu manayı havi olan cümlelerde: ihtimal ki, belli ki, me'mul ki, umarım ki, ola ki gibi lafızlar kullanılır: me'mul ki yarın bu hasta iyi olur, henüz avdet etmedi ihtimal ki yakında gelir, ola ki Cenab-ı Hak cümlemizi gafletten ikaz eyleye gibi.

Bazı kere makam-ı tercide " inşallah" terkibi dahi kullanılır: inşallah yakında kesb-i ifakat edersiniz gibi.

(2) – Taaccübdür. Taaccüb, garip bir şey görülmesinden nefse arız olan haldir ki Türkçede buna "şaşmak" derler. Türkçede taaccüb edatı "ne" lafzıdır ki taaccüb olunan şeyin evveline gelir: ne güzel yazı, ne âlâ okudu gibi.

Hal-i taaacüb bazen Arabî olan "acayib" lafzıyla gösterilir: acayip! Ömrümde böyle şey görmedim gibi. Bu makamda bazen Farisî olan "zehi" lafzı getirilir:

Misal:

Zehi zatın nihan ve evvel nihandan masiva peyda

Bihâr-ı sun' ki emvac peyda kaar napeyda

"zehi" lafzı inşâ-i medh ve istihsana mevzu ise de bazen tehekküm tarikiyle makam-ı zem ve takbihte isti'mal olunur: zehi gayret! Zehi hamiyyet zehi taavvur-u batıl! Gibi.

Külliyât (s. 295)

"subhanallah", "maşallah" terkibleri de taaccüb makamında kullanıldığı ekserdir.

(3) – İnşâya naklolunan haberlerdir ki işbu cümle-i haberiyelerden ihbar kast olunmayıp diğer ağraz-ı mahsusa maksut olur. Mesela: alışverişte satan ve alan beyninde cereyan eden "sattım", "aldım" ve nikâh cemiyetinde iki taraf velilerinin imam efendi tarafından olunan suallere cevaben "aldım", "verdim" kelimeleri gibi ki bunlardan ihbar kast olunmayıp mücerred akd-i bey' ve nikâh maksuttur.

Yukarıda tarif ve beyan olunan kelamın ezcası ikidir: ya "umde" olur ya "fazla" olur.

"umde" kelamın rükünlerinden ma'dud olan (müsnedün ileyh) ile (müsned) dir. "fazla" ise bunların muzafun ileyh, sıfat… ilh gibi kuyudatıyla mütemmimat-ı cümle ve mütealligat-ı fiilden ibarettir ki bunların her biri erkân-ı kelamdan hariçtir.

Kelamın ihracında salifü'zikr erkân-ı kelama bir takım haller arız olur ki her birerleri ber-vech-i ati beyan olunur:

Fasl

Müsnedün İleyhin Ahvali

Müsnedün ileyhe arız olan ahval ber-vech-i ati:

(1) – Müsnedün İleyhin Terki

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 296)

(2) - Müsnedün İleyhin Zikri

3) - Müsnedün İleyhin Tarif ve Tenkiri

(4) - Müsnedün İleyhin Tavsifi

(5) -Müsnedün İleyhin Takdim ve te'hiri

Gibi umurdan ibaret olup bunların herbirinin makamat-ı muhtelifesi icmalen beyan olunur:

1

Müsnedün İleyhin Terki

Müsnedün ileyh mevâki-i atiyede terk olunur:

1 – Kelamda sual karinesi bulunursa tekrardan ictinaben müsnedün ileyhe terk olunur. Mesela: Ahmet Efendi geldi mi? Sualinin cevabında (geldi) denilip " Ahmet Efendi" müsnedün ileyhi terk olunur. Çünkü sualde zikri karine olduğunu muhatap bildiği için cevapta zikr etmeye lüzum görmez.

2 – Mevki- i ta'zimde müsnedün ileyh terk olunur. Mesela: bir müsteddi ricasını bir büyük zata arz eylemesini bir kimseden iltimas edipte müsteddi "nasıl oldu" demesine cevaben o adam (o zat âli ricanı kabul buyurdu) diyecek yerde müsnedün ileyh olan "zat" lafzını tazimen terk edip (kabul buyurdular) demesi gibi. Ve keza

Külliyât (s. 297)

Efendi hazretleri teşrif ettiler mi? Sualine verilen (teşrif ettiler) cevabı dahi bu kabildendir.

3 - Mevki-i tahkirde müsnedün ileyh terk olunur. Mesela: bir kimsenin şâyân-ı hürmet bir zata karşı ayaklarını uzatarak oturduğunu gören bir zat, diğerine hitaben (hele bak nasıl oturuyor) diyerek o kimsenin müsnedün ileyh olan ismini terk etmesi gibi.

4 – Lediyyü'l iktiza inkâr etmek mülahazasına mebni müsnedün ileyh terk olunur. Mesela: mevzu bahs olan bir kimse hakkında hazırundan biri "şöyledir, böyledir" diyerek icabında maksadım o kimse değil idi başkası idi diye inkâr edebilmek için müsnedün ileyh olan ismin terk etmesi gibi.

5 – Muhatabın gayrısından ketmetmek nüktesine binaen müsnedün ileyh terk olunur. Mesela: hazır bi'l meclis olan efendinin gizlice görmesini istediği bir zatın geldiğini uşağı (geldi) diye haber verip müsnedün ileyh olan ismini terk etmesi gibi.

6 – Dıyk-ı vakitte yani zikriyle fırsatın zayi olacağı mülahaza olunan mevkiide müsnedün ileyh terk olunur. Mesela: bir hırsız takip eden bir kimse rast gelenlere (şu giden hırsızdır tutunuz) diyecek yerde (hırsızdır) deyip müsnedün ileyh olan " şu giden" lafzını terk etmesi gibi.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 298)

2

Müsnedün İleyhin Zikri

Müsnedün ileyh makâmât-ı atiyede zikr olunur:

1 – Zikri abes olmayan her yerde zikr olunur.

2 – Müsnedün ileyhin karine ile hazfı icab eden makam, kendisiyle teberrük olunacak bir makam ise ol zaman müsnedün ileyhin zikri ahsendir. Mesela: birisinin (Hazreti peygamber sallallahu teale aleyhi vesellem efendimiz kaç yaşında ahireti teşrif buyurdular) sualine karinenin vücuduna binaen "altmış üç yaşında" diye cevap verilebilirse de teberrüken müsnedün ileyh olan "hazreti peygamber" lafz-ı şerifi diğer levahıkıyla beraber zikr olunarak (hazreti peygamber sallallahu teale aleyhi vesellem efendimiz altmış üç yaşında ahireti teşrif buyurdular) denilmesi gibi.

3 – Muhatabın gabavetine binaen tenbih kast olunan yerlerde müsnedün ileyh zikr olunur. Mesela birisini bekleyen ahmak bir adamın uşağı o kimsenin geldiğini haber vermek için (geldi) demek kifayet ederse de intikal edemeyeceğini uşak bildiği cihetle müsnedün ileyh olan ismi de zikr ederek (hasan ağa geldi) demesi gibi.

4 – Tazim ve tahkir ve iftihar mevkilerinde zikr olunur.

Külliyât (s. 299)

Mesela: Osman Gazi kimdir? Sualine (Osman Gazi Devlet-i Ebed Müddet-i 0smanîyenin müessisidir) ve Hülagu Kimdir? Sualine (Hülagu bir zalimdir) ve hangi teb'adansın? Sualine (Devlet-i Aliye-i 0smanîye teb'asındanım) yollu verilen cevaplar gibi ki bunlar da sual karinesiyle müsnedün ileyhin terki icab eder iken tazim ve tahkir ve iftihar için zikr olunmuştur.

3

Müsnedün İleyhin Tarif ve Tenkiri

Müsnedün ileyhte asıl olan muarrefe olmaktır. Müsnedün ileyh süver-i atiye ile tarif olunur.

1 – Ezmar ile tariftir ki makam-ı tekellüm ve hitap ve gıybette zamair-i şahsiye ve nisbiye isti'maliyle olur.

2 – İlmiyetle tariftir. Bu da müsnedün ileyhi kendine mahsus isim ve lakab ile zikr etmektir. Hasan, Hüseyin, Abdurrahim, Ebu'l Beşer gibi.

3 – Sıla ile tariftir. Bu da muhatabın bir kimseyi bilmesi o kimsenin ahval-i mahsusasından birisini zikre muhtaç olduğu, isminin zikri kabih addedildiği mahaller ile hükmün sebebini beyan kast olunduğu, muhatabın hatasını ihtar lazım geldiği mevkide cereyan eder: geçen gün falan yerde gördüğümüz kimse

fâzıl bir zattır - Sebilinden çıkan şey abdesti bozar - İlim ve maarif tahsil eden mes'ud olur – Dost sandığın adam bak sana neler yaptı gibi.

4 – İsm-i işaretle tariftir. Bu da müsnedün ileyhin esma-i işârâtdan birisiyle zikr ve irad eder ki ekseriya tahkir ve beyan-ı hal kast olunan yerlerde cari olur: bu adam söyledi, işte bu ev ankeder hala itmam edemedi gibi.

5 – İzafetle tariftir: senin karındaşın geldi. Onun bâbası gitti gibi.

Müsnedün ileyhte asıl olan muarrefe ise de bazı kere tazim, tefhim, zem gibi mevakide nekre getirilmesi iltizam olunur: bir sühası var ki hatimlere hayret verir, bir müşküle tesadüf ettim ki hala içinden çıkamıyorum, bir hali var ki âlemi nefret ettirir gibi.

4

Müsnedün İleyhin Tavsifi

Müsnedün ileyhin tavsifi ekseriya ref ihtimal içindir: sarı gül, siyah at gibi.

Müsnedün ileyhin tavsifi bazı kere medh ve zem ve terahhum manalarını meş'ar olur: bende-i sâdık, vezir-i âkil, zât-ı mübarek, şahs-ı deni, merd-i câhil – zavallı çocuk, biçare adam gibi.

Külliyât (s. 301)

5

Müsnedün İleyhin Takdim ve Te'hiri

Müsnedün ileyh mahall-i hüküm ve medar-ı ifade olduğundan bir kaide-i müsned üzerine takdim olunursa da bazen zaruret-i şer'iye ve mana-i kasr ifadesi için te'hir olunur: (insandır memer vukuat niyk ve bed * sabr et kemâl mihnete in-niz begüzeret (beytiyle) odur buna sebep) cümlesinde olduğu gibi ki beyt-i mezkûrede müsnedün ileyh olan niyk ve bed, vezin ve kâfiyenin tevafuku için ve cümlede dahi müsnedüm ileyh olan sebeb-i ifade-i kasr için te'hir kılınmıştır ki ancak odur manası müstefat olmuştur.

Fasıl

Müsnedin Ahvali

Müsnede arız olan ahval ber-vech-i ati:

(1) – Müsnedin Hazfı

(2) – Müsnedin Zikri

(3) – Müsnedin Tarif ve Tenkiri

gibi umurdan ibaret olup her birinin mevaki-i muhtelifesi icmalen beyan olunur:

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 302)

1

Müsnedin Hazfı

Müsnede, müsnedün ileyh gibi kelamda sual karinesi bulunursa tekrardan ictinaben hazf olunur. Mesela: "bu kitabı kim okur" sualine (ben okurum) denilecek yerde müsned olan okurum lafzı hazf olunarak yalnız (ben) denilmesi gibi.

İbare iki cümleli olursa bazen cümlenin birinden ihtisaren müsned hazf olunur: ilim tahsil ile, fazilet ilim ve marifetle kesb olunur gibi ki birinci cümleden (kesb olunur) müsnedi hazf olunmuştur.

2

Müsnedin Zikri

Kelamda müsnedin hazfına delalet edecek bir karine olmazsa müsned zikr olunduğu gibi karine zayıf olursa ihtiyata riayeten tazim, tehdid, teberrük, iftihar maksut olan yerlerde dahi zikr olunur: (yerleri, gökleri kim yarattı) sualinin cevabında teberrüken (alemi yoktan var eden o taala ve tekaddes hazretleri yarattı) ve "şu çeşmeyi kim yaptırdı" sualinin cevabında tazimen (Sultan Selim Han Hazretleri yaptırdı) ve "bu çocuğu kim dövdü" sualinin cevabında tehdiden (ne yapacaksın? İşte ben dövdüm) ve bir hırsızı

Külliyât (s. 303)

---

tutan kimsenin kim tuttu saulinin cevabında iftiharen (ben tuttum) denilerek (yarattı, yaptırdı, ben dövdüm, tuttum) müsnedlerinin zikr olunması gibi.

3

Müsnedin Tarifi ve Tenkiri

Tarif-i hasra delalet ettiğinden kelamda hasrın adem-i vücudunu irae kast olunursa müsned nekre olarak getirilir: "Ahmet Efendi kâtibdir, Salih Efendi hattattır." cümlelerinde olduğu gibi. Tahkir ve tefhim mevkiinde dahi müsned nekre getirilir: "Salih Efendi bir şey değildir, saadet hünerver içindir." cümlelerinde olduğu gibi.

Muhataba hükmen malum olan bir şeyi ifade kast olunursa müsned muarrefe olarak irad edilir: Ahmet Efendi senin pederindir, Salih Efendi şu oturan kimsedir gibi.

Mütealligat-ı Fiil

Müsned ve müsnedün ileyhler gibi mef'ullerde dahi ber-vech-i ati hazf ve zikr ve takdim ve te'hir vukua gelir. Şöyle ki: karine-i zahire mevcut olup da mef'ulün zikri abes

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 304)

görülürse hazf olunur: (Bursa'ya gittin mi?) sualinin cevabında (gittim) denilir ki Bursa'ya gittim demek olup mef'ul-ü sarih hazf olunmuştur. Ve keza (buraya ne çok gelip gidiyorsun) denilir ki buraya ne çok gelip buradan ne çok gidiyorsun demek olup mef'ul-ü gayri sarih hazf olunmuştur.

İbhamı beyan takip ederse yine mef'ul hazf olunur: (o emretti ben geldim) denilir ki emretti ibham olup onu geldi beyanı takip etmiş ve binaen aleyh (gelmeyi) mef'ulü hazf olunmuştur ki ibare (o gelmeyi emretti ben geldim) takdirindedir. Bazen inkâra mecal olmak veya kelamı ihtisar etmek için hazf olunur: (o hayrını versin), getir göreyim) gibi ki "onu" mef'ulü hazf olunmuştur.

Nahv kısmında beyan olunduğu üzere ibarede evvela mef'ul-ü sarihler sonra gayr-i sarihler ve daha sonra fail ve en sonra fiil gelmek şive-ilisân-ı Osmanî iktizasından ise de bazı yerlerde bunlar beyninde takdim ve te'hir caiz olur. Şöyle ki ibarede failin ehemmiyeti âlî olduğu takdirde mef'uller te'hir kılınır: (falan zat bir fakire atiye verdi) cümlesinde olduğu gibi.

İfade-i kasr için mef'ul-ü sarihler gayr-i sarihlerden sonra gelebilir: Çarşıya Ahmet'i gönderdim gibi ki gönderdim ancak Ahmettir başkası değildir demektir.

Külliyât (s. 305)

Müsnedün ileyh muarrefe olursa mef'ule takdim olunur: (Ahmet Efendi geçen hafta buraya geldi.) cümlesinde olduğu gibi.

Mef'ûlün bih muarrefe olursa mef'ûlün ileyhe takdim olunur: (ben o kalemi size verdim) cümlesinde olduğu gibibazen mef'ûlün bihte mef'ûlün ileyhe ait bir nisbet bulunursa mef'ûlün ileyhe takdim olunur: (Ahmet Efendiye işlemediği kabahati azv etmişler.) cümlesinde olduğu gibi.

Mütemmemat-ı Cümle

Mütemmemat-ı cümle, yukarıda beyanı geçen mütealligat-ı fiil ile hal ve temyizden ibarettir. Kelamın bunlar ile takyidi fâidenin itmam ve tezyidi içindir. Zira kelamda bunlardan ne kadar ziyade kayıt bulunursa fâide o nisbette ekmel olur.

Kitabın kısm-ı sanisinde hal ve temyiz hakkında verilen malumat kâfi olduğuna ve daha ziyade tafsilat îtasına kitabımızın hacm-i gayr-i müsait bulunduğuna mebni burada izahat–ı zaide îtasından sarf-ı nazar olundu.

Fasıl

Vasl – Fasl

"vasl" bitiştirmek, "fasl" ayırmak demek ise de

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 306)

ilm-i maani ıstılahında kelam ve kelimâtı birbirine atf ve rabt etmeye “vasl” ve birbirinden ayırmaya “fasl” ıtlak olunur. Mesela: “Hasan, Osman, Ali geldi” dediğimizde Hasan, Osman, Ali her ne kadar bir hüküm dâhil inde cem oldularsa da harf-i atf vasıtasıyla birbirlerine merbut olmadıklarından buna “fasl” denir. Fakat te’kid-i hükm kast olunduğu takdirde fasl caiz olmayıp “ Hasan da Osman da Ali de geldi” demek icab eder ki buna mümasil ifadelere “vasl” ıtlak olunur.

Lisân-ı Osmanîde müsta’mel edevat-ı atf (ve sonra, ta, ya, ama belki, dahi, de, yahut, yoksa, lakin, hem) gibi kelimelerdir ki bunların mani-i müsta’meleleri edevat bahsinde ayrı ayrı zikr ve beyan olundu.

(ve) Arabîden mehuzdur. Arabîde olduğu gibi lisân-ı Osmanîde dahi edat-ı atf olarak mutlaka cem için olup matuf ile matufun aleyhi cem eder. “ Hasan geldi, Ali geldi” denilecek yerde “ Hasan ve Ali geldiler” denir.

Misal-i mezkûrede olduğu üzere iki müfretin bir hükümde teşriki meram olunduğu zaman müfretler birbiri üzerine atf olunduğu misüllü ikinci cümlenin birinci cümleye hükümde teşriki maksut olduğu vakit cümle de cümle üzerine atf olunur. Vav ile atfda matuf ile matufun aleyhe beyninde cihet-i camia

bulunması meşruttur. Eğer bulunmazsa harf-i atf ile değil birbirine halatla bağlansa yine cümle ve kelimât birbirine yaklaşamaz.

"cihet-i camia" matuf ile matufun aleyhi zihinde cem edecek bir alaka ve münasebete denir ki bu da: aklî, vehmî, hayalî olur.

Cihet-i Camia-i Akliye – Aklın kuvve-i müfekkerede cem edeceği eşya beyninde olan alaka-i hakikiyedir. Bu da "temasil, tezat, tezayüf " namıyla üç nev'dir.

Temasil: İki şeyi birbirinin misli olmaktır yani iki şeyin nev'de ittihat etmesidir ki müşahhasat-ı hariciyelerinden tecrid edilseler aralarındaki taaddi akıl kuvve-i müfekkereden ref ederek o iki şey müttehit olur. Bu gibi şeyler hakikatte müttefik olup ahval-i arızada muhteliftir. Mesela: (Hasan ile Bekir) gibi ki bunlar beyninde şekil ve sima ve sairece tehalüf ve taaddüd var ise de nev'de yani insaniyette müttehiddirler. Bunların şekil sima ve sair ahval-i arızalarından sarf-ı nazar edilse akıl kuvve-i müfekkere yalnız insaniyetlerini ibka eder: mesela (Ahmet ders okuyor idi ve Salih yazı yazıyor idi) ibaresinde ikinci cümle birinci cümle üzerine vav ile atf olunmuş olup burada Ahmet ile Salih beyninde temasil olduğu gibi fiiller dahi nev''iyette müttehit yani her ikisi de fiil-i hikâye olmasıyla mütemasil bulunduklarından atf makbuldür.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 308)

Tezat: İki şey beyninde olan kemal-i zıddıyet ve tekabüldür ki o iki şey birbirinin mahalline tevarüd eder yani biri giderse diğeri elbette gelir: gece ile gündüz, ak ile kara, hareket ile sükûn, ilm ile cehl gibi. Mesela "âlim mergub ve cahil menfurdur" ibaresinde matuf ile matufun aleyh beyninde tezat bulunduğundan atf makbuldür. Çünkü cümlelerdeki âlim ile cahil beyninde tezat bulunduğu gibi mergub ile menfur beyninde dahi tezat mevcuttur.

Tezayüf: İki şeyden birinin kuvve-i müfekkerede husulü bizzarure diğerinin husulünü müstelzem olandır. İlletle malul, sebeple müsebbeb, ekill ile ekser, ebutle benut gibi ki bunlardan birini taakkul diğerini taakkule muhtaçtır: mesela (Ahmet'in bâbası kâtib ve oğlu şairdir) ibaresinde matuf ile matufun aleyh beyninde tezayüf bulunduğundan atf makbuldür.

Cihet-i Camia-i-i Vehmiye: Bu da vehmin kuvve-i mütefekkirede cem eyleyeceği eşya beyninde olan alaka-i mevhumedir ki "şebh-i temasil, şebh-i tezat, şebh-i tezayüf namıyla üç nev'e ayrılır.

Şebh-i Temasil: Aklın tezat diye verdiği hükme vehmin temasil zehabında bulunmasından bir cihet-i camiadır: beyaz ile açık sarı gibi ki akıl bunlar beyninde tezat olduğuna hüküm verirse de bu iki renk birbirine karîb olduğundan ve hem bazı kere bunlar beyninde temasil bulunduğuna zâhib olur.

Külliyât (s. 309)

Şebh-i Tezat: iki şey beyninde zıddıyet-i tâmme olmayıp zıddıyete yakın bir halet bulunmaktır: arz ile sema, evvel ile sâni gibi ki arz ile sema beyninde irtifa ve inhitat cihetiyle zıddıyet varsa da bunlar birbirinin mahalline tevârüd edemeyeceğinden beynlerinde "tezat-ı tâm" yoktur. Keza evvel ile sani zıddıyet varsa da bunlar da birbirinin mahalline tevarüd etmediklerinden yekdiğerine leyl ve nehar gibi zıddıyet-i tâmmesi olmayıp beynlerinde şebh-i tezat vardır.

Cihet-i Camia-i Hayali - Bir halettir ki iki şeyin kuvve-i müfekkerede içtimaını akıl ve vehim iktiza etmeyip hayal iktiza eder ki buna (tekan-ı fi'l hayal) tesmiye olunur. İki şeyin hayalde mütekârin olmasının birçok muhtelif sebepleri vardır. Mesela: kâtib olan şahsa (kâğıt, kalem, mürekkeb, hokka) ve marangoza (burgu, keser, testere) ve terziye (iğne, iplik… ilh) misüllü âlât ve edevat lazım olduğundan her sınıfın hayalinde kendinin me'luf olduğu şey sabit olup diğer sınıfın âlât ve edevatı hatırına gelmez. Aklî ve vehmî olan şeyleri herkes zihninde cem ederse de hayali olanların kuvve-i müfekkerede içtimaı her sınıfın ihtilafıyla muhteliftir. Tekarün fi'l hayal yalnız erbâb-ı sanayiinâlât ve edevatı olmayıp her şeyin evsafı ve ahvali onu mülahaza edenin hayalde tekarün eder.

İşte buraya kadar zikrolunan tekarün fi'l hayal dahi iki cümlenin harf-i atıfla vaslında bazen mevcut olur.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 310)

Vav-ı atfe ile bir cümleyi diğer cümle üzerine atf, iki cümleyi bir hükümde cem etmektir. Hükümlerde ittihat kast olunmazsa vav ile atf caiz değildir: (Hasan Efendi Edirne'den İstanbul'a geldi. Kemal Efendi artık Edirne'ye gitmekten vaz geçti.) ibaresindeki iki cümlenin hükümleri beyninde ittihadı icab eder bir cihet bulunmadığından bunların vav ile atfı caiz olamaz.

İki cümlenin hükümlerinde nefiy ve isbat cihetiyle ihtilaf olursa atıfları caiz olamaz: (Vehbi Efendi Edirne'ye gitti. Tahsin Efendi gitmedi) ibaresinde olduğu gibi ki atıfla "Tahsin Efendi gitmedi denilemez.

Cümlelerin biri mazi diğeri müstakbel manasını hâvi olursa yine vav ile atıfları caiz değildir: (Vehbi Efendi Edirne'ye gitti. Tahsin Efendi gidecektir) gibi ki "ve Tahsin Efendi gidecektir" yolunda atf edilemez.

İki cümlenin biri ihbâri diğeri inşâi olursa yine beynlerinde atf cerayan etmez: (ben oraya gidemeyeceğim. Sen buraya gel) gibi ki atıfla " ve sen buraya gel " denilemez.

Fasıl

Sebk ve İnşâ

Kelamın şamil olduğu cümle ve mütemmimat-ı cümleleri mukteza-i

Külliyât (s. 311)

---

hal ve makama tevfikan terkib ve tanzim etmeye “ sebk ve inşa ” tesmiye olunur ki mevsul, mefsul, mürekkeb namıyla üç kısımdır:

Sebk-i Mevsul – İbarenin şamil olduğu cümle ve mütemmimat-ı cümleleri salif’üz zikr vasl ve atf tarikiyle irad etmeye denir ki mebhas-ı mahsusunda beyan olunduğu üzere cümle beyninde şerait-i atf ve münasebet-i tâmme mevcud olur: Ahmet Efendi güzel yazı yazar ve iyi şiir söyler gibi.

Sebk-i Mefsul - İbarenin şamil olduğu cümle ve mütemmimat-ı cümleleri fasl tarikiyle etyan etmeye derler ki bu gibi cümle ve mütemmimat-ı cümleler beyninde şerait ve münasebet bulunmayacağından yekdiğere vasılları caiz olamaz: bu sözü ben söylüyorum sen dinle gibi.

Sebk-i Mürekkeb - İbarenin şamil olduğu cümle ve mütemmimat-ı cümlelerden bazısını vasl ve bazısını da fasl tarikiyle irad ve etyan etmekdir ki bu usul uzun ibarelerde ihtiyar olunur: “efrad-ı beşerin yekdiğere nisbetle derkâr olan kadir ve meziyyeti ve belki hayvanat-ı saireden nev’i beşerin fark ve imtiyazı ciheti ancak fezail-i ilimiye iledir. Bu surette her bir adam esbâb-ı lazıme-i tahsiliyeye yapışıp hiç olmaz ise kendisini enva-i müştereke-i hayvaniyeden temyiz ve tefrika çalışmalıdır” gibi ki misal-i mezkûrede olan fıkraların bazısı fasl ve bazısı fasl tarikiyle etyan kılınmıştır.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 312)

Fasıl

İcaz, Itnâb, Müsavât

Mana-i maksud-u mütearif olan ibare ile eda etmeye (müsavât) ve bundan ekall-ı ibare ile eda etmeye (icaz) ondan ekser ibare ile edaya da (ıtnab) tesmiye olunur. İbare- i mütearife demek orta sınıfta bulunan ahalinin malumat ve muhaveratta kullandıkları ibarelerdir ki maksatları mana-yı delalet-i vaz'ıyeleriyle ifadeten ibarettir.

İcaz, makbul ve mahall kısımlarına ayrılır:

İcaz-ı Makbul – Mana-yı maksudu şâmil olan ibarede erkân-ı cümle veya mütemmimat-ı cümleden bazılarının hazfıyla muhatabın anlayacağı surette kelamı ihtisar etmektir. Efendi Bursa'dan geldi mi? Sualinin cevabında (evet geldi) denilmesi gibi.

İcaz-ı Mahall – İcza-i kelamdan mahall-ifâide olan birini hazfıyla kelam-ı sâmiin anlamayacağı surette ihtisar etmektir: Bu risale neden bahs ediyor? Sualinin cevabında mef'ulün minh olan "ilm-i hesaptan" cüz'ü hazf ile (bu risale bahs ediyor) demek gibi.

Itnab dahi makbul ve memel kısımlarına ayrılır:

Itnab- ı Makbul – Samia melal vermeyecek surette kelamı

uzatmaktır: Efendi hacdan geldi mi? Sualinin cevabında (Evet! Efendi hacdan geçen hafta geldi) demek gibi.

Itnab-ı Memel – Kelamı samia melal verecek surette uzatmaktır: Efendi hacca gitti mi? Sualinin cevabında (Evet! Efendi geçen Cuma ertesi sabahı saat üç raddelerinde idare-i mahsusanın şeref vapuruna râkiben Cidde tarikiyle hacca gitti) denilmek gibi.

İlm-i Beyan

Yukarıda ilm-i beyanı "ifade-i meramın tarik-i muhtelifesini bildiren bir fendir" diye tarif etmiştik. Tarik-i ifade üçtür: hakikat, mecaz, kinayedir ki bunların herbiri birer fasılda lüzumu kadar beyan olunacaktır.

Bâb – 1

Fasıl

Hakikat – Mecaz

Hakikat: Vaz' olunduğu manaya delalet eden lafızdır.

Mesela (güneş) gibi ki maruf-u göğe derler. (At) gibi ki malum-u hayvana derler.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 314)

Mecaz: Vaz' olunduğu mananın gayri olan bir manada isti'mal olunan lafızdır. Mesela (güneş) lafzı malum olan büyük, parlak göğe mevzu olup lafz-ı mezkûru şu mana-yı mevzuunda isti'mal eder isek hakikat ve güzel yüz yahut güzel yüzlü kimse manasında isti'mal edersek mecaz olur. Mecaz asla iki nev'dir. Biri (istiare) diğeri (mecaz-ı mürsel) dir.

Mecaz, bir lafzın mana-i aslisinden diğer manaya nakli olup bu iki mana beyninde olan alaka ve münasebet müşabehet ise ona "istiare" ve eğer müşabehetin gayri ise "mecaz-ı mürsel" tesmiye olunur.

Bu tarife nazaran istiare " mana-i aslisine teşbih olunan manada müsta'mel lafza" veya "müşebbehe bihin müşebbehde isti'mali mefhumuna" ıtlak olunur:

(arslan) lafzının şeci kimse, (tilki) lafzının şahs-ı hilekâr manasında isti'mali gibi.

Bahs'ül Teşbih

Teşbih, bir şeyi diğer bir şeye benzetmektir. Bunlardan benzetilen şeye "müşebbeh" benzetildiği şeye "müşebbehün bih" ve onları

Külliyât (s. 315)

birbirine benzetmek için isti'mal olunan lafza "edat-ı teşbih" ve müşebbeh ile ve müşebbehün bihin beyninde olan münasebete "vech-i teşbih", "cihet-i teşbih", "cami", "vech-i şebh" ıtlak olunur. Mesela (Hasan şecaatinde arslan gibidir) ibaresinde teşbih mevcut olup "Hasan" müşebbeh " arslan" müşebbehün bih "şecaat" vech-i şebh "gibi" lafzı edat-ı teşbihdir.

Bu tafsilattan anlaşılacağı üzere erkân-ı teşbih (müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebh, edat-ı teşbih) den ibaret olmak üzere dörtdür. Bunlardan müşebbeh ile müşebbehün bih erkân-ı mezkûrenin asl-ı asili olup vech-i şebhe bu iki asıl ile kaim bir vasıftır ki onu mütekellim kast eder.

Lisân-ı Osmanîde müsta'mel edat-ı teşbihe kısm-ı sâninin edevat bahsinde beyan olunduğu üzere pek çok ise de en meşhur ve müsta'meli (gibi) lafzıdır.

Bazen teşbihte erkân-ı erbaanın cümlesi mevcut olur. Geçen misalde olduğu gibi. Bazen dahi "vech-i şebh" zikr olunmayıp diğer erkân-ı selasesi mevcut olur: (Ahmet arslan gibidir) terkibi gibi. Bazen edat-ı teşbih de hazf olup iki rükn mevcut kalır: (Ahmet arslandır) gibi ki bu misüllülere (teşbih-i beliğ) tesmiye olunur.

Bir teşbihte vech-i şebh mezkûr olursa ona (teşbih-i mufassal)

mahzuf olursa (teşbih-i mücmel) edat-ı teşbih mezkûr olursa (teşbih-i mürsel) mahzuf olursa (teşbih-i müekked) müşebbeh ile müşebbehün bihden birisi mahzuf olursa (istiare) denir.

Bundan başka vech-i şebhin tarafında vücud-u nefsi'l emri olursa ona (teşbih-i tahkiki) denir: zeyd ile arslanda şecaat gibi. Nefsü'l emri olmayıp kuvve-i mutahayyilenin ihtiraatından olursa (teşbih-i tahayyüli) denir: parlaklıkta fenerin güneşe teşbihi gibi.

Fasıl

Mecaz-ı Mürsel

Yukarıda dahi beyan olunduğu üzere müşabihatın gayri bir alaka ve münasebete mebni vaz' olunduğu mananın gayrı manada müsta'mel olan lafza (mecaz-ı mürsel) denir.

Müşabihatın gayri alaka otuza karîb ise de lisân-ı Osmanîde meşhur olanları ber-vech-i atidir.

1 – Külliyet cüz'iyettir ki bazı kere küll olan bir şeyi zikr olunur da onun cüz'ü irade edilir ki buna (zikr-i küll irade-i cüz') denir: falan zat Hicazdan geliyor gibi ki geldiği Mekke olup Hicaz kıtasından bir cüzdür. Bazı kere cüz olan bir şey

Külliyât (s. 317)

Zikrolunup küll irade edilir ki buna da (zikr-i cüz'i irade-i küll) denir: başın sağ olsun gibi ki zikr olunan baş insanın cüzü olup meram baş olmayıp insanın küllüdür.

2 – Sebebiyet müsebbbebiyetdir ki bir şeyin sebebini zikredip müsebbibini veyahut müsebbibini zikredip sebebini irade etmektir: bu dükkân hayli para kazandı – rahmet geliyor gibi ki birinci misalde dükkân sebep olup parayı kazanan mal, ikincide rahmete sebep olan yağmur irade edilmiştir.

3 –Haliyet mahalliyettir ki hali zikredip mahalli irade veyahut mahalli zikredip hali irade eylemektir: namazdan çıktım – çeşme akıyor gibi ki birinci misalde namaz hal olup mahal olan cami ve ikincide çeşme mahal olup hal olan su irade edilmiştir.

4 – Hususiyet umumiyettir ki umuma mevzu bir kelimeyi zikredip hususi ve bi'l aks hususi zikredip umumu irade etmektir: hayvanı hazırlasınlar – insanın ihtiyacı bir lokma nanadır ki hayvan lafzı âmında insan, deve, at… ilh dâhil olup bundan has olan at ve nan lafz-ı hususisinde hayat-ı beşeri kâfil olan bilcümle me'kulat irade edilmiştir.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 318)

5 – Masdariyettir ki mahall-i suduru zikrededip sudur eden şeyi irade etmektir: Bir çok adam onun eline bakıyor gibi ki onun nimetine ve atasına demektir.

6 – Mazhariyettir: o benim elimden gelmez gibi ki benim kudretim ona taalluk etmez demek olur. Zira kuvvet ve kudret eseri elde zuhur ettiğinden el mazhar olur.

7 – Evveliyettir ki bir şeyi sonra bulunacağı halin ismiyle zikr ve tesmiye etmektir: ateş yaktım, buğday bitti gibi ki yanan kömürdür sonra ateş olur. Kezalik biten ekindir sonra buğday olur.

8 – İlliyyettir. Bu da mana-i hakikinin mana-i mecaziye illet olmasıdır. Uzv-u maluma mevzu olan lisân lafzını lügat manasında isti’mal edip lisân-ı Arap demek gibi.

Fasıl

Kinaye

Kinaye, lügatte tasrihin zıddıdır ki buna tabir-i amiyane ile “söz atmak” denir. Istılah-ı fende mana-i asliyesinin iradesi de caiz olmak şartıyla mana-i lazımı irade olunan lafızdır. Mecaz ile kinayenin farkı, mana-i hakikatın irade ve adem-i iradesidir.

Külliyât (s. 319)

Zira mecazda mana-i hakikat irade olunmaz, kinayede ise mana-i hakikatın iradesi caizdir.

Kinaye mevkiinde müsta'mel olan lafız (mekni bih) delalet ettiği mana-i lazıma (mekni-i anh) tesmiye olunur: şaraptan kinaye olan " ümmü'l habais" lafzı gibi ki lafz-ı mezkûr (mekni bih) ve mana-i lazımı olan şarap (mekni-i anh) dır.

Mekni-i anh ya zat olur yani kinayeden yalnız zat maksut olur. Bu surette kinaye eğer mekni-i anhe müteallik mana-i vahidi havi olursa "kinaye-i müfrete" ve eğer maani-i müteaddîyeyi havi olursa "kinaye-i mürekkebe" ıtlak olunur: hased olan mahalde hulus olmaz" ve "iki ayağı üzere yürür, doğru boylu, tırnakları geniş bir hayvan" gibi ki birinci misalde mekni-i anhe kalp ve kinayenin havi olduğu mana-i vahid-i mahal hased olmak ve ikinci misalde mekni-i anhe insan ve maani-i müteaddîde tevali eden lafızların mefhumudur.

Mekni-i anh ya sıfat olur: bu da iki nev'dir.

1 – Kinaye-i Karibedir ki mekni-i anhe zihnin intikali bir vasıtaya muhtaç olur. Eğer zihnin intikalinde sürat olursa ona (kinaye-i karibe-i vazıha) denir: "falanın elbisesi bana pek dar gelir" gibi ki bu kelam mekni-i anhın mütekellimden ziyade zayıf olduğundan kinaye olup buna zihin bedahetle intikal eder.

Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (s. 320)

Eğer mekni-i anhe zihnin intikalinde sürat olmazsa (kinaye-i karibe-i hafiyye) denir: dik başlı, kalın kâfaları, pek yüzlü, gibi ki birincisi inatçılıktan ve ikincisi hamakatten ve üçüncüsü dahi hayâsızlıktan kinaye olup bunlara zihin birdenbire intikal etmeyip biraz mülahazaya muhtaç olur.

2 – Kinaye-i baiydedir ki mekni-i anhe zihnin intikali vasıtaya muhtaç olur: "falanın hanesinde kaşık dayanmaz" gibi ki kaşığın çok telef olması çok isti'mal olunmasına ve çok isti'mali çok misafir gelmesine, çok misafir gelmesi ev sahibinin misafirperverliğine vasıta olup mezkûr kelam işbu vasıtalarla ev sahibinin mükerrem olmasından kinaye olmuştur.

Mekni-i anha ya nisbet olur ki kinaye ile sıfat-ı mevsufa ispat veya ondan nefiy olunur: borçlu ölmez benzi sararır – ettiklerini söylediğimde yüzü bile kızarmadı gibi ki birinci misalde "kuduret sabit olur" demekten kinaye olup sıfat-ı mevsufa isbat ve ikinci misalde "onda hacaletten eser görülmedi" demekten kinaye olup hacalet sıfatı nefyedilmiştir.

Kinayede bir cihet gösterilip de cihet-i diğer kastolunursa ona (tariz) denir: ötekine berikine fena muamele eden bir kimsenin yüzüne karşı "insan-ı kâmil halka hasen muamale eden

kimsedir” demek gibi ki sen insan-ı kamil değilsin manası kastolunur.

Kinaye: Telvih, remz, ima ve işaret namıyla da aksama ayrılır. Kinayede eğer lazım ile melzum arasındaki vasıtalar çok olursa ona (telvih) denir: yukarıda geçen “falanın hanesinde kaşık dayanmaz” misali gibi.

Eğer vasıta az olup da lüzum da hafa olursa ona (remz) denir: kinaye-i karibe-i hafiyyeler gibi.

Eğer vasıta az olup da lüzum da hafa dahi olmazsa (ima ve işaret) denir: mecid ve şeref bir şecere-i müsemmiredir ki falanın hanesinde bitip kökleşmiş.

Tekemmüle

Hemzenin İmlası

Kelimât-ı Arabiyede bulunan hemzeler, kelimâtın evvelinde, ortasında, ahirinde bulunduğuna nazaran süver-i atiye üzere yazılırlar:

Evvelde gelen hemzeler umumiyetle amuden şöyle (elif) yazılır ve üç türlü hareke ile meddi kabul eder. Elem, izin, ücret, amir gibi.

Hemze ortada bulunduğu takdirde ya müteharrik olur veya sakin

olur. Eğer sakin olursa, üst tarafı meftuh ise elif yazılıp üzerine hemze işareti konur: memur, yazar gibi.

Üst tarafı meksur olursa bir dendan yazılıp üzerine hemze konur: be’r, isti’sas gibi.

Eğer üst tarafı mazmum olursa vav yazılıp üzerine hemze işareti konur: mü’min, mütemmin gibi.

İşbu ortada bulunan hemze müteharrik olduğu surette üst tarafı ya meftuh, ya meksur veya mazmum olur.

Meftuh olursa bir elif, meksur veya bir harf-i med olursa bir dendan yazılıp üzerine hemze işareti konur: saile, feihe, kail gibi. Eğer mazmum olursa bir vav yazılıp üzerine hemze işareti konur: sual, müeccel gibi. ümerae, maeh kelimeleri şazzdır.

Eğer üst tarafı sakin olursa kendi harekesinin muktezasına tabi olur. Yani harekesi fetha ise elif, kesre ise dendan, damme ise vav yazılır: mesaile, es’ile, mes’ul gibi. (bu gibi kelimeleri elifsiz olarak mesele, hey’et, neş’et suretinde yazmak da caizdir)

Hemze kelimenin sonunda olursa üst tarafının harekesine tabi olup üst tarafı meftuh ise elif yazılır: menşe, melce gibi. Meksur ise bir ya-i gayri menkuta üzerine yazılır:

mümettil, menşe gibi. Eğer hemzenin üst tarafı sakin veya elif olursa ol vakit yalnız hemze işareti konur: bid'a, cüz'i, iftira gibi.

Lisân-ı Osmanîde "za" gibi Okunan dad'lı Kelimât-ı Arabîyenin Bazıları

Hazret, tazmin, zımman, mazmun, mezmar, kaza, zam, feza, mikraz, muzari, mazbata, mızrab, mazi, mazmaza, gazab, beyaz, mevzu, bazı, murtaza, kazıye, darbhane, rıza, beyza, mariz, beyza, maraz, emraz, ba'ş, ziyafet, izafet, ziya, ravza, mümezzi, mahazzar, hazır, ahzar, feyzi, arız, arz, garaz, kabz, kabza, nakz, tenakuz, zayi, ziya, tazarru, vaz' ,fazla, ıztırab, hamiz.

Lisân-ı Osmanîde Ekseriyetle Kullanılan Sıfat-ı Te'kidiyeler

Apaçık, upzun, sipsivri, apansızın, sapsarı, dopdolu, kapkara, sapasağlam, kıpkırmızı, kıpkızıl, besbelli, büsbütün, kupkuru, tastamam, basbayağı, kaskatı, koskoca, dosdoğru, mosmor, kıskıvrak, hamhalât, bomboş, taktakır, yusyuvarlak, bambaşka, masmavi, dimdik, yamyassı, simsiyah, sımsıkı.

SON

Maârif Nezâret-i Celîlesinin fî 6 Teşrîn-i Sânî Sene 315 Tarih ve 500 Numaralı Ruhsatnâmesini Hâizdir.

Fiyatı On Kuruştur

KAYNAKÇA

Banarlı, N.S, (2013), “Türkçenin sırları”, Kubbealtı Yayınları, 42. Baskı, s 35, İstanbul.

Başar, U. (2014) “Yüzbaşı İhsan’ın kavāʿid-i imla ve tahrįr’inin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi” Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

Biçer, Seçil, “Değerler eğitimi açısından Mehmet Akif Ersoy’a ait Safahat adlı eserin incelenmesi”, Yüksek lisan Tezi, Uşak Üniversitesi, Ekim, 2013.

Budak, Ç. Budak, L. (2014) “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne ilkokul programları (1870-1936)”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 3/1 2014 s. 377-393, Erzurum.

Çepni, S. (2010) Araştırma ve proje çalışmalarına giriş, 5. Baskı, Trabzon.

Doğanay, A. (2006) Değerler eğitimi. (Ed. C. Öztürk). “hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi yapılandırmacı bir yaklaşım”, Pegem-A Yayıncılık, Ankara.

Engin, G. Uygun, S. (2011) “Osmanlı’dan günümüze okuma yazma öğretimi” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 1, Sayfa: 197-216, Elazığ.

Ercilasun, A. (2011), “Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk Dili tarihi”, Akçağ Yayınları, 10. Baskı, s 13, Ankara.

Erdem, A.R. (2003) “Üniversite kültüründe önemli bir unsur: değerler”, Değerler Eğitimi Dergisi, 1, (4), 55-72. İstanbul.

Ergün, M. Duman, T. 2014 “19.yüzyılda Osmanlı askerî okullarının ders programları ve ders kitapları”, Yeni Türkiye, 59, s 1524-1542, Ankara

Güngör, E. (1993) “Değerler psikolojisi”, Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam: Hollanda.

Gürel, Z. Temizyürek, F. Şahbaz, N. K. (2007) Çocuk edebiyatı, Öncü Kitap, Ankara.

Halstead, J. M. Taylor, M. J. (2000) “Learning and teaching about values: a review of recent research”, Cambridge Journal Of Education, 30(2), 169-202. Cambridge.

Işıksalan, N. “İdadilerde Türkçe-Edebiyat öğretimi”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 8, s 151, Yıl 1997, Ankara.

İlhan Erdem, (2007) “Mikyâsu’l-Lisân Kıstâsu’l-Beyân’daki dil bilgisi terimleri”, Turkish Studies ISSN 1308-2140 Volume 2 Issue 2, s 192-216.

Kağıtçıbaşı, Ç. Kuşdil, M. E.(2000) “Türk öğretmenlerinin değer yönelimleri ve schwartz değer kuramı”, Türk Psikolojisi Dergisi, Sayı:45, Cilt:15, Ankara.

Karal, E. Z. (1994). “Osmanlı tarihinde Türk Dili sorunu. Bilim kültür ve öğretim dili olarak Türkçe”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s 56, Ankara.

Karasar, N. (2000) Bilimsel araştırma yöntemi, 10. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Kaygana, M. Yapıcı, Ş. Aytan, T. (2013) “Türkçe ders kitaplarında değer eğitimi”, International Journal of Social Science Volume 6 Issue 7, p. 657-669, July 2013, Turkey.

Kılıç, R. (2014) “Ahmed Rasim’in “Yeni Sarf Dersleri” adlı eserlerinin metin çevirisi ve Türkçe eğitimi açısından incelemesi”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Kıymaz, M.S. (2015) “Süreli çocuk yayınlarında edebî türler ve bu Türlerin Türkçe öğretimine katkıları (2011-2012)” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Korkmaz, Z.1992, “Gramer terimleri sözlüğü”, Türk Dil Kurumu Yayınları. s 75, Ankara

Köktekin K. (1990) “Tanzimat Döneminde yazılan Türk gramerleri ve Abdullah Ramiz Paşanın “Lisân-ı Osmânîyenin Kavâid’ini Havi Emsile- i Türkiyedir” adlı eserinin metin çeviri ve incelemesi” Yüksek Lisâns Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

MEB, (2006). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu (6, 7, 8.Sınıflar), Meb Yayınları, Ankara.

Northwiev Publıc Schools, grand rapids, MI.1970, s. 2 (Akt. Dilmaç,1999, s. 24).

Özbay, M. (2007), “Türkçe özel öğretim yöntemleri 2”, Öncü Kitap, 2. basım, Ankara.

Polat, N.H. “Türkçenin öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa” TÜBAR-XIII /2003-Bahar, s 447.

Şahbaz, N.K “Türkçe ilkokuma ve yazma ögretiminde ses yöntemi ve İsmail Hakkı elifba'sı” Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi ISSN 1305-5992, Sayı 2, Bahar 2005, s 55, Ankara.

Şahbaz, N.K. (2005) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar (1839–1928) Türkiye’de ilkokuma ve yazma öğretimi” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Şahbaz, N.K. “2. Meşrutiyet dönemi Osmanlı ordusunda okuma yazma öğretimi” TÜBAR-XXVII-/2010-Bahar, s 581.

Taş, S. Coşkun, E. (2008) “Ders kitaplarına metin seçimi açısından türkçe öğretim programlarının değerlendirilmesi”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2008, Cilt 5, Sayı 10, Hatay.

Taştan, O. (2009) “Şeyh Vasfi’nin Nahv-i Osmanî adlı eserinin incelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Ulu, C. “Osmanlı Devleti’nin son döneminde mürebbiyelik müessesesi” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter 2014, p. 595-610, Ankara.

Uysal Ş. “Verilerin analizi ve yorumu”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1974, Ankara.

Yıldırım, A Şimşek, H. (2008) “Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri”, 6. Baskı s 188, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

İnternetten Alıntılar

Ağar, M.E. "Türkçe öğretiminin tarihçesi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi ISSN: 1303-5134, www.insanbilimleri.com adresinden alındı.

Chomsky N.(1957) Syntactic Structures, s.13, Paris. http://ewan.website/egg-course-1/readings/syntactic_structures.pdf adresinden alındı.

http://tdkterim.gov.tr adresindenTürk Dil Kurumu Yazım Klavuzundan yararlanıldı.

http://www.osmanlicaturkce.com/ adresinden Osmanlıca sözlükten yararlanıldı.

https://archive.org/ adresinden "Kavâid-i Lisân-ı Osmânî" adlı eserin Osmanlıca metni indirildi.

Sapir E. (1921), "Language", s 8, New York. http://www.ugr.es/ adresinden alındı.

Usta H.İ. "Türk gramer tarihinde kavaid kitaplarının yeri", Türkoloji Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 1 Sayfa: 283-299 Yayın Tarihi: 1993, http://dergiler.ankara.edu.tr/ adresinden alındı.

Kinnier, R.T. Kernes J.L. Dautheribes, T.M. (2000), a short list of üniversal moral principles, counseling and values, 45 (1), 4-16. https://books.google.com.tr'den alındı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı	Ali
Soyadı	Karataş
Doğum Yeri / Tarihi	Salihli / 1982
Uyruğu	T.C
İletişim	0534 966 54 10
Eğitim	
İlkokul	Mersinli Köyü İlkokulu / Salihli
Ortaokul	Salihli Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lise	Salihli Lisesi
Üniversite	19 Mayıs Üniveristesi / Türkçe Öğret.
Mesleki Deneyim	
2004 - 2012	Türkçe Öğretmenliği